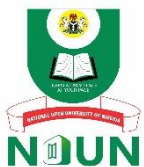

**COURSE
GUIDE**

**HAU101
INTRODUCTION TO THE HAUSA PEOPLE AND THEIR
LANGUAGE**

Course Team: Dr Aliyu Isa Sulaiman (Course Writer) - Kaduna State University, Kaduna.
Professor Aliyu Mu'azu (Course Editor) - Bayero University, Kano.

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

@ 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2023

ISBN: 978-978-058-842-7

HAU101: SHIMFIDA GAME DA ASALIN HAUSAWA DA HARSHENSU

Gabatarwa (Introduction)

Wannan darasi na HAU 101, yana da muhimmanci wajen koyon darasin Hausa, musamman abin da ya shafi nazarin asalin ɗan'Adamu da samuwar Hausa da Hausawa a doron kasa.

Darasin ya kasu zuwa rukunai da kashe-kashe da suka faro daga bayanin asalin Hausawa tun daga farkon halitta zuwa saukowa daga duniya. Haka kuma ya kunshi tarihin tafiye-tafiye da cike duniya kafin da bayan ruwan Dufana a zamanin Annabi Nuhu.

Daga bisani kuma an nazarci samuwar ɗan'Adamu na zamani da rayuwar Hausawa a nahiyar Asiya da Afirka. Daga nan kuma sai aka zo da bayani kan wasu kasashen Hausa da kuma batun tarihin Bayajidda, an kuma dubi al'adu da addini da zamantakewa da kuma harshen Hausa na asali da kuma na zamani.

A cikin darasin an zo da cikakken bayani kan dukkan zubi da tsarin kwas ɗin ta yadda ɗalibai za su nakalce shi ba da wahala ba. A farkon kowane kashi an zo da tambayoyin auna fahimta da kuma yanayin gane ko darasin ya zauna sosai da gindinsa.

Daga farko kuma an zo da fasalin tambayoyi da ɗalibai za su gani domin nazari kafin zuwan jarabawa a farkon karatu. An kuma zuba waɗansu ayyukan nazari da mai karatu zai iya amfani da su domin farkin nazari a gida. Haka kuma an samar da dama da ɗalibai za su iya tuntuvar malami domin farkin haske a duk lokacin da wani abu ya shige duhu.

Manufar Kwas (Course Aim)

Domin kyautata karatu da koyarwa kowane kashi yana da tasa manufa bayan babbar manufar kwas ɗin ta baki ɗaya da aka zo da ita a farkon darasi. Kenan abin da ɗalibai za su yi domin saukawa wa karatun nasu shi ne su karanci kowace manufa da take life da kowane kashi na darasi domin gane ciki da wajen darasin, ba tare da an samu matsala ba.

Idan an kula da kyau, manyan darussan da suke tattare da kwas ɗin suna da dama, sai dai za a iya takaita su zuwa kamar haka:

- Bayani game da asalin Hausawa
- Farkon halittar ɗan'Adamu da samuwar Hausawa
- Hausa da Hausawa bayan ruwan Dufana
- Addini da al'adu da zamantakewar Hausawa.
- Asalin harshen Hausa tun daga Masarancin Dauri zuwa harsunan yankin Chadi
- Hausa da Hausawa a yau

Yadda Za A Nazarci Kwas (Working Through the Course)

Domin ganin an samu shawo kan wannan darasi an tsara darasin ta yadda dalibai za su iya jan ragamar karatun ba tare da tutsu mai yawa ba. An dai rarraba kwas din zuwa rukuni-rukuni da yake kunshe da kashe-kashe masu biye da juna, kuma kowane kashi an rarraba shi yadda dalibi zai ga dangantakarsa da dan'uwansa da yake biye. Saboda haka fahimtar darasin zai biyo karatun ta-natsu da dalibai za su yi wa darasin, su kuma auna fahimtarsu ta amfani da tambayoyin da aka zo da su a farshen darasin. Da yake kuma akwai aikin jinga da malami zai dinga bayarwa bayan kowane kashi na kwas, dalibi zai samu damar ganin fasalin yadda jarabawa za ta kasance in an gama darasin baki daya ba tare da ya dogara da malami ba a wannan lokaci. Ana fatar a kammala kwas din cikin mako 15, wato kowane kashi a cikin mako guda.

Daga farshe dalibai su sani cewa idan suna nazarin kwas din, malaman da za su dinga tuntuwa ba koyaushe za su kasance tare ba, saboda haka sai su yi jadawalin karatunsu ya dace da kowane kashi na karatu, su kuma dinga ziyara da leka abubuwan da malami ya tanada domin farin nazari domin fafafa sani da farin haske.

Me ya kamata dalibai su mayar da hankali kai a lokacin gabatar da wannan darasi? Su tabbata sun fahimci abubuwan da suke kasa:

1. Kowane darasi ko kwas yana da rukuni 3 ko 4.
2. Kowane rukuni yana da kashi 3 ko 4 ko 5.
3. Kowane kashi yana da yankin auna fahimta.
4. Kowane darasi na da jingar da za a yi a gida.
5. Kowane darasi ko kwas yana tafe da manazarta da wasu ayyukan kara nazari.

Kashe-Kashen Kwas (Study Units)

A cikin wannan kwas akwai rukuni 4 da kuma kashi 15, kowane kashi yana a matsayin mako guda ne na darasi, kenan za a kammala shi cikin mako 15. Ana kuma fatar a amsa tambayoyin auna fahimta a farshen kowane kashi, daga farshe kuma a amsa tambayoyi na jinga don ganin ko darasin ya zaunu da kyau.

Domin kyautata karatun kwas din an ratayo manazarta da wasu ayyukan da za a iya cewa suna da muhimmanci ga wannan kwas din, za su kara haske fiye da kima, musamman ma dai Adamu (1978) da Adamu (1997) da Malumfashi (2018) da Malumfashi (2019) da Gusau (2008) da Vansina (1985) da kuma Greenberg (1966). Samun wadannan ayyuka da wasu irin su a laburare zai inganta nazari da karatu sosai. Kenan a shiga gonar dakin karatu a gida ko inda ake ajiye littattafai a kusa ko nesa zai inganta nazarin wannan kwas.

A kula da likau da ake sa wa a cikin kowane kashin darasi, za su taimaka wajen fara haske na nazarin kwas din baki daya, sai dai a tabbata likau din suna aiki yadda ya kamata, kada a bari sai lokacin da ake bukatar su, a laluba a ga ba su aiki, wato dai a gwada komai kafin karshen kwas din.

Auna Fahimta (Assignment).

Shi wannan kwas na tsarin da ba ruwanka da malaminka ne, ko na tafi-da-gidanka, shi ya sa ake jaraba fahimtar karatu ta hanyoyi **uku**, hanya ta farko ita ce ta auna fahimta a karshen kowane kashin darasi, sa'annan kuma a zo da jinga da za a ba wa dalibi karshen kowane kashi, shi ma, sai daga karshe a yi jarrabawar karshen zangon karatu, wanda zai nuna an zo karshen darasin.

Auna fahimtar da ake yi a karshen kowane kashi za ta kasance karamar jarabawa ce, za ta zo da maki 30 daga cikin 100. Kenan, ana bukatar dalibi ya amsa tambayoyi uku inda za a zavi 2 su kasance su ke dauke da maki 30, maki 15 kowace tambaya. Sauran maki 70 za su zo ne a jarabawar karshen kwas.

Jarrabawa dai kamar kullum za a gabatar da ita ce daga gida, ita ma ba a cikin aji ba, kuma za ta kasance ta Intanet ne, kenan sanin na'ura mai kwakwalwa abu ne mai muhimmanci ga dalibi.

JINGA (Tutor Marked Assignment)

Jingar aji tamkar gwajin jarabawa ce ga dalibai, saboda haka amsa jingar da take karshen kowane kashin darasi zai ba wa dalibi damar fahimtar yadda jarrabawar karshe za ta kasance ne. Yana da kyau dalibai su mayar da hankali domin amsa irin waɗannan samfuri na tambayoyi, domin za su saukafa amsa tambayoyin jarabawa a karshen darasin baki daya.

Jarrabawar Karshen Darasi (Final Examination and Grading)

Ita dai jarabawa ita ce hanyar da ake gane ko dalibi ya gane darasi ko kuma ya samu nakasu a wani vangare, saboda haka tana dauke da kaso mafi tsoka na 70 cikin 100. Ba wani dabo a cikin wannan fasali domin ana dauko samfurin jarabawar ne daga tambayoyin da aka dinga turawa na auna fahimta da kuma jinga. Kenan mayar da hankali wajen amsa waɗanan tambayoyi a lokacin darasi zai rage zafin tambayoyin karshen darasi.

**MAIN
COURSE**
Contents**Ga fuskar yadda darasin zai kasance:****RUKUNI NA 1**

Kashi na 1 Bayani Game da Asalin Hausawa.....	1
Kashi na 2 Saukowa Zuwa Duniya.....	7
Kashi na 3 Tafiye-Tafiye Da Cike Duniya.....	13
Kashi na 4 Sake Hadewa A Waje daya.....	20

RUKUNI NA 2

Kashi na 1 Dan'Adamu Da Samwar Hausawa.....	26
Kashi na 2 Zamanin Annabi Adamu.....	32
Kashi na 3 Zamanin Annabi Nuhu.....	38
Kashi na 4 Bayan Ruwan Dufana.....	42

RUKUNI NA 3

Kashi na 1 Rabuwar su Daga Asiya.....	46
Kashi na 2 Hausawa A Nahiyar Afirka.....	53
Kashi na 3 Hausa Bakwai da Banza Bakwai.....	65
Kashi na 4 Hausawan Zamani.....	77

RUKUNI NA 4

Kashi na 1 Asalin Harshe.....	85
Kashi na 2 Samuwar Harshen Hausa.....	91
Kashi na 3 Ahalin Harsunan Yankin Chadi.....	95

Ga fuskar yadda darasin zai kasance

RUKUNI NA 1

- Kashi na 1 Bayani Game da Asalin Hausawa
- Kashi na 2 Saukowa Zuwa Duniya
- Kashi na 3 Tafiye-Tafiye Da Cike Duniya
- Kashi na 4 Sake Hadewa A Waje daya

KASHI NA 1 BAYANI GAME DA ASALIN HAUSAWA

Abubuwan Da Ke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Bayani Game da Asalin Hausawa
 - 1.3.1 Farkon Duniya
 - 1.3.2 Adamu Da Hawwa'u
 - 1.3.3 Rayuwa A AljannaAuna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar Wasu Muhimman Kalmomi
- 1.6 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya kunshi bayani ne game da asalin Hausawa tun daga farkon duniya, wato tun daga rayuwar Annabi Adamu da Hawwa'u a aljanna. Abu mafi muhimmanci da za a kula da shi domin gano asalin Hausawa, bai wuce cewa dole a koma ga asalin al'ummar duniya baki daya ba, wadda kuma ta tusgo ne daga jikin halittar farko ta Annabi Adamu. Kenan, Adamu da Hawwa'u su ne tushe, 'ya'yansu da jikoki su ne silar hayayyafar da ta samar da mutane a doron kasa. Saboda haka, a wannan darasi, za a yi shimfida ne kan tushen asalin Hausawa tun daga Annabi Adamu da Hawwa'u da yadda rayuwarsu a aljanna ta kasance.

1.2 Manufofin Bincike

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Su wane ne Hausawa a dinkule
- Yaushe Hausawa suka fara wanzuwa a duniya
- Ina ne tushen da Hausawa suka tusgo.

1.3 Bayani Game da Asalin Hausawa

Bincike ya nuna cewa akwai wagenen gibi game da asalin Hausawa a doron fasa. Domin kuwa ana cin karo da matsaloli da hasashe-hasashe da tambayoyi waƙanda har yau ana neman amsoshi. Masana da manazarta sun yi iya yin su domin tattaro bayanai game da Hausa da Hausawa a doron fasa. Dubi ayyukan Muhammadu Bello da Richard Palmer da Mahadi Adamu da Bala Usman da Abdullahi Smith da Murray Last da Abdullahi Augie da Dahiru Yahaya da Dierk Lange da Uba Adamu da Tahar Adamu da wasu da dama irin su.

Haka kuma an tsinci wasu abubuwa game da asalin Hausawa daga rubutattun tarihin wasu fasashen Hausa kamar Kano da Abuja da Daura da sauransu.

An tabbatar da cewa Hausawa a matsayin mutane ko al'umma sun daƙe a doron fasa, kuma suna nan har yanzu, kuma ko nan gaba za a same su, kai har Mahadi. Kenan za a iya cewa akwai tarihin asalin Hausawa tun kafin rubutu ya zauna a fasa Hausa.

1.3.1 Farkon Duniya

Adamu (1997) ya bayyana cewa babu wata madogara da za a iya tsayuwa a kanta wajen fayyace hakikanin lokacin da aka fara halitta a wannan doron duniya da muke ciki. Har ila yau, wasu masana sun nuna cewa kafin zuwan ƙan'Adamu wannan duniya akwai halittu iri-iri da suka zauna shekaru masu yawa. Wasu kuma suka ce duniya ta yi shekaru dubu saba'in sau bakwai, kuma kowace dubu saba'in akwai irin halittar da ta zauna a cikinta, kamar Mala'iku da Rauhanai da Aljanu da tsuntsaye da dabbobi da sauransu, sannan baya ƙan'Adamu ya zauna, (Adamu, 1997).

Haka kuma babu wani masani da ya fayyace ainihin shekarun duniya na haƙiƙa, sai dai littattafan addini musamman Alƙurʼani mai girma da wasu littattafan da suka jaddada cewa Adamu da Hawwaʼu su ne farkon halitta a cikin mutane. Shi ya sa ma kowane mutum ake kiransa ɗanʼAdamu.

1.3.2 Adamu Da Hawwaʼu

Malumfashi (2018) ya bayyana cewa farkon rayuwa a wannan duniya da muke ciki ta faru ne daga Adamu da Hawwaʼu, waɗanda a farko sun fara rayuwa ne a aljanna kafin a sakko da su doron ƙasa. Kenan, duk alʼummar duniya koʼina suke ‘ya’ya da jikoki ne na Adamu da Hawwaʼu, saboda ƙwayar halittar kowane mutum a duniya tana ɗauke da ƙwayar halittar waɗannan mutane, tun farkon halitta. Wannan ya faru ne saboda ƙwayar halittar da ke cikin ɗanʼ Adamu a yanzu, ita ce a jikin ƙwayar halittar mahaifansa na farko, kenan baƙaƙe da fararen mutane na yau, duk daga Annabi Adamu da Hawwaʼu suka tusgo.

Kuma su Adamu da Hawwaʼu ɗin nan a aljanna suka fara rayuwarsu, kafin sakkowarsu wannan duniya. Ko da aka sakko da su doron ƙasa, sun cigaba da rayuwa a tare a matsayin mata da miji har suka samar da zuriʼar da ta cigaba da samar da ‘ya’yan Adamu har zuwa yau.

1.3.3 Rayuwa A Aljanna

Masana na hasashen cewa zamansu na aljanna, siffa da kalar jikinsu na fararen fata ne, saboda yanayin aljanna, mai niʼima da dausayi da lema da sanyi ne, waɗanda suke sa jikin mutum ya yi kyau da annashuwa. Kenan ba baƙaƙen fata a aljanna sai farare! (Malumfashi, 2018). Saboda haka, farkon rayuwa an faro ta ne a aljanna.

Lokacin da Allah (SWT) ya halicci Annabi Adamu kuma ya halicci matarsa daga ƙashin haƙarƙarinsa. Sun yi rayuwa tsawon lokaci a aljanna tare da malaʼiku da shaidan, rayuwa ta jin dadi. Sai dai me? Tun farkon halittar Adamu an umarci malaʼiku da shaidan su yi masa sujjada, malaʼiku suka yi biyayya shi kuma shaidan ya bijire, saboda girman kai. A tunaninsa, shi (shaidan) an halicce shi da wuta, ba zai yiwu ya yi wa Adamu wanda aka halitta daga ƙasa sujada ba.

Wannan girman kai da shaidan ya yi, ya sanya Allah (SWT) ya laʼance shi kuma aka saukar da shi daga gidan aljanna. Hakan ya haifar da hassada tsakanin shaidan ga Adamu, har ya ƙudiri aniyar sai ya halakar da Adamu da zuriʼarsa, sai dai waɗanda Allah ya tseratar. Bugu da ƙari, Adamu ya kasance mai biyayya ga mahaliccinsa a rayuwarsa ta aljanna. Domin kuwa daga cikin itatuwa da suke aljanna an hane shi da cin wata itaciya, kuma ya hanu, har sai da shaidan ya ribace shi, ya yaudare shi

ya ci. Cin wannan itaciya shi ne ya zama silar sakko da shi Adamu da Hawwa'u doron kasa.

A dunkule, bayanin rayuwar Adamu da Hawwa'u a aljanna yana da muhimmanci kasancewar al'ummar duniya ciki kuwa har da Hausawa, 'ya'ya ne da jikoki na Adamu da Hawwa'u.

Auna Fahimta na 1

1. Kawo sunayen masana akalla uku da suka yi bincike a kan asalin Hausawa.
2. Ina ne tushen al'ummar duniya?

1.4 Takaitawa

A wannan darasi an tattauna asalin Hausawa ne tun daga tushe, abin da ya shafi farkon duniya da batun Adamu da Hawwa'u da rayuwarsu a aljanna. An yi haka domin a fahimci gundarin abin da yake jan ragamar tunanin masana game da asalin Hausawa da wanzuwarsu a duniya.

1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Rauhanai: musulman aljanu
- Dabbobi: dukkan halitta mai kafa hudu

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

1.6 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Kawo sunayen masana akalla biyar (5) da suka yi bincike a kan asalin Hausawa.

- Muhammadu Bello
- Richard Palmer
- Mahadi Adamu
- Bala Usman
- Abdullahi Smith
- Murray Last
- Abdullahi Augie
- Dahiru Yahaya
- Dierk Lange
- Uba Adamu
- Tahar Adamu

2. Ina ne tushe ko asalin al'ummar duniya?

Farkon rayuwa a wannan duniya da muke ciki ta faru ne daga Adamu da Hawwa'u, waɗanda a farko sun fara rayuwa ne a aljanna kafin a sakko da su doron fasa. Kenan, duk al'ummar duniya ko'ina suke 'ya'ya da jikoki ne na Adamu da Hawwa'u, saboda kwayar halittar kowane mutum a duniya tana dauke da kwayar halittar waɗannan mutane, tun farkon halitta. Wannan ya faru ne saboda kwayar halittar da ke cikin ɗan' Adamu a yanzu, ita ce a jikin kwayar halittar mahaifansa na farko, kenan bakake da fararen mutane na yau, duk daga Annabi Adamu da Hawwa'u suka tusgo.

Abubuwan da ke ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufar Darasi
- 2.3 Saukowa Zuwa Duniya
 - 2.3.1 Adamu A Asiya
 - 2.3.2 Hawwa'u A Jidda
 - 2.3.3 Haihuwa Da Hayayyafa
- Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya kunshi bayani ne kan asalin Hausawa tun daga sakkowa a duniya, wato tun daga sakkowar Adamu da Hawwa'u daga aljanna zuwa doron kasa. Da yake Adamu da Hawwa'u su ne tushe, 'ya'yansu da jikoki su ne silar hayayyafar da ta samar da mutane a doron kasa. Za a yi bayani kan yadda aka saukar da su a doron kasa a mabambantan wurare, wato Adamu a Asiya, ita kuma Hawwa'u a Jidda da kuma yadda suka haɗu suka zauna suka hayayyafa.

2.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- A ina aka sauke Adamu.
- A wane yanki aka sauke Hawwa'u.
- A ina suka haɗu har suka hayayyafa.

2.3 Saukowa Zuwa Duniya

Zaman Adamu da Hawwa'u a aljanna ya zo karshe ne sakamakon karya dokar cin itaciyar da aka hane su da ci, wadda Shaidan ya ribace su suka ci. Wannan ya haifar da sakko da su duniya domin su cigaba da rayuwa. An kuma saukar da su a mabambantan wurare da yanayi inda aka

jarabce su da yawon bidā domin neman junansu. Bayan tsawon lokaci na bidā, sun gamu da junansu kuma sun cigaba da rayuwa a tare, har suka hayayyafa, ‘ya’ya da jikokinsu kuma su suka haifar da al’ummar duniya har zuwa yau, ciki kuwa har da Hausawa.

2.3.1 Adamu A Asiya

An saukar da Adamu bisa wani dutse da aka yi wa laƙabi da Dutsen Adamu, a cikin ƙasar da yanzu ake kira Cylon ko Sri Lanka, wadda a can dauri ake kira da Sarandeep, (Aboutislam.net). Kamar yadda tarihi ya zo da shi, a nan ne Adamu ya fara rayuwa, daga baya ya shiga neman matarsa Hawwa’u, kodayake akwai masu nuni da cewa an sauke shi a Dihna, wani yanki tsakanin Ta’if da Makka, (Malumfashi, 2018).

Daga binciken masana labarin ƙasa duk waƙanda suka samu kansu a yanki kamar na Asiya ko kuma mu ce yankin arewacin duniya, musamman can saman yankin, suna kasancewa da launi mai haske, ‘yan’uwansu da ke Arewar kuma, masu maƙwabtaka da Ikwato, zirin da ke ɗauke da tsananin zafi, sukan kasance masu launi mai duhu. A bisa irin wannan tunani ne kuma waƙanda suka rayu a kudanci, musamman kudu mai nisa, suke da launi mai haske, su kuma waƙanda ke a kudun duniya, musamman dab da ikwato, su ma za su kasance masu duhun launi.

Saboda haka muna iya hasashen cewa ko da Adamu ya rayu a Asiya kafin ya gano Hawwa’u a inda take a Jidda ko Makka (Bakka) ya kasance cikin ni’imar sanyi da dausayi mai yalwar kyautata fatar jiki, kenan ya cigaba da zama mai launi mai haske. Amma gwagwarmayar neman Hawwa’u da wahalhalun da ya shiga na fafutika da muggan namun daji da hawa tsaunuka da duwatsu da ratsa koguna da tafkuna da maliyoyi ya sa jikinsa ya ɗan yi duhu, (Malumfashi, 2018).

2.3.2 Hawwa’u A Jidda

Ita kuwa Hawwa’u, an sauke ta ne a farfajiya ko falalon ƙasar Saudiyya ta yanzu, kusa da ɗakin Ka’aba, wasu suna cewa a kusa da inda birnin Jiddah yake a yanzu, a ƙasa mai tsarki. Wannan ya sa Hausawa suke wa duk wadda aka saw a sunan Hawwa’u laƙabin Maijidda, wato wadda aka saukar a birnin Jiddah, (Malumfashi, 2019).

Duk da cewa Hawwa’u ‘fara’ ce tun zaman aljanna, ta sake launi a zamanta a yankin Larabawa mai ɗauke da yawan zafi da ƙuna. Kenan za a iya cewa ko kafin su haɗu da Adamu a Jidda/Makka/Bakka, ta canza launi fiye da shi. Wannan kuwa ya biyo bayan tunanin masana ne da ke nuni da dukkan fatar da ta sha bugun rana na tsawon lokaci, tana canza launi, kenan ko da Hawwa’u ta haɗu da Adamu, gaurayen waƙanda suka

baro aljanna za a gani; haske-haske, duhu-duhu da gamaden wasu launuka. A takaice dai, tsawon lokaci na nema da bida ya kai Adamu zuwa inda Hawwa'u take a Jiddah, suka cigaba da rayuwar zaman tare da samar da iyali, (Malumfashi, 2018).

2.3.3 Haihuwa Da Hayayyafa

Zaman da Adamu da Hawwa'u suka yi tare a wannan sabon yanayi a Jidda/Makka/Bakka, shi ya ba da damar a samar da 'ya'yan Adamu da suka makare dukkan duniya a yau. Duk haihuwar da Adamu da Hawwa'u suka yi, an tabbatar da 'yan biyu ne. Kuma a cikin 'ya'yan nasu, akwai masu hasken launi da masu duhun launi, akwai kuma wankan tarwafa. Domin kuwa dukkan kwayar jinin da ke jikin Adamu da Hawwa'u, suna biye da 'ya'ya da jikokinsu har zuwa yau. Kenan tun farkon samuwar 'ya'ya da jikokin Adamu da Hawwa'u ake da 'farare' da 'baka'ke'. Su ne kuma har yau ke haihuwar abin da muke gani a doron kasa. Ana iya tabbatar da haka daga irin yadda a yau a gida guda daga kaka zuwa jikoki za ka samu 'farare' da 'baka'ke' a cikin zuriya. Wani ka gan shi bakikkirin, amma daga cikin jikoki ka ga wasu tamkar zabiya. An fi ganin haka a nahiyar Afirka da vangaren Amurka ta Kudu da wasu sassan na Asiya da Astireliya. Inda ma 'farare' suka yi tunga za a samu masu farin launin da kuma masu duhun fari, duk da cewa duhun nasu bai kai irin na 'yan Afirka ba, (Malumfashi, 2018).

A haihuwa ta farko, Adamu da Hawwa'u sun haifi (Cain) ko Kabila da (Abel) ko Habila da 'yan'uwansu mata (kowane da 'yar'uwar tagwaicinsa). Domin Allah ya tsara dukkan wafanda za su biyo bayan Adamu su kasance 'yan biyu, mace da namiji. Ta haka aka tsara aurensu, ba tare da 'yan ciki daya sun auri juna ba. A dalilin auratayyar ne har Kabila ya kashe Habila, saboda kishi da kyashi. Bayan rasuwar Habila shi ne aka haifi Seth (kyauta daga Allah in ji Adamu), wanda ya kasance dan gaban goshin iyayensa. Haka dai Adamu da Hawwa'u suka cigaba da hayayyafa, 'ya'yan da suka haifa su ma suka cigaba da hayayyafa a doron kasa, (Malumfashi, 2018).

Auna Fahimta na 1

1. Me ya haifar da sauke Adamu da Hawwa'u doron kasa daga aljanna?
2. Ina ne yankin da aka sauke Adamu ?
3. A ina aka sauke Hawwa'u ?

2.4 Takaitawa

A wannan darasi an tattauna abin da ya shafi farkon rayuwar Annabi Adamu da Hawwa'u ne a duniya, wato sakkowarsu duniya da yadda aka sauke Adamu a Asiya ita kuma Hawwa'u a Jidda da yadda suka haɗu har suka hayayyafa. An yi haka domin a fahimci rayuwa a doron kasa ta faro tun daga sakkowar Adamu da Hawwa'u doron kasa, musamman abin da ya shafi asalin Hausawa daga tushe. Domin kuwa hayayyafar Adamu da Hawwa'un ita ce silar wanzuwar Hausawa a duniya.

2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Rayuwa: ci gaba da wanzuwa ko haɓaka ko kara girma

Jikoki: ɗan ɗa

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Me ya haifar da sauke Adamu da Hawwa'u doron kasa daga aljanna?
 - sakamakon karya dokar cin itaciyar da aka hane su da ci, wadda Shaidan ya ribace su suka ci.

- 2- Ina ne yankin da aka sauke Adamu ?
 - An saukar da Adamu bisa wani dutse da aka yi wa lafabi da Dutsen Adamu, a cikin kasar da yanzu ake kira Cylon ko Sri Lanka, wadda a can dauri ake kira da Sarandeeep, (Aboutislam.net).

- 3- A ina aka sauke Hawwa'u ?
 - Ita kuwa Hawwa'u, an sauke ta ne a farfajiya ko falalon kasar Saudiyya ta yanzu, kusa da dakin Ka'aba, wasu suna cewa a kusa da inda birnin Jiddah yake a yanzu, a kasa mai tsarki.

Abubuwan Da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Tafiye-Tafiye Da Cike Duniya
 - 3.3.1 Kabila Da Habila
 - 3.3.2 Al'ummar Kabila A Sabon Matsuguni
 - 3.3.3 Haihuwa Da Hayayyafa
 - 3.3.4 Ruwan Dufana Da Bayansa
- Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya kunshi bayanin tafiye-tafiye da cike duniya, wato tun daga Kabila da Habila da kuma al'ummar Kabila a sabon matsuguni da yadda suka hayayyafa, har dai lokacin ruwan Dufana da bayansa. Kisar da Kabila ya yi wa Habila kan badaƙalar aure ita ce silar fara tafiye-tafiye ko ƙaurace-ƙaurace a duniya, saboda haka ita ta fara haifar da sauya matsuguni na 'ya'yan Adamu a doron ƙasa. Don haka, a wannan kashi, za a yi bayanin yadda rayuwa a doron ƙasa ta kasance a wannan zango har zuwa ruwan Dufana da bayansa, a zamanin Annabi Nuhu.

3.2 Manufofin Darasi

A ƙarshen wannan kashi za ka fahimci:

- Su wane ne Kabila da Habila.
- Me ya haifar da badaƙala tsakaninsu har aka yi kisan kai na farko a duniya.
- Yaya al'ummar Kabila ta kasance a sabon matsuguni.
- Ruwan Dufana da rayuwa bayan sa.

3.3 Tafiye-Tafiye Da Cike Duniya

Kamar yadda aka riga aka yi bayani, ‘ya’ya da jikokin Adamu da Hawwa’u su ne silar hayayyafar da ta samar da mutane a doron kasa har kusan hula goma kafin ruwan Dufana a zamanin Annabi Nuhu, (Malumfashi, 2019). Kenan, bayan haɗuwar Adamu da Hawwa’u a Jiddah, sun cigaba da rayuwa a tare har suka hayayyafa, yanayi na rayuwa da zamantakewa kuma ta haifar da kaura da sauya muhalli da tafiye-tafiye na zuri’arsu har suka barbazu a duniya har zamanin annabi Nuhu da ma bayan ruwan Dufana har zuwa samuwar ɗan’Adamu na zamani.

Daga nazarce-nazarcen da aka yi game da asalin ɗan’Adamu an nuna cewa Adamu ya rasu yana da shekara 1,000 a duniya, wasu kuma sun ce yana da shekara 930, idan an bi zagayawar wata, amma yana da shekara 957 idan an bi zagayawar rana. Wasu addinan kuma sun yi nuni da cewa Adamu ya rasu yana da shekara 930. Wasu addinan kuma sun ce a’ a, shekararsa a duniya 960. Masana sun ce bayan rasuwar Adamu an rufe gawarsa daidai bakin dutsen da aka saukar da shi farkon zuwansa duniya a Indiya/Pakistan/Afghanistan, wasu suka ce an rufe shi a bakin dutsen Abu Kabis ne a yankin hijaz; Makka/Bakka, wasu kuma sun ce ɗaya daga cikin jikokinsa, wato Nuhu shi ne ya tono gawarwaki; shi da Hawwa’u daga cikin kabarin da aka bizne su a lokacin da ake ruwan Dufana, ya sake binne su a Baitul Mukaddis. Wannan batu ya kara tabbatar mana da abu guda, kafin da bayan ruwan Dufana al’ummar duniya ta barbazu a sassa daban-daban na duniya, wasu na yankin Asiya (in can aka binne Adamu) ko yankin Larabawa (in can ne aka binne gawar Adamu ɗin) ko kuma yankin kasar Isra’ila a yau, in can ne Nuhu ya binne gawar bayan ruwan Dufana, (Malumfashi, 2018).

3.3.1 Kabila Da Habila

Kamar yadda aka yi bayani, Kabila da Habila su ne ‘ya’yan Adamu da Hawwa’u na farko kuma kowannensu yana da ‘yar’uwar haihuwarsa. A lokacin da aka zo haɗa su aure sai aka haɗa ‘yar’uwar haihuwar Habila da Kabila, shi kuma Habila aka haɗa shi da ‘yar’uwar haihuwar Kabila. Wannan ya haifar da kyashi saboda shi Kabila yana ganin ya fi ‘son’ a haɗa shi da tasa ‘yar’uwar haihuwar, abin da ya sava da tsarin da aka shimfiɗa. Don haka tsananin kishi da kyashi ya sa Kabila ya kashe Dan’uwansa Habila. Hakan ya sanya Adamu da Hawwa’u suka kore shi sakamakon damuwar da suka shiga na rashin Habila. Bayan rasuwar Habilan ne kuma aka haifi Seth wanda suka cigaba da rayuwa da Adamu da Hawwa’u a Jidda/Makka/Bakka, (Malumfashi, 2018).

3.3.2 Al'ummar Kabila A Sabon Matsuguni

Bayan kashe Habila da ɗan'uwansa Kabila ya yi, Adamu da Hawwa'u sun yi baƙin ciki sosai kan wannan rashin, shi ya sa suka yi watsi da Kabila. Wasu bayanai sun nuna cewa saboda damuwa da kewar rashin Habila, sai Adamu da Hawwa'u suka kore shi daga inda suke zaune; wato Jidda/Makka/Bakka. Bisa ga tsarin zamantakewar al'umma in aka kori ɗa, da wuya ya tashi ya bar 'ya'yansa da jikoki, da yake zama ne irin na gandu. Kenan Kabila ya bar mazauninsu na farko tare da iyalansa, ya yi nesa da iyayensa, ya je ya kafa tasa tungar a wani wuri can daban.

Wannan shi ya sa ake hasahen wannan rabuwa ita ta haifar da samuwar karin harshe na farko a duniya. Me ya sa ake wannan tunani? A duk lokacin da aka samu sabani a tsakanin al'umma har wasu daga cikin al'ummar suka yi hijira ko kaura zuwa wani wuri daban, harshe zai canza. Kenan da Kabila ya yi nasa mazauni da iyalinsa can nesa da inda iyayensa da 'yan'uwa suke zaune, shi ya haifar da canjin yanayi da harshe da al'adu. Kenan bayan shekaru, kalmomi sababbi za su shiga cikin harshen Kabila da mutanensa, su kuma yi watsi da wasu tsofaffin tadoji da kalmomi da suka gado tun wajen su Adamu da Hawwa'u, (Malumfashi, 2018).

3.3.3 Haihuwa Da Hayayyafa

An nuna cewa Annabi Adamu ya ci gaba da zama da iyalinsa a tsohon matsuguninsu bayan rabuwarsu da Kabila, ɗansa, abin alfaharinsa, wato Seth, ya ci gaba da rayuwa tare da shi. Adamu ya koya wa Seth yawa-yawan ilimin da Allah ya koya masa tun daga aljanna har zuwa doron kasa. Ya kuma nuna masa tare da sauran iyalansa yadda ake bauta da dangoginta da kuma lokutan yin ta. Haka kuma ya gaya masa cewa bayan wucewarsu al'ummar da za ta biyo bayansu, wato jikoki da tattava-kunne za su bijire wa Ubangiji, za su shiga varna da tozarci a doron kasa, wannan zai sa a washe duniya ta hanyar ambaliyar ruwa, to sai dai ko kafin ambaliyar ruwan Dufana, an tava washe al'ummar duniya kaf, aka bar wasu 'yan tsiraru a doron kasa.

Sai dai daga binciken masana an fahimci cewa dukkan 'yan Adamu bayan rasuwar Adamu da kuma waɗanda suka rayu har zuwa ruwan Dufana da bayan wannan ambaliyar ruwa duk daga zuri'ar Seth ne suka tusgo. Bincike ya nuna babu wasu daga cikin dangogi ko 'yan'uwan Seth da suka rayu, domin akwai lokacin da Allah ya halaka dukkan 'ya'yan Adamu na doron kasa, ba kuma wata zuri'a da ta rayu a bayan kasa, sai wadda ta fito daga tsatson Seth kawai. Waɗannan al'umma su ne suka ci gaba da wanzuwa har zuwa wani tsawon lokaci.

A ina suka rayu, yaya suka warwatsu zuwa waɗansu sassa na duniya wannan wani abu ne da har yanzu masu bincike ba su tabbatar ba, sai dai abin da ba a rasa ba. Da yake tun farko mun yi bayanin cewa Adamu da iyansa, musamman waɗanda suka biyo baya an hallakar da ‘yan’uwan Seth sun rayu ne a yankin da Adamu ya rayu, za mu iya cewa ‘ya’yan Adamu na wannan zamani mazauna yankin daular Larabawa da vangaren Turai da wani yanki na Asiya ne a yanzu. Wani abin ban sha’awa shi ne kusan dukkan ittifaƙin masana asalin ɗan’Adamu sun amince cewa ɗan’Adamu na zamanin da ba tarihi da ɗan’Adamu na wannan zamani; duk asalinmu guda ne daga mutanen Afirka, (Malumfashi, 2018).

Bayan rasuwar Seth ɗansa Enos shi ne ya ci gaba da gudanar da lamurra, bayansa kuma dan Enos wanda ake kira da Kenan shi ya gaje shi, shi kuma ɗansa Mahalalel shi ya gaje shi. Bayan Mahalalel sai kuma ɗansa Jared da ya ci gaba da harkar shugabanci, shi kuma ɗansa Idris ya gaje shi. An nuna cewa an haifi Idris a lokacin da Adamu yake da shekara 692 a doron ƙasa. Daga nan kuma sai Nuhu wanda aka haifa shekara 126 bayan rasuwar Adamu. Sai dai wasu masana na ganin tsakanin Adamu da Nuhu shekara 1,000 ne ba 126. Shi dai Nuhu tattava kunnen Idris ne, (Malumfashi, 2018).

3.3.4 Ruwan Dufana Da Bayansa

Tarihi ya nuna lallai an yi ambaliyar ruwan Dufana wanda ya shafe doron ƙasa da duk wata halitta da ke ban ƙasa. Kamar yadda masana tarihin asali suka yi bayani, ruwan Dufana ba irin ruwan da muka saba ji da gani ba ne. Ruwa ne da ya vuvvugo daga ƙasa ya haɗe da aman wani daga sararin sama, ta yadda ba wata halitta ko kuma wani dutse komin tsawonsa da ya kasance a waje. Waɗanda suka kasance a cikin jirgi ko kwale-kwalen Nuhu su ne kaɗai Allah ya rabautar da zama a doron ƙasa, sai ko halittu na tsirrai da ƙwari da dabbobi da makamantansu da aka umurci a tafi da su cikin jirgin na Nuhu. Kenan za mu iya cewa ruwan Dufana tamkar wanke duniya ne ya yi, ya kuma tanadi wata sabuwar rayuwa ga jikoki da tattava kunnen Adamu.

Wasu masana sun ce a cikin jirgin na Nuhu akwai maza 72 ko kuma 80 da matansu. Haka kuma akwai kuma Nuhu da matarsa da ‘ya’yansa uku da matan ‘ya’yansa huɗu, har da matar ɗansa Yam da bai bi Nuhu cikin jirgin ba. Bayanai sun nuna cewa a cikin jirgin wannan al’umma ta yi rayuwa ta shekara biyu ko fiye kafin jirgin ya sauke fasinja. Daga baya ya sauka a kan dutsen Judi a cikin yankin Indiya/Pakistan/Afganistan na yanzu, inda daga nan ne aka soma sabuwar rayuwa, (Malumfashi, 2018).

1. Me ya haifar da kisan kai a tsakanin Kabila da Habila?
2. Yaya rayuwar Kabila ta kasance a sabon matsuguni ?

3.4 Takaitawa

A wannan darasi an tattauna abin da ya shafi tafiye-tafiye da cike duniya, wato tun daga Kabila da Habila da kuma al'ummar Kabila a sabon matsuguni da yadda suka hayayyafa, har dai lokacin ruwan Dufana da bayansa. An bayyana tafiye-tafiye da kaurace-kaurace a doron kasa ya faru ne sakamakon kisar da Kabila ya yi wa Habila a dalilin badaƙalar aure, wannan shi ya haifar da kaurar Kabila zuwa wani sabon matsuguni na daban. An kuma yi bayanin yadda rayuwar ta cigaba da gudana tsakanin Adamu da dānsa Seth wanda ya haifa bayan rasuwar Habila da kuma yadda zuri'ar ta cigaba da hayayyafa har zuwa ruwan Dufana a zamanin Annabi Nuhu.

3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Kabila:
- Matsugunni: wajen zama

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme:

"*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change.*" Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Me ya haifar da kisan kai a tsakanin Kabila da Habila?
kyashi ne ya haifar da kisan kai tsakanin Kabila da Habila.

2. Yaya rayuwar Kabila ta kasance a sabon matsuguni ?

Bayan kashe Habila da dan'uwansa Kabila ya yi, Adamu da Hawwa'u sun yi bakin ciki sosai kan wannan rashi, shi ya sa suka yi watsi da Kabila. Wasu bayanai sun nuna cewa saboda damuwa da kwar rashin Habila, sai Adamu da Hawwa'u suka kore shi daga inda suke zaune; wato Jidda/Makka/Bakka. Bisa ga tsarin zamantakewar al'umma in aka kori da, da wuya ya tashi ya bar 'ya'yansa da jikoki, da yake zama ne irin na gandu. Kenan Kabila ya bar mazauninsu na farko tare da iyalansa, ya yi nesa da iyayensa, ya je ya kafa tasa tungar a wani wuri can daban.

KASHI NA HUDU SAKE HADEWA A WAJE DAYA**Abin Da Ke Ciki**

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufar Darasi
- 4.3 Sake Hadewa A Waje Daya
 - 4.3.1 Al'ummar Annabi Nuhu
 - 4.3.2 Rayuwa Da Rarrabuwa
 - 4.3.3 Hayayyafa Da Mallake Duniya Auna Fahimta
- 4.4 Takaitawa
- 4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

4.1 Gabatarwa

Wannan darasin ya kunshi bayanin sake hadewa a waje daya, tun daga zamanin Annabi Nuhu da yadda rayuwa da rarrabuwa ta kasance da kuma yadda suka hayayyafa da mallake duniya. Bayan ruwan Dufana al'ummar Annabi Nuhu da suka tsira sun sake haduwa a wuri guda inda suka rayu daga bisani suka rarrabu kuma suka hayayyafa suka mallake duniya. Don haka, wannan kashi, zai yi bayanin yadda rayuwa a waje daya ta kasance bayan ruwan Dufana har zuwa sake hayayyafa da rarrabuwa da al'ummar Annabi Nuhu ta yi.

3.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Yaushe aka sake haduwa a waje daya bayan ruwan Dufana.
- Yaya al'ummar Annabi Nuhu ta kasance.
- Ko an sake rarrabuwa bayan an cigaba da hayayyafa

4.3 Sake Hadewa A Waje Daya

Kamar yadda aka yi bayani a baya, ruwan Dufana ya hallaka dukkan mutanen zamanin Annabi Nuhu in ban da wadanda suka yi imani da shi suka shiga cikin jirginsa, wanda lokacin da suka fito daga cikin jirgin sai

suka sake shimfida wata sabuwar rayuwa suna hayayyafa har aka samar da dan'Adamu na zamani wato Adamu 2. Shi wannan Adamu 2 da matarsa Hawwa 2, su ne suka samar da dan'Adamu na zamani, wanda kowane dan'Adamu da yake raye a doron kasa a yanzu, to akwai kwayoyin halittarsu a jikinsa.

4.3.1 Al'ummar Annabi Nuhu

Wasu masu bincike sun nuna cewa 'ya'yan Nuhun nan ne guda uku ko kuma tattare da sauran mutane da matansu 72 ko 80 ne su suka samar da sauran al'ummar duniya da kuma gina harshe da adabi da al'adu na duniya baki daya. Akwai masu nuni daga cikin masana na cewa daga cikin 'ya'yan Annabi Nuhu akwai Shem, wanda daga shi ne zuri'ar Larabawa da Farisawa da Romawa ta ginu. Shi kuma dansa Japheth, shi ya samar da zuri'ar Turkawa da Sakalibawa. Shi kuwa Ham ya samar da zuri'ar Kibdawa da Sudaniyawa da Babas, (Malumfashi, 2018).

Wasu kuma suna ganin abin da ya faru da Nuhu kamar abin da ya faru da kakansa Adamu ne bayan saukar da shi da aka yi a wannan yanki a Indiya/Pakistan/Afganistan na yanzu. Bambancin kawai shi ne, shi Nuhu bai shiga laluben iyalinsa ba, wato Hawwa'u, domin Nuhu da iyalinsa aka sauke su a wuri daya. Saboda haka sun ci gaba da gudanar da rayuwarsu kamar yadda suka baro ta kafin ruwan Dufana, daga nan suka hayayyafa, suka sake gina al'ummomin duniya baki daya, (Malumfashi, 2018).

Wani abu da yake da muhimmanci a nan shi ne, bayan ruwan Dufana dan'Adamu ya rayu a sassan duniya daban-daban, tun bayan ruwan Dufana zuwa yau. Da yake kuma a can baya an tava hallakar da dan'Adamu a doron kasa har sau biyu; na farko dangogin Seth da aka hallaka sai zuriyarsa kurum da aka bari, sai kuma dangogin Nuhu da aka hallakar, sai zuriyar Nuhu kurum da aka bari a doron kasa bayan ruwan Dufana da kuma hallakar da sauran al'ummar duniya duka da Allah ya yi, sai zuriyar Adamu na 2 kurum da aka bari a doron kasa, (Malumfashi, 2018).

4.3.2 Rayuwa Da Rarrabuwa

Bincike game da asalin dan'Adamu ya nuna cewa dan'Adamu na zamani, wato Adamu 2 ya rayu da fara hayayyafa a yankin gindin tsaunuka da duwatsun Omo Kibish a cikin kasar Habasha ta yanzu, kusan shekara 175,000 da suka wuce. Domin kuwa masu nazarin kwayar halittar dan'Adamu sun bayyana cewa daga cikin kwayar halittar kowane dan'Adamu a doron kasa akwai labari ko tarihin asalin dan'Adamu tattare da ita. Shi ya sa nazari ya nuna cewa asalin kowane dan'Adamu na wannan zamani daga Afirka ne, wato daga Adamu 2,

wanda shi ne tsittsige ko tushen kowane ɗan'Adamu a doron ƙasa. Kenan ɗan'Adamu da ya rayu a tsohuwar nahiyar Afirka shi ne asalin dukkan ɗan'Adamu a doron ƙasa, (Malumfashi, 2018).

A binciken da masana kimiyyar ƙwayar halitta suka gudanar game da asalin na ɗan'Adamu, musamman na vangaren mata daga sassa daban-daban na duniya, sun gano cewa an fi ganin dangantakar matan duniya a cikin ƙwayar halittar matan nahiyar Afirka, wannan ne ya sa masanan suke cewa dukkan ɗan'Adamu da ke doron ƙasa ya samo asali ne daga wata mace, (Hawwa 2) da ta rayu a nahiyar Afirka sama da shekara 175,000. Ba wai masana na nufin cewa ita kafai ta rage a doron ƙasa a daidai wannan zamani ba, amma dai ita ce ake jin ta haifar da mutanen da ke watangaririya a doron ƙasa a halin yanzu, (Malumfashi, 2018).

Ita wannan ƙwayar halitta ta Hawwa 2 ita ce ta haɗu da ƙwayar halitta ta Adamu 2, wanda ya kasance uba ga dukkan ɗan'Adamu da ke a doron ƙasa a halin yanzu, shi ma daga wannan yanki na Omo Kibish da ke a ƙasar Habasha ta yanzu ya samo nasa asali. Daga nan ne suka fantsama a cikin doron ƙasar duniya suka samar da duk wani ɗan'Adamu da muke gani a halin yanzu.

Masana sun nuna cewa waɗannan kakannin namu sun shiga uwa duniya daga Afirka; ko dai ta cikin Kogin Nile, suka runtuma cikin yankin Sinai, suka yi arewa zuwa yankin da ake kira Levant, yankin da a yanzu ya ƙunshi ƙasashe kamar su Cyprus da Israel da Jordan da Lebanon da Palasɗinu da Siriya da Iraki da Masar. Ko kuma ta wata hanyar ko mashigin wanda ake jin cewa kusan shekara 60,000 da suka wuce waɗannan kakanni namu sun ketara zuwa sassan duniya daban-daban.

Daga wannan yanki ne masana kimiyyar ƙwayar halitta suka ce kakannin namu suka rarrabu, wasu suka yada zango a nan yankin Yahudawa da Palasɗinu suka ƙarasa zuwa yankin Larabawa zuwa yankin Indiya, (Malumfashi, 2018).

4.3.3 Hayayyafa Da Mallake Duniya

Daga abin da ya gabata, mun fahimci cewa binciken da aka gudanar na ƙwayoyin halittar al'ummar duniya an ga sassan jikin Hawwa 2 da Adamu 2 a jikin al'ummomin da ke a nahiyar Afirka; an ga haka a jikin al'ummar San da ke Kudancin Afirka da Biaka da ke Tsakiyar Afirka, kai hatta harsunan waɗannan al'ummomi an fahimci cewa suna da dangantaka da juna, wanda ya ƙara tabbatar da dangantakar su ta asali. Daga cikin nahiyar Afirka, an tabbatar da cewa waɗannan kakanni namu, Adamu 2 da Hawwa 2 sun hayayyafa da warwatsuwa zuwa sassan duniya daban-daban tsakanin shekara 50,000 zuwa shekara 60,000. Kakannin namu ba su wuce 1,000 ba, sun kuma antaya zuwa

sassan duniya ta bin gavar teku zuwa Yammacin Asiya. A nan ma masana kimiyyar fwayar halitta sun tabbatar da dangantar waƙannan kakannin namu da iyalan da suka bari a baya, (Malumfashi, 2018).

Auna Fahimta

1. Yaya al'ummar Annabi Nuhu ta kasance bayan ruwan Dufana?
2. Bayyana yadda aka sake haɗuwa a waje ɗaya bayan ruwan Dufana?
3. Yaya al'umma suka hayayyafa har suka rarrabu bayan ruwan Dufana

4.4 Takaitawa

A wannan kashi an tattauna abin da ya shafi sake haɗewa a waje ɗaya, tun daga zamanin Annabi Nuhu da yadda rayuwa da rarrabuwa ta kasance da kuma yadda suka hayayyafa da mallake duniya. An bayyana cewa bayan ruwan Dufana al'ummar Annabi Nuhu da suka yi saura sun sake haɗuwa a wuri guda suka cigaba da rayuwa daga bisani suka rarrabu kuma suka hayayyafa suka.

4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- tsaunuka: babban dutse mai tudu
- Rayuwa: ci gaba da wanzuwa ko haɓaka ko kara girma

4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Bayyana yadda aka sake haɗuwa a waje ɗaya bayan ruwan Dufana?

Kamar yadda aka yi bayani a baya, ruwan Dufana ya hallaka dukkan mutanen zamanin Annabi Nuhu in ban da waɗanda suka yi imani da shi suka shiga cikin jirginsa, wanda lokacin da suka fito daga cikin jirgin sai suka sake shimfiɗa wata sabuwar rayuwa suna hayayyafa har aka samar da ɗan'Adamu na zamani wato Adamu 2. Shi wannan Adamu 2 da matarsa Hawwa 2, su ne suka samar da ɗan'Adamu na zamani, wanda kowane ɗan'Adamu da yake raye a doron ƙasa a yanzu, to akwai ƙwayoyin halittarsu a jikinsa.

2. Yaya al'umma suka hayayyafa har suka rarrabu bayan ruwan Dufana ?

Daga abin da ya gabata, mun fahimci cewa binciken da aka gudanar na ƙwayoyin halittar al'ummar duniya an ga sassan jikin Hawwa 2 da Adamu 2 a jikin al'ummomin da ke a nahiyar Afirka; an ga haka a jikin al'ummar San da ke Kudancin Afirka da Biaka da ke Tsakiyar Afirka, kai hatta harsunan waɗannan al'ummomi an fahimci cewa suna da dangantaka da juna, wanda ya ƙara tabbatar da dangantakar su ta asali. Daga cikin nahiyar Afirka, an tabbatar da cewa waɗannan kakanni namu, Adamu 2 da Hawwa 2 sun hayayyafa da warwatsuwa zuwa sassan duniya daban-daban tsakanin shekara 50,000 zuwa shekara 60,000. Kakannin namu ba su wuce 1,000 ba, sun kuma antaya zuwa sassan duniya ta bin gavar teku zuwa Yammacin Asiya. A nan ma masana kimiyyar ƙwayar halitta sun tabbatar da dangantar waɗannan kakannin namu da iyalan da suka bari a baya,

RUKUNI NA 2

- Kashi Na 1 Dan'Adamu Da Samwar Hausawa
 Kashi Na 2 Zamanin Annabi Adamu
 Kashi na 3 Zamanin Annabi Nuhu
 Kashi na 4 Bayan Ruwan Dufana

KASHI NA 1 DAN'ADAMU DA SAMWAR HAUSAWA**Abubuwan da suke ciki**

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Dan'Adamu Da Samuwar Hausawa
 - 1.3.1. Hausawan Farko
 - 1.3.2 Aure Da Zamantakewa
- Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya kunshi bayani ne kan dan'Adamu da samuwar Hausawa, wato Hausawan farko, sai kuma batun da ya shafi aure da zamantakewa na Hausawan farkon. Saboda haka, wannan kashi ya kunshi bayanin rayuwar dan'Adamu da samuwar Hausawa a doron kasa.

1.2 Manufarin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Yaushe Hausawa suka samu.
- Su wane ne Hausawan farko.
- Yaya aure da zamantakewa yake a farkon lamari.

1.3 Dan'Adamu Da Samuwar Hausawa

Binciken masana kimiyya ya bayar da haske game da ire-iren 'ya'yan Adamu da suka zauni doron kasa da irin tsawon shekarun da suka yi. Kashin dan'Adamu' na farko da aka tono shi ne ake wa laƙabi da *Ramaphithicus*, wanda aka samu a yankin kasar Indiya da Kenya na yanzu. An ce idan da an aminta wannan kashin mutum ne ba na goggon biri ba, da shi ne zai kasance mai tsawon kwana a doron kasa, don ya zaunu shekara sama da milyan 15. To amma masana kimiyya sun nuna bai da dangantaka da jikin mutum ko kofon kwanyarsa, ya fi zama daidai da na biri, saboda haka suka yi watsi da wannan hasashe, (Malumfashi, 2018).

Kashi na biyu wanda shi ma ba a amince da shi a matsayin na mutum ba, shi ne na *Oriophethicus*, wanda shi ma an ce ya zaunu a doron kasa sama da shekara milyan 12, matsalar wannan kashi ita ce ba a same shi a cikin wurin da ake tsammanin mutane sun rayu a ciki ba, mazaunin daji ne, saboda haka shi ma ya fada cikin dangin birai ba na mutane ba. Daga binciken masana kimiyya na wannan zamani an fahimci cewa kashin dan'Adamu na farko da aka tono masana suka amince da shi a matsayin na mutum, shi ne wanda aka yi wa laƙabi da *Australophicus*, wanda an ga samfurinsa a sassan Afrika ta Kudu da Habasha, a wani yanki da ake kira Omo Kibish sama da shekara milyan 1 zuwa 4 da suka wuce, (Malumfashi, 2018).

Bayan wannan, bincike kuma ya fara tabbatar da samuwar wani kashin daban da wanda aka gani a baya, wanda aka yi wa laƙabi da kashin *Archanthropian*; an tsinto waɗannan kasusuwa a yankunan Indonisiya da Tanzaniya da Chad na yanzu, an ce dan'Adamu ya rayu sama da shekara dubu 500 da suka wuce a doron kasa a wannan yanki. Sai kuma kashi na karshe da aka gani kafin zuwan dan'Adamu na zamani shi ne wanda ake wa laƙabi da *Neandethals*, wanda aka ce sun rayu a sassan Turai na yanzu (kamar Jamus da Ispaniya) da Gabas ta Tsakiya ta yanzu (kamar Iraki da Palasdinu) da kuma nahiyar Afirka (musamman Maroko ta yanzu). Dukkan waɗannan hasashe sun kasa tabbatar da wani abu muraran, dan'Adamu ya rayu a sassan duniya daban-daban, tun bayan ruwan Dufana zuwa yau, (Malumfashi, 2018).

Saboda haka, kamar yadda bincike ya nuna an yi al'ummu zubi huɗu a doron kasa; ma'ana a rayar, a kashe a sake rayarwa tun daga Adamu zuwa yau. Haka kuma, dan'Adamu na zamani ya wanzu shekara 175,000 da suka wuce, (Malumfashi, 2019). Sa'annan akwai mutane da ake kira 'Hausawa', amma a wasu zamunna ba harshen Hausa sai wani abu da ake kira harshen mutanen wannan lokaci, wanda har yau ba a san

kowanne ne ba! Wasu sun ce ai Hausawa su ne Maguzawan yanzu, domin Maguzawa ba su da wani harshe sai Hausa. Wasu kuma na ganin ai ba abin da ya haɗa Maguzawa da Hausawa, domin Hausawan wannan zamani ai Musulmi ne. Wasu na cewa, a'a, ai akwai Maguzawa Musulmi da waɗanda ba musulmi ba, kuma duk da Hausa suke magana. Saboda haka, Hausawa a matsayin mutane ba wai kabila ko al'umma ba sun daɗe a doron kasa, (Malumfashi, 2019).

1.1.1 Hausawan Farko

Zai yi wuya kai tsaye a ce ga ainihin Hausawa na asali daga irin mutanen da a yau muke kira Hausawa, domin kuwa lokaci ya shude, al'ummomi daban-daban sun shigo cikinsu ta yadda gane Hausawa zai yi wuya farat daya ta amfani da mai magana da harshen Hausa. Sai dai kamar yadda aka yi bayanin Adamu 2 da Hawwa 2 da suka wanzu bayan ruwan Dufana kuma suka samar da dan'Adamu na zamani kimanin shekaru 175,000 da suka wuce, (Malumfashi, 2019). Har ila yau, daga cikin nahiyar Afirka, an tabbatar da cewa waɗannan kakanni namu, Adamu 2 da Hawwa 2 sun hayayyafa da warwatsuwa zuwa sassan duniya daban-daban tsakanin shekara 50,000 zuwa shekara 60,000. A wancan lokaci kakannin namu ba su wuce 1,000 ba, sun kuma antaya zuwa sassan duniya ta bin gavar teku zuwa Yammacin Asiya. A nan ma masana kimiyyar kwayar halitta sun tabbatar da dangantar waɗannan kakannin namu da iyalan da suka bari a baya.

Abin da ba a da cikakkiyar masaniya kai shi ne irin fasahar da waɗannan kakannin namu ke da ita ta fitar da kai daga cikin kuncin rayuwa, sai dai masana sun nuna cewa hanyoyi biyu suke buɗe gare su na shiga uwa duniya daga Afirka; ko dai ta cikin Kogin Nile, suka runtuma cikin yankin Sinai, suka yi arewa zuwa yankin da ake kira Levant, yankin da a yanzu ya kunshi kasa su Cyprus da Israel da Jordan da Lebanon da Palasɗinu da Siriya da Iraki da Masar. Idan an lura da kyau, wannan hanya tamkar mashigi ce tsakanin Yammacin Asiya da Gabashin Baharmaliya da Arewacin Afirka.

Bayan wannan akwai kuma wata hanyar ko mashigin wanda ake jin cewa kusan shekara 60,000 da suka wuce waɗannan kakanni namu sun ketara zuwa sassan duniya daban-daban. Sai dai abin lura a nan shi ne, masana sun yi nuni da cewa a daidai wannan lokaci duniya ta fara zafafa, duwatsun kankara sun fara narkewa sosai, saboda haka ruwan kogunan duniya sun fara yin kasa sosai, saboda haka, kadarkon da ke tsakanin Maliya da saman Tsakiyar Afirka da yankin Larabawa ba wani tsawo gare shi ba, bai wuce mil daya zuwa uku ba. Kenan ba abin mamaki ba ne idan waɗannan kakanni namu sun yi amfani da fasahar wancan zamani sun ketara zuwa sassan duniya daga nan.

Daga wannan yanki ne masana kimiyyar kwayar halitta suka ce kakannin namu suka rarrabu, wasu suka yada zango a nan yankin Yahudawa da Palasdinu suka karasa zuwa yankin Larabawa zuwa yankin Indiya. Daga cikin wadannan dangogin kakaninmu ne wasu suka sake komowa nahiyar Afirka bayan shekara 30,000, ana kuma ji cikin su har da vurvushin Hausawa na Yanzu, (Malumfashi, 2018).

3.1.2 Aure Da Zamantakewa

Kamar yadda tarihi ya nuna mana, yawa-yawan jikoki da tattava kunnen mutanen Afirka da suka yi hijira sun wataya cikin wannan duniya da muke gani a yau, kuma sun bar dogon tarihi a cikin tsawon zamani. Har ila yau, kamar yadda dan'Adamu ya saba ne, duk inda ya isa, ko dai ya sake hayayyafa ta hanyar sake auratayya da bakin da ya tarar ko kuma ya kashe wadanda ya iske ya ci gaba sabuwar rayuwa. Saboda haka, a cikin zamanin da dan'Adamu ya fara kaka-gida a sabon matsuguni aka fara samun canje-canje a rayuwar dan'Adamu, a lokacin ne ya soma amfani da duwatsu a matsayin makamashi da makami, daga baya kuma amfani da karafa, ya kuma fara samun wasu hanyoyi da dabarun ciyar da kai da makamantan su. Bincike ya nuna a lokacin irin wannan rayuwa matsugunin mutanen bai wuce gandaye ba ko kuma cikin kogunan duwatsu da makamantansu ba. Daga baya ne mutane suka fara giggina 'yan kananan dakuna ko shigifofin da suke kwana a ciki.

A cikin irin wannan rayuwa ko zamani ne aka assasa kiwon dabbobi a cikin gidaje da fasalta harsuna da birane da dauloli da kuma samar da jiga-jigai daga cikin mutane a cikin tarihi. Shi ya sa ake jin motsi da amon birane da mashahuran mutane, wasu annabawa, wasu manzanni, wasu masu mulki, wasu masu tarin dukiya, wasu kuma mayaƙa ko jarumai da kuma matafiya.

Auna Fahimta

1. A wancan lokaci kakannin namu ba su wuce _____ba, sun kuma antaya zuwa sassan duniya ta bin gaƙar teku zuwa Yammacin Asiya.
2. Daga cikin wadannan dangogin kakaninmu ne wasu suka sake komowa nahiyar Afirka bayan shekara _____ ana kuma ji cikin su har da burƙushin Hausawa na Yanzu

1.5 Takaitawa

A wannan kashi an tattauna abin da ya shafi ɗan'Adamu da samuwar Hausawa, wato Hausawan farko, sai kuma batun da ya shafi aure da zamantakewa na Hausawan farko. An bayyana yadda samuwar Hausawa ta kasance da kuma batutuwan da suka shafi Hausawan farko, musamman aure da zamantakewa.

1.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Shigifofi: - ɗakuna
- Makamashi: - ciyawa ko kara ko man da ake amfani da shi wajen ta da inji.

1.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. A wancan lokaci kakannin namu ba su wuce ba, sun kuma antaya zuwa sassan duniya ta bin gavar teku zuwa Yammacin Asiya.
 - Amsa 1000
 - 2- Daga cikin wadannan dangogin kakaninmu ne wasu suka sake komowa nahiyar Afirka bayan shekara ana kuma ji cikin su har da vurvushin Hausawa na Yanzu Amsa 30,000

KASHI NA BIYU ZAMANIN ANNABI ADAMU**Abubuwan da suke ciki**

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufar Darasi
- 2.3 Zamanin Annabi Adamu
 - 2.3.1 Hausawa A Zamanin Annabi Adamu
 - 2.3.2 Harshen Hausa A Zamanin Annabi Adamu
- Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

A wannan darasin za ka fahimci abubuwan da suka shafi rayuwar Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Adamu. Za a koma tun daga tushe domin sake fasalta yadda al'umma take zamanin Annabi Adamu, ta haka ne za a iya fayyace ko akwai Hausawa da harshen Hausa tun zamanin Annabi Adamu, in kuma akwai sun to a wane yanayi suka kasance?

Saboda haka sanin yadda Hausawa da harshen Hausa suka ratso tun farkon halitta, abu ne mai muhimmanci.

2.2 Manufarin Darasi

A farkon wannan kashi za ka fahimci:

- Ko akwai Hausawa a zamanin Annabi Adamu?
- Ko akwai Harshen Hausa a zamanin Annabi Adamu?

2.3 Zamanin Annabi Adamu

Babu tantama a kan cewa Adamu da Hawwa'u su ne farkon halitta a doron kasa cikin jinsin dan'Adamu. Wato duk al'ummomin da aka yi a doron kasa tun daga 'ya'yan Adamu na farko zuwa yau duk daga Adamu da Hawwa'u suka tusgo. Saboda haka zamanin Annabi Adamu

shi ne zamani na farko da mutane suka wanzu a doron fasa kuma daga gare su ne sauran al'ummomi suka wawwanzu a mabambantan zamunna har zuwa zamanin da muke ciki yanzu.

2.3.1 Hausawa A Zamanin Annabi Adamu

Hausawa dai a ko'ina suke, 'ya'ya da jikokin Annabi Adamu da Hawwa'u ne. Jinin kowane mutum a duniya yana dauke da jinin wadannan mutane tun farkon halitta. Wannan kuwa ya faru ne saboda kwayar halittar da ke jikin dan'Adamu a yanzu, ita ce a jikin kwayar halittar mahaifansa na farko, kenan bakafake da fararen fatar mutane na yau, duk daga Annabi Adamu da Hauwa'u suka tusgo. Har zuwa yau kuma wannan kwayar halitta na tattare da mu a duk fadin duniya, ciki har da Hausawa, (Malumfashi, 2018).

Tun asali wajen halittar Adamu an tattaro abubuwa da yawa da suka kasance lakar da ta samar da shi. Masana sun yi nuni da cewa duk wani vangare na duniya sai da aka debo kasar wurin; kenan a jikin Adamu akwai farare da bakafake da gajeru da dogaye da karti da sirara da masu gwabi-gwabi. Wannan kamar yadda binciken kimiyya ya nuna yanzu, shi ne ake wa lakabi da kwayoyin halitta. Kenan Adamu da Hawwa siffarsu da yanayinsu na dukkan wanda ke raye a doron fasa ne. Duk da an yi nuni da cewa tun asali a cikin aljanna 'fararen fata' ne ke zaune ba yana nufin cewa Adamu ba baki ba ne ko wankan tarwada ko wata kala daban. Abin da ake nuni shi ne daga cikin kwayar halittarsa aka samu dukkan 'ya'ya da jikokinsa, har zuwa yau, (Malumfashi, 2018).

Saboda haka ko da Adamu ya rayu a cikin yanayi mai sanyi da kyakkyawan dausayi, inda rana ba ta kwafar sa da shi da iyalansa, sai an samu wata kalar daban daga cikin ahalinsa, domin kwayar jininsa na dauke da dukkan launin dan'Adamu da muke gani a yau. Kenan, tun da tukunya daya ce ta samar da al'ummar duniya tun daga zamanin Annabi Adamu zuwa yau, to akwai Hausawa tun zamanin Annabi Adamu. Domin kuwa kowace al'umma da ta wanzu a doron fasa a da, da kuma yanzu har zuwa gobe, akwai kwayoyin halittar Adamu da Hawwa'u a jikinsu, ciki kuwa har da Hausawa.

2.3.2 Harshen Hausa A Zamanin Annabi Adamu

Kamar yadda bayanai suka kasance a cikin yawancin addinai da al'adu, Adamu shi ne mutum na farko a doron fasa; ya rayu a aljanna tare da matarsa Hawwa'u. A cikin aljanna an tabbatar da cewa sun yi magana da harshen Larabci ne kamar yadda addinin Musulunci ya tanada ko kuma wani harshe da ake kira 'Proto', wato harshen asali, kamar yadda masana harshe suka tanada. Hasashe na masana ya nuna an saukar da su

a doron kasa na duniya bayan sun yi shekara 47 a cikin aljanna, sun kuma ci gaba da yin magana da harshen Larabci ne ko 'Proto'.

Har ila yau, a daidai lokacin da 'ya'yan Adamu wato Kabila da Habila suka samu matsala a kan batun aure har Kabila ya kashe Habila, hakan ya yi sanadiyyar da Adamu da Hawwa'u suka kori Kabila daga Jidda ko Makka ko Bakka inda suke zaune, ya yi kaura ya koma wani matsuguni na daban. Wannan rabuwa ita ake hasahen ta haifar da samuwar karin harshe na farko a duniya. Domin kuwa a duk lokacin da aka samu savani a tsakanin al'umma har wasu daga cikinsu suka yi hijira ko kaura zuwa wani wuri daban, harshe zai canza. Saboda haka, da Kabila ya sauya matsuguni shi da iyalinsa can nesa da inda iyayensa da sauran 'yan'uwansa suke zaune, sai aka sami sauyin harshe.

Da yake idan aka sami tazarar muhalli ko matsuguni tsakanin al'umma, harshe da yanayi da al'adu sukan bambanta, hakan yana haifar da bambance-bambance a tsakanin su wajen magana amma suna fahimtar junansu, wannan shi ake kira karin harshe. Idan kuma bambancin ya yi nisa har ta kai ga ba sa fahimtar junansu, sai a sami sabon harshe, kamar yadda masana harshe suka tabbatar. Kenan bayan shekaru, kalmomi sababbi za su shiga cikin harshen Kabila da mutanensa, su kuma yi watsi da wasu tsofaffin tadoji da kalmomi da suka gado tun wajen su Adamu da Hawwa'u, (Malumfashi, 2018). Ta wannan fuskar, za a iya tsinkayar harshen Hausa a zamanin Annabi Adamu cikin wannan sabon harshe ko karin harshe da ya tusgo sakamakon kaura ta farko da Kabila da Habila suka yi daga mazauninsu na farko ko kuma wasu kaurace-kauracen da suka biyo baya tsawon shekarun da Annabi Adamu ya yi a doron kasa.

A wata fuskar kuma, masana sun bayyana cewa a daidai lokacin da aka hura wa Adamu rai bayan an gama halittarsa, abu na farko da ya fara yi shi ne atishawa, atishawar nan kuwa duk harsunan duniya harsuna uku ne ke da ita, su ne harshen Hausa da Kivdanci (Ancient Egyptian) da harshen Larabci, (Malumfashi, 2018). Idan kuwa haka ne, kenan harshen Hausa ne Adamu ya yi magana da shi a tashin farko, tun a aljanna.

Bugu da kari, wata madogarar kuma musamman daga littattafan addini, wasu masanan sun nuna cewa, a daidai lokacin da Shaidan ya ribaci Adamu da Hawwa'u har suka ci daga itaciyar da aka hane su ci a aljanna, sai aka aiko mala'ika ya makure wuyar Adamu domin kada ya hadiye abin da ya tauna. A daidai wannan lokaci saboda zafin makura ya yi ta kakari, har ya furta duk wasu harsuna na duniya, tun farkon halitta zuwa yanzu. Ita kuma matarsa Hawwa'u ta riga ta hadiye, wannan shi ne ya zama jinin hails da mata ke yi duk wata. Kenan, ta wannan

madogarar ma, harshen Hausa a zamanin Annabi Adamu ya samu tun a aljanna.

Auna Fahimta

1. Shin Hausawan farko su ne mutanen Annabi Adamu?
2. Yaya harshen Hausa yake a lokacin Annabi Adamu?

2.4 Takaitawa

Wannan darasi kamar yadda kunshiyarsa ta nuna, an aza tubalinsa ne domin ka fahimci rayuwar Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Adamu, da kuma yadda za ka iya fasalta su. Ma'ana, yadda za a iya gane akwai Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Adamu, in akwai din yaya suke. Darasin ya nuna yadda rayuwa ta kasance zamanin Annabi Adamu da kuma yadda za a iya kama batun Hausa da Hausawa a zamanin na Annabi Adamu.

2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Shigifofi: - dakuna
- Makamashi: - ciyawa ko kara ko man da ake amfani da shi wajen ta da inji.

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Shin Hausawan farko su ne mutanen Annabi Adamu. Ko an yarda?

Amsa: - haka ne

2. Hausawa dai a ko'ina suke, 'ya'ya da jikokin ne.

Amsa: - Annabi Adamu da Hawwa'u

KASHI NA UKU ZAMANIN ANNABI NUHU**Abubuwan da suke Ciki**

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Zamanin Annabi Nuhu
 - 3.1.1 Hausawa A Zamanin Annabi Nuhu
 - 3.1.2 Harshen Hausa A Zamanin Annabi Nuhu
- Auna Fahimta na 1
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A darasin da ya gabata mun ga yadda rayuwar Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Adamu ta kasance. Saboda haka, a wannan darasin za a nazarci abubuwan da suka shafi rayuwar Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Nuhu ne. Za a yi hakan ne domin sake jaddada yadda al'umma take zamanin Annabi Nuhu, ta haka ne za a iya gane ko akwai Hausawa da harshen Hausa a zamanin Annabi Nuhu.

3.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Ko akwai Hausawa a zamanin Annabi Nuhu?
- Ko akwai Harshen Hausa a zamanin Annabi Nuhu?

3.3 Zamanin Annabi Nuhu

Kamar yadda aka yi bayani a baya, bayan kaura ko hijirar da Kabila ya yi, Adamu da Hawwa'u sun haifi Seth suka cigaba da rayuwa da shi cikin jin dadi. Bayan Seth ya rasu ne sai dansa Enos ya ci gaba da gudanar da lamurra, daga Enos sai dan Enos din wanda ake kira Kenan ya gaje shi, shi kuwa Kenan dansa Mahalalel ne ya gaje shi. Daga Mahalalel kuma sai dansa Jared ya cigaba da harkar shugabanci, shi kuma Jard dansa Idris ya gaje shi. An nuna cewa an haifi Idris a lokacin

da Adamu yake da shekara 692 a doron kasa. A zamanin Idris ne ake da tabbacin aka fara rubutu da biro ko alƙalami ko wani abu makamancin haka, (Malumfashi, 2018).

Daga Idris ne sai kuma Annabi Nuhu ya karvi ragamar jagoranci. An haifi Annabi Nuhu shekara 126 bayan rasuwar Annabi Adamu. Koda yake wasu masana na ganin tsakanin Annabi Adamu da Annabi Nuhu shekara 1,000 ne ba shekara 126 ba. A taƙaice dai, shi Annabi Nuhu tattava kunnen Idris ne, (Malumfashi, 2018).

A zamanin Annabi Nuhu ne aka yi annobar ruwan Dufana wadda ta hallakar da mutanen duniya da duk wasu halittu in ban da waƙanda suka shiga jirgin Annabi Nuhu suka tsira.

3.1.1 Hausawa A Zamanin Annabi Nuhu

A zamanin Annabi Nuhu ne aka yi ruwan Dufana. Shi ruwan Dufana ana iya cewa tamkar wanke duniya ya yi, kuma ya shimfiɗa wata sabuwar rayuwa ga jikoki da tattava kunnen Annabi Adamu. Saboda ko kafin rasuwar Annabi Adamu, ai ya shaida wa ɗansa Seth cewa za a yi wasu zamunna da ‘ya’yan Adamu za su yi ta aikata varna a doron kasa kuma za a hallakar da su. Har ila yau, irin varnar da ake aikatawa a doron kasa da kuma bijirewar da al’umma suka yi wa kiran Annabi Adamu ya sa aka hallakar da al’ummar duniya ta wancan lokacin ta hanyar ruwan Dufana.

Ruwan Dufana ruwa ne wanda ya vuvvugo daga karkashin kasa ya haɗu da wani wanda ya sakko daga sama, ya shafe duk wata halitta har da duwatsu komin girmansu, duk suka dulmiye. Abin da ya yi saura kawai su ne waƙanda suka kasance a cikin jirgin da Annabi Nuhu ya kera. Waɗannan mutane da suka shiga jirgi ko kwale-kwalen, su ne kaɗai Allah ya rabautar suka cigaba da rayuwa a doron kasa, a cikinsu kuma akwai wasu halittu na tsirrai da ƙwari da dabbobi da aka tafi da su cikin jirgin na Annabi Nuhu.

Masana sun nuna cewa cikin jirgin na Annabi Nuhu akwai adadin mutane maza 72 ko kuma 80 da matansu. Sai kuma shi Annabi Nuhu da matarsa da ‘ya’yansa uku da matan ‘ya’yansa huɗu, ciki har da matar ɗansa Yam da bai bi shi cikin jirgin ba. Bugu da ƙari, bincike ya nuna cewa al’ummar Annabi Nuhu sun yi rayuwa tsawon shekara biyu ko fiye da haka a cikin wannan jirgin kafin ya sauka a kan dutsen Judi a cikin yankin Indiya ko Pakistan ko Afganistan na yanzu, inda daga nan ne aka soma sabuwar rayuwa, (Malumfashi, 2018). Saboda haka, idan muka yi la’akari da yadda shiga jirgin Annabi Nuhu ya kasance tamkar tseratar da iri ne da zai haifar da al’ummomi na duniya bayan an hallakar da al’ummar Annabi Nuhu a wancan lokacin, to a cikin

gamaden al'ummomin da aka shiga jirgin na Annabi Nuhu akwai Hausawa ko kuma al'ummar da za a iya kira kakannin Hausawa.

3.1.2 Harshen Hausa A Zamanin Annabi Nuhu

Batun harshen Hausa a zamanin Annabi Nuhu batu ne mai sauƙin fahimta idan aka yi la'akari da yadda al'ummar Annabi Nuhu ta kasance kafin da kuma lokacin ruwan Dufana kamar yadda aka yi bayani a baya. Saboda haka, idan muka koma ga jirgin Annabi Nuhu da al'ummar da ke cikin sa za mu fahimci cewa akwai alamun gamade na rayuwa ta fuskar al'adu da adabi da kuma harshe. Kenan, a zamanin Annabi Nuhu akwai harshen Hausa ko kuma harshen da ya haifi harshen Hausa na zamani kuma ko da aka shiga jirgi ko kwale-kwalen Annabi Nuhu, aka fita harshen ya cigaba da wanzuwa har zuwa lokacin da aka samar da harshen Hausa na zamani.

Auna Fahimta

1. Wadanne mata kai ake amfani da su a wajen nazarin ayyukan da suka gabata?
2. Me ya kamata mai bincike ya yi bayan ya kammala tattaro ayyukan da suka gabata?

3.5 Takaitawa

Wannan darasi an tsara shi ne domin ka fahimci rayuwar Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Nuhu, da kuma yadda za ka iya fasalta su. Ma'ana, yadda za a iya gane ko akwai Hausawa da harshen Hausa zamanin Annabi Nuhu, in akwai din yaya suke. Darasin ya nuna yadda rayuwa ta kasance zamanin Annabi Nuhu da kuma yadda za a iya kama batun Hausa da Hausawa a zamanin na Annabi Nuhu.

3.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi

3.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Ruwan Dufana ruwa ne wanda ya vuvvugo daga ya haɗu da wani wanda ya sakko daga sama, amsa: - farkashin kasa

KASHI NA HUDU BAYAN RUWAN DUFANA**Abubuwan da suke Ciki**

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufofin Darasi
- 4.3 Bayan Ruwan Dufana
 - 4.3.1 Hausawa Bayan Ruwan Dufana
 - 4.3.2 Harshen Hausa Bayan Ruwan Dufana
- Auna Fahimta
- 4.4 Takaitawa
- 4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

4.1 Gabatarwa

A darasin da ya gabata mun ga yadda rayuwar Hausawa da harshen Hausa ta kasance a zamanin Annabi Nuhu. Saboda haka, a wannan darasin za a nazarci abubuwan da suka shafi Hausawa da harshen Hausa bayan ruwan Dufana. Za a yi hakan ne domin sake fasalta yadda al'umma ta kasance bayan ruwan Dufana, ta haka ne za a iya sanin ko akwai Hausawa da harshen Hausa cikin abin da ya tsira a jirgin Annabi Nuhu bayan ruwan Dufana.

4.2 Manufofin Darasi

A harshen wannan kashi za ka fahimci:

- Ko akwai Hausawa bayan ruwan Dufana?
- Ko akwai Harshen Hausa bayan ruwan Dufana?
- In akwai, to yaya harshen yake?

4.3 Bayan Ruwan Dufana

Bayanai sun gabata cewa bayan ruwan Dufana, duk mutane 72 ko 80 da matansu da sauran dabbobi da tsuntsaye da sauran halittu da suka sauka daga jirgin Annabi Nuhu sun sauka a a kan dutsen Judi a cikin yankin Indiya/Pakistan/Afganistan na yanzu suka cigaba da sabuwar rayuwa.

Wasu masana suna ganin cewa abin da ya faru da Annabi Nuhu kamar abin da ya faru da kakansa Annabi Adamu ne bayan saukar da shi da aka yi a wannan yanki a Indiya ko Pakistan ko Afganistan na yanzu. Bambancin kawai shi ne, shi Annabi Nuhu bai shiga laluben iyalinsa ba, kamar yadda Annabi Adamu ya shiga Laluben iyalinsa wato Hawwa, domin Annabi Nuhu da iyalinsa aka sauke su a wuri ɗaya. Saboda haka sun ci gaba da gudanar da rayuwarsu kamar yadda suka baro ta kafin ruwan Dufana, suka hayayyafa, suka sake gina al'ummomin duniya baki ɗaya, (Malumfashi, 2018).

4.3.1 Hausawa Bayan Ruwan Dufana

Kamar yadda aka yi bayani a baya cewa wasu masanan sun nuna cewa 'ya'yan Annabi Nuhun nan ne guda uku tare da sauran mutane da matansu 72 ko 80 ne suka samar da sauran al'ummar duniya baki ɗaya, ciki kuwa har da Hausawa bayan ruwan Dufana, (Malumfashi, 2018).

Akwai kuma masu nuni cewa daga cikin 'ya'yan Annabi Nuhu akwai Shem, wanda daga shi ne zuri'ar Larabawa da Farisawa da Romawa ta ginu. Shi kuma ɗansa Japheth, shi ya samar da zuri'ar Turkawa da Sakalibawa. Shi kuwa Ham ya samar da zuri'ar Kibɗawa (Ancient Egyptian) da Sudaniyawa da Babas, (Malumfashi, 2018). Su kuwa Kibɗawa (*Ancient Egyptian*) da Babas kamar yadda masana irin su Palmer suka nuna, suna da alaƙa da asalin Hausawa. Kenan, a cikin al'ummar Annabi Nuhu akwai Hausawa gabanin da kuma bayan ruwan Dufana kuma da su aka fita cikin jirgi ko kwale-kwalen Annabi Nuhu aka barbazu cikin duniya aka shimfiɗa sabuwar rayuwa.

A wani haujin kuma, muna iya cewa, kamar yadda aka bayyana cewa ɗan'Adamu ya rayu a sassan duniya daban-daban, tun bayan ruwan Dufana zuwa yau. Sa'annan kuma an yi bayanin cewa an tava hallakar da ɗan'Adamu a doron ƙasa har sau biyu; na farko dangogin Seth da aka hallaka sai zuriyarsa kurum da aka bari, sai kuma dangogin Annabi Nuhu da aka hallakar, sai zuriyar Nuhun kurum da aka bari a doron ƙasa bayan ruwan Dufana da kuma hallakar da sauran al'ummar duniya duka da Allah ya yi, sai zuriyar Adamu 2 kurum da aka bari a doron ƙasa. Su kuma zuriyar Adamu 2 da Hawwa'u 2 ɗin nan su ne suka cigaba da hayayyafa har suka samar da ɗan'Adamu na zamani kimanin shekaru 175,000 da suka wuce. Kenan cikin waɗannan hayayyafa da zuri'ar Adamu 2 da Hawwa 2 suka yi har da Hausawa ko kuma mu ce al'ummomin da suka samar da Hausawa tsawon lokaci, wato kakannin Hausawa.

4.3.2 Harshen Hausa Bayan Ruwan Dufana

Bincike ya nuna bayan ruwan Dufana dukkan al'ummar da ke a doron kasa harshe guda suka yi magana da shi. Ya sunan harshen, yaya kuma ya rarrabu zuwa rassa sama da 3,000 a yau, ko ma sama da 7,000 kamar yadda wasu masanan da suka zurfafa bincike suka nuna, abu ne da masana tarihin asali sun daddage shi.

Binciken nasu dai ya tabbatar shi wannan harshen shi ne ya rarrabu har zuwa harsuna da kare-karen harsuna sama da 7,000 a doron kasa a yau. Idan kuwa haka ne (kuma hakan ne), to tun bayan ruwan Dufana akwai harshen Hausa ko kuma kakan harshen Hausa wanda daga gare shi ne aka haifi harshen da ya samar da harshen Hausa na zamani.

Auna Fahimta

1. A wane zamani aka yi ruwan Dufana?
2. Hausawa suna cikin al'ummomin da suka tsira bayan ruwan Dufana?

4.4 Takaitawa

A wannan darasi an tattauna rayuwar bayan ruwan Dufana, domin gane ko akwai Hausawa cikin al'ummar da ta tsira bayan ruwan na Dufana, sa'annan ko harshen Hausa na cikin harsunan da suka tsira bayan ruwan Dufana din. Ma'ana, yadda za a iya tunkarar batun Hausa da Hausawa bayan ruwan Dufana.

4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Ruwan Dufana: - ruwa ne wanda ya buɓɓugo daga kasa ya haɗu da sama.

4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

4.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. A wane zamani aka yi ruwan Dufana?
Zamanin Annabi Nuhu
2. Hausawa suna cikin al'ummomin da suka tsira bayan ruwan Dufana?

Kamar yadda aka yi bayani a baya cewa wasu masanan sun nuna cewa 'ya'yan Annabi Nuhun nan ne guda uku tare da sauran mutane da matansu 72 ko 80 ne suka samar da sauran al'ummar duniya baki daya, ciki kuwa har da Hausawa bayan ruwan Dufana

RUKUNI NA UKU

- Kashi na 1 Rabuwar su Daga Asiya
- Kashi Na 2 Hausawa A Nahiyar Afirka
- Kashi Na 3 Hausa Bakwai da Banza Bakwai
- Kashi Na 4 Hausawan Zamani

KASHI NA DAYA RABOWAR SU DAGA ASIYA**Abubuwan da Suke Ciki**

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufofin Darasi
- 1.3 Rabowar su Daga Asiya
 - 1.3.1 Hausawa A Matsayin Asiyawa
 - 1.3.2 Hausawa A Matsayin Larabawa
 - 1.3.3 Hausawa A Matsayin Kibɗawa
 - 1.3.4 Hausawa A Matsayin Habashawa
 - 1.3.5 Hausawa A Matsayin Hausawa
- Auna Fahimta na 1
- 1.5 Takaitawa
- 1.7 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 1.8 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

A darasin da ya gabata, mun ga yadda rayuwa ta kasance bayan ruwan Dufana, aka kuma fasalta yadda Hausawa da harshen Hausa suke bayan ruwan na Dufana. Mun ga cewa ɗan'Adamu na zamani ya fara rayuwa ne a nahiyar Asiya, daga nan kuma ya yi kaura zuwa sassa daban-daban na duniya ciki har da nahiyar Turai da Afirka. Saboda haka, a wannan darasi za mu dubi batun rabowar Hausawa daga yankin Asiya. Ta haka ne za a fayyace Hausawa a matsayin Asiyawa, a kuma kalli Hausawa a matsayin Larabawa da Kibɗawa da Habashawa da kuma Hausawa a matsayinsu na Hausawa.

1.2 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Yaya Hausawa suke a Asiya?
- Ko Hausawa sun tava kasancewa Larabawa?
- Yaya alakar Hausawa da Kivdawa take?
- Ko za a iya kiran Hausawa Larabawa bisa asali?
- Ta yaya za a kalli Hausawa a matsayin Hausawa?

1.3 Rabuwar su Daga Asiya

Abu dāya mafi muhimmanci dangane da nazarin tarihin dan'Adamu shi ne yawancin rayuwar da 'ya'ya da jikokin Adamu suka yi bayan rasuwar Adamu da Hawwa, sun yi ta ne a cikin tsukin da za mu iya kira a yanzu daular Larabawa ko Gabas ta Tsakiya ko kuma yankin da ya haɗe wasu yankunan Turai da yankin Palasdinu da Isra'ila da kuma yankunan nahiyar Asiya ta yau. Sai dai bayan ruwan Dufana an samar da dan'Adamu na zamani a yankin Afirka daga bisani ya fantsama sassan duniya daban-daban ta yankin Asiya. Daga yankin Asiyan ne kuma aka cigaba da tafiye-tafiye zuwa sassan duniya.

Matafiyan nan da suka yo kaura sama da shekara dubu 175, suka kuma warwatsu a tsakiyar duniya daga shekara dubu 50 zuwa dubu 60, kamar yadda muka ayyana a darassun baya, su ne kakanninmu da suka baro tsakiyar Asiya sama da shekara dubu 30 da suka wuce suka samar da Hausa da Hausawa.

Saboda haka, a wannan gavar za mu ga yadda kakanninmu suka baro daga Asiya zuwa sassan nahiyoyin duniya da kuma yadda aka sami Hausawa ko wurvushin Hausawan a wadannan nahiyoyin.

3.1.1 Hausawa A Matsayin Asiyawa

Bincike ya tabbatar da cewa kakannin namu sun bi ta Kogin Nile, suka shiga cikin yankin Sinai, suka yi arewa zuwa yankin da a yanzu ya kunshi kasashe kamar su Cyprus da Israel da Jordan da Lebanon da Palasdinu da Siriya da Iraƙi da Masar. Kuma wannan hanya tamkar mashigi ce tsakanin Yammacin Asiya da Gabashin Baharmaliya da Arewacin Afirka. Saboda haka, bayan sun baro Afirka, sun barbazu a Asiya, sun sake baro Asiyar zuwa nahiyar Afirka, (Malumfashi, 2018).

Abin lura a nan, kasashe ko yankunan da a yanzu suke cikin kasashen Cyprus da Lebanon da Palasdinu da Iraƙi da sauransu, duk suna nahiyar

Asiya ne, kuma cikin wadannan mutane da suka zauna a wadannan yankuna na nahiyar Asiya akwai kakannin Hausawa. Da wannan fuskar ake bayyana Hausawa a matsayin Asiyawa, saboda ‘yan Afirka na farko bayan barowar su daga nahiyarsu ta gado, an fyanfyanashe su a tsakiyar nahiyar Asiya ne.

3.1.2 Hausawa A Matsayin Larabawa

Masana sun nuna cewa a daidai lokacin da kakannin Hausawa suka ratso arewacin Afirka duniya ta fara zafafa, duwatsun kankara sun fara narkewa sosai, saboda haka ruwan kogunan duniya sun fara yin kasa sosai, kadarkon da ke tsakanin Maliya da saman Tsakiyar Afirka da yankin Larabawa ba wani tsawo gare shi ba, bai wuce mil ɗaya zuwa uku ba. Saboda haka sai wadannan kakanni namu suka yi amfani da fasahar wancan zamani suka ketara zuwa sassan duniya daga nan.

Daga wannan yanki ne masana kimiyyar fwayar halitta suka ce kakannin namu suka rarrabu, wasu suka yada zango a nan yankin Yahudawa da Palasdinu suka karasa zuwa yankin Larabawa zuwa yankin Indiya. Daga cikin wadannan dangogin kakaninmu ne wasu suka sake komowa nahiyar Afirka bayan shekara 30,000, ana kuma ji cikin su har da vurvushin Hausawa na yanzu, (Malumfashi, 2018).

3.1.3 Hausawa A Matsayin Kivɗawa

Wasu masanan sun nuna cewa Hausawa Kivɗawa/Misirawa ne, domin suna da dangantaka da tsohon Misiranci ko kuma Misirawa. Kuma bincike ya nuna cewa gicciyen da mutanen Agades ke amfani da shi a wajen bauta iri ɗaya ne da na Kivɗawan Masar na dauri. Har ila yau, wannan ya tabbatar da akwai dangantaka tsakanin mutanen Agades/Gobirawa da kuma Kivɗawa ko Misirawan dauri.

Ba wannan kadai ba, wasu masu nazarin sun yi nuni da dangantakar da ke tsakanin Hausawa da Kivɗawa ko Misirawan dauri ta fuskar bautar rana ko kuma ta ‘yan’uwantaka. Sun yi nuni da cewa kalmar /Rana/ tana da alaƙa da /Ra/, wadda ke nufin gunkin rana da ake bauta wa a wancan zamani. Haka kuma alamun mallaka a cikin Hausa da harshen Misirawan dauri duk iri ɗaya ne, musamman /na/ da /ni/, kenan ‘Rana’ na iya nufin ‘Gunkina’, haka ma a cikin Misirancin dauri ‘Ra-na’, gunkina yake nufi. Wannan ba aro ba ne, ba kuma saduwa ba ce, ba kasuwanci ba ne, dangantaka ce ta jini da fwayar halitta. Akwai karin kalmomi da dama da suka danganta Hausa da Misirancin dauri; /tuf/ na nufin zubar da miyau, haka ma a Hausa, /tuf/ zubar da miyau ne, abin da aka yi kuma ya zama /tofi/, shi ya sa Hausawa ke cewa ‘an yi masa tofin Allah tsine’!

Akwai kuma kalmar /atishawa/ a Hausa, ita ma tana da alaƙa da Misirawan dauri. Kamar yadda masu bincike suka nuna /shu/ ubangiji ne a Misiranci da /Atum/ ya halitta ta hanyar yin atishawa. Kenan /shu/ iska ce da ake shaƙa da fitarwa. Shi /shu/ ubangiji ne mai alamu biyu, gunkin iska da na rana. A cikin Misirancin dauri /rana/ na nufin /art-t-shu/ wato idanun Shu. Wannan ya yi kama da kalmar nan ta Hausa /atishawa/, domin shi gunkin /Atum/ da ya halicci /Shu/ ta hanyar fitar da iska shi ne asalin atishawar da Misirawa da Hausawa ke yi. Haka kuma kalmomi irin su /niƙa/ da /ƙashi/ a Hausa suna da makamanta a Misirancin dauri, /niƙa/ ko /ƙas/. Ko /mutu/ a Hausa da /mut/ a cikin Misirancin dauri. Ko kuma /uwa/; mahaifiya, a Hausa da /ua/; gunkin haihuwa a Mirisancin dauri.

Duk waɗannan misalai da ma wasu irin su da dama suna ƙara tabbatar da alaƙar Hausa da Hausawa da Masar ko Misirawa ko Kivɗawan dauri ta fuskar bauta da kalmomi na gama-gari. Da yake ƙasar Gobir tana da dadadden tarihi game da kafuwar ƙasar Hausa ta yau, dangantakar Kivɗawa da Gobirawa ta nuna Hausawa Kivɗawa ne.

3.1.4 Hausawa A Matsayin Habashawa

Bincike da ke sa zuciya natsuwa a halin yanzu game da asalin ɗan'Adamu na zamani ya fi karkata bisa amincewar da masana suka yi cewa ɗan'Adamu na zamani, wato Adamu 2 ya rayu da fara hayayyafa a yankin gindin tsaunuka da duwatsun Omo Kibish a cikin ƙasar Habasha ta yanzu, kusan shekara 175,000 da suka wuce. Daga ƙasar Habashe ne ko kuma mu ce wannan yanki na Afirka ɗan'Adamu ya barbazu cikin ƙungiya-ƙungiya zuwa nahiyoyin duniya. Daga cikin nahiyar Afirka, an tabbatar da cewa waɗannan kakanni namu, Adamu 2 da Hawwa 2 sun hayayyafa da warwatsuwa zuwa sassan duniya daban-daban tsakanin shekara 50,000 zuwa shekara 60,000. Kakannin namu ba su wuce 1,000 ba, kuma ana jin akwai Hausawa a cikinsu ko kuma daga cikinsu ne aka samar da Hausawa na yau, domin kuwa akwai ƙwayar halittar wannan Adamu 2 da Hawwa 2 ɗin a jikin kowane ɗan'Adamu da yake doron ƙasa a yanzu, har da Hausawa. Kenan, idan Habasha ce farfajiyar da aka kyankyashe ɗan'Adamu na zamani, to Hausawa Habashawa ne.

Har ila yau, daga nazarin da masana suka yi wani suna kuma da aka ba yankin ƙasar Hausa a cikin littattafan Larabawa da suka ziyarci wannan yanki shi ne Habasha. Sai dai yana da kyau a gane cewa Habasha tun asali shi ne sunan da aka bai wa mutanen Abisiniya ko Ethiopia, wato sunan ƙasa ce mai ɗauke da daula, kamar Gobir. Amma a cikin wasu rubuce-rubucen Larabawa game da yankin Habasha, an nuna cewa al'ummar da ke zaune kudu da Fezzan ko kuma mazauna Yammacin Afirka da ya ƙunshi daulolin Mali da Songhai da Gobir da zagayensu, su

ne Habashawa. Wadannan al'umma ne kuma ake wa lafabi a wasu rubuce-rubucen Larabawa da Sudaniyawa ko bakafen fata.

Saboda haka idan har mutanen yankin da ake ce da shi Yammacin Afirka shi ne yankin Habasha da al'ummar Habashawa ke zaune ciki, kenan akwai dangantaka tsakanin sunan kasar da al'ummar da ke zaune a wurin. Kamar yadda masana suka yi nuni, Habasha shi ne harshen wannan yanki, mutanen kuwa Habashawa. Idan aka yi amfani da kimiyyar harshe za a ga cewa kalmar na iya komawa kamar haka; Bahabashe-Bahabshe-Bahaushe ko kuma Habashawa-Habshawa-Haushawa-Hausawa, kamar yadda yake a cikin karin harshen Katsinanci na dauri. Ba wannan kadai ba hatta dangantakar da ke tsakanin Gobirawa da mutanen Absen ko Abisiniya ko Habasha tun can da kamar yadda wasu masana ke nuni, ya kara tabbatar da wannan matsayi. Wato iyakar kasar Hausa ta dangana da Asben ko Abisiniya, duk alamun gaskiyar batun ne mai nuni da cewa Hausawa Habashawa ne.

3.1.5 Hausawa A Matsayin Hausawa

Daga abin da muka tattauna a baya, zai yi wuya kai tsaye a ce ga ainihin Hausawa na asali daga irin mutanen da a yau muke kira Hausawa, domin kuwa lokaci ya shude, al'ummomi daban-daban sun shigo cikin su ta yadda gane Hausawa zai yi wuya farat daya ta amfani da mai magana da harshen Hausa. Wannan batun zai kara fitowa fili idan aka ce ana son a yi amfani da miyau ko jinin mai magana da Hausa domin a gano asalin Hausawa; domin kuwa gwamutsuwa da auratayya da yawan shekaru da canjin yanayi sun taimaka wajen canza kwayoyin halittar Hausawan yanzu, sai dai kawai tarihi ya bayyana mana wuraren da iyaye da kakanni suka wanzu, suka samar da kwayoyin halittar da muke dauke da su a yanzu.

Ba wani abu ke kawo wannan matsala ba sai ta gamaden rayuwa, Hausawan asalin yanzu sun yi faranci, in an same su ma, sun riga sun gauraye da wasu da ba Hausawan ba, duk kuma inda aka samu irin wannan turbude-turbude, kwayar halitta kan dauki sabuwar kama da yanayi, (Malumfashi, 2018).

Saboda haka, daga binciken masana tarihi da asali da kimiyyar yanayin kasa da siyasa da zamantakewa, mun fahimci wani abu game da Hausawa. Haduwa ce ta al'ummomi daban-daban a matsuguni guda suna magana da harshe a mazubi guda, wanda shi ne ya nashe, ya lashe, ya hadiye, ya lakume sauran; abin nan da ake cewa kifi ba ya girma ko rayuwa sai da cinye kananan kifaye. Saboda haka a gane su wane ne Hausawan asali ta nazarin mutanen yanzu zai zama da matsala sosai, ba kuma wani abu ya sa haka ba sai rashin sanin wanne ne harshen asalin da ya zama Hausar? Habasha, ya koma Habsha, ya rikide Habsa, ya sake

komawa Hausa kamar yadda wasu ke iƙirari? Tambayar a nan ita ce akwai wani harshe Habasha a cikin harsunan yankin da Hausawa suke makare ko kuma a ƙasar Habasha inda Amharic shi ne harshe dawwamamme? Shin ko Maguzanci ne asalin Hausa, Maguzawa su ne Hausawan yanzu? Ko kuwa dai tsohon harshen Masar shi ne asalin Hausa, kenan Misirawan dauri su ne Hausawan yanzu? Ko kuwa dai Gobirawa ne Hausawan yanzu, wanda ke nuni da cewa Gobirci shi ne asalin harshen Hausa?

Auna Fahimta na 1

1. Yaushe Hausawa suka baro yankin Asiya?
2. Dangantakar Kivɗawa da Gobirawa ta nuna Hausawa ne.

1.4 Takaitawa

A wannan darasi an tattauna barowar Hausawa daga Asiya ne. An tattauna yadda ake kallon Hausawa a matsayin Larabawa da Kivɗawa da Habashawa da kuma Hausawa a matsayinsu na Hausawa. Mun gane cewa Hausawa ba al'umma ce guda ba, sai dai mun tabbatar al'umma ce da ta wanzu daga tarin al'ummomi masu yawan gaske, wato dai Hausawa gamade ne na al'ummomi mabambanta dangane da yankin da suke zaune. Mun gane cewa Hausawa sun samo asali daga al'ummomi daba-daban.

1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Ruwan Dufana: - ruwa ne wanda ya buɓɓugo daga kasa ya haɗu da sama.
- Mashigi -hanya

1.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Yaushe Hausawa suka baro yankin Asiya?

Sun baro Asiya sama da shekara dubu 30 da suka wuce

2. Dangantakar Kivɗawa da Gobirawa ta nuna Hausawa_ne. Kiɓɗawa

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufofin Darasi
- 2.3 Hausawa A Nahiyar Afirka
 - 2.3.1 Zaman Hausawa A Lalle da Asodu
 - 2.3.2 Zaman Hausawa A kasar Gobir
 - 2.3.3 Samuwar Wasu Kasashen Hausa
 - 2.3.3.1 Katsinawa
 - 2.3.3.2 Zamfarawa
 - 2.3.3.3 Hausawa Kanawa
 - 2.3.3.4 Hausawa Zazzagawa
 - 2.3.3.5 Hausawa Argungawa
 - 2.3.3.6 Hausawa Daurawa
- Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

A darasin da ya gabata, mun kalli rayuwar Hausawa a sassa daban-daban na nahiyar Asiya. A wannan darasin kuwa za mu nazarci zaman Hausawa a nahiyar Afirka ne. Za mu tattauna batutuwan da suka jivinci zaman Hausawa a Lalle da Asodu da kuma wasu kasashen Hausa da suka kunshi Zamfara da Gobir da Daura da Argungu da Kano da Zazzau da kuma Katsina.

2.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Yaya Hausawa suke a nahiyar Afirka
- Ina ne kuma a Lalle da Asodu, yaushe Hausawa suka zauna a yankin
- Yaushe Hausawa suka wanzu a kasar Gobir
- Yaya aka kafa kasashen Hausawa irin su Katsina da Daura
- Hausawa da kafuwar kasashen Kano da Zazzau.

2.3 Hausawa A Nahiyar Afirka

Da yake tun farko mun yi bayanin cewa Adamu da iyalansa, musamman waƙanda suka biyo bayan an hallakar da ‘yan’uwan Seth sun rayu ne a yankin da Adamu ya rayu, za mu iya cewa ‘ya’yan Adamu na wannan zamani mazauna yankin daular Larabawa da vangarem Turai da wani yanki na Asiya ne a yanzu. To ina mutanen Afirka suka shigo cikin wannan batu? Wani abin ban sha’awa shi ne kusan dukkan ittafakin masana asalin ɗan’Adamu sun amince cewa ɗan’Adamu na zamanin da ba tarihi da ɗan’Adamu na wannan zamani; wato ni da kai da sauran irin mu duk asalinmu guda ne daga mutanen Afirka. Saboda haka a wannan nahiya ta Afirka aka kyankyashi kakannin Hausawa na zamani.

Har ila yau, a tarihin Afirka ta yamma, baƙar fata (Negro) suna daga cikin jinsunan mutane da suka fara zama a wannan yanki. Launin ire-iren waƙannan mutanen mai duhu ƙasa-ƙasa ne. Daga cikin jinsunan mazauna wannan farfajiyar ta Afirka ta yamma akwai Soninke da Malinke (Mali) da Bambara da Mossi da Songhay da Hausawa da Barebari da Yarbawa da Ashanti da sauransu, (Gusau, 2008).

Saboda haka, mun ƙara tabbatar da binciken masana da ya nuna cewa baƙaƙen fatar da suka bar Afirka, suka nasa ƙwan da ya samar da al’ummar duniya baki ɗaya, sun bar Afirka a tsawon shekaru, amma daga shekara 60,000 suka soma dawowa nahiyar Afirka, ciki har da ƙasar Hausa. Dawowar da waƙannan kakanni namu suka yi ba na rana guda ba ne, sun yi tsawon shekaru bisa hanya tun daga nahiyar Asiya, zuwa nahiyar Larabawa da zaunuwa a yankin Afirka ta Arewa. A daidai lokacin da waƙannan kakannin-kakannin namu ke wanzuwa a yankin Afirka ta Arewa, musamman a yankin Masar da Palasɗinu da Parisa da Hijaz, sauran ‘yan’uwan Hausawa na can zaune a cikin dazuzzukan ƙasar Hausa, suna rayuwarsu ta yau da kullum, musamman ta addinin gargajiya, domin addini bai je gare su ba, sai na gargajiyar da suka gada, (Malumfashi, 2018).

2.3.1 Zaman Hausawa A Lalle da Asodu

Birnin Lalle nan ne Hausawa Gobirawa suka fara zama kafin kafuwar daular Gobir. Wani masanin tarihi mai suna Farfesa Mahdi Adamu ya bayyana gurbin ƙasar Hausa ta asali ta somo ne daga Lalle da Asodu can arewa maso gabas da Agades a cikin ƙasar Nijar, wanda daga nan ne Gobirawa suka taso da kaɗan-kaɗan har suka taru a mazauninsu na yanzu cikin Nijeriya, (Adamu, 1997).

Daga abin da ya gabata, za mu iya cewa Hausawa a matsayin Gobirawa sun yi rayuwa a biranen Lalle da Asodu na kasar Nijar, kafin daga bisani suka yi kaura zuwa kasar Gobir a fafutukarsu ta neman kasar noma domin inganta rayuwarsu da samun isasshen abinci.

2.3.2 Zaman Hausawa A kasar Gobir

Kasar Gobir wata dadadfiyar kasa ce wadda ta dade da kafuwa. Wasu masanan suna ganin Gobirawa asalinsu mutanen Azbin da Bilma ne, wasu kuwa na ganin Gobirawa mutane ne da suka fito suna neman kasar noma wato fadama, wadda za ta dace da rayuwa, har suka zo garin Tudu suka zauna. Wasu masanan kuwa sun nuna cewa Gobirawa sun fito ne daga kasar Gabas suka yiwo yamma. Sun baro kasarsu a sanadiyyar korowar da sarki Lamarudu ya yi daga kasar (Gusau, 2008).

Kenan al'ummar wannan yanki na Guber, ko Gobir ko Gobirawa, Kivdawa ne, Kiristoci kafin su amshi Musulunci. Sun amshi Musuluncin ne kila saboda haduwa da Babas, da suke makwabtaka da kuma auratayya da ta hada. Yawancin wannan al'umma da ke zaune a wannan yanki sun auri matan Babas, wadanda yawancin su Musulmi ne, ta haka wasu suka shiga Musulunci, wasu kuma ta hulfar kasuwanci da Larabawa da malamai da suka shigo yankin don watsa addinin Musulunci.

Wane harshe kenan ake amfani da shi a yankin Guber (Gobir) a daidai wannan lokaci da muke magana? Masana da dama sun yi ittafaki da cewa harshen daular Guber (Gobir) da ya hada da Kano da Katsina (ko Pauwa ko Wangara) da Zegzeg (Zaria), shi ne harshen Guber ko Gobiranci ko kuma Kivdanci ko kuma gaurayen su.

Wani farin haske kamar yadda masana suka yi nuni shi ne a karni na 16 a cikin harshen daular Songhai, ana kiran wannan yanki na Guber ko Gobir da Ausa. Tana yiwuwa kenan daga nan aka sami tushen kalmar Hausa, daga Ausa (Ausawa) kasar Ausa. Sai dai a lura da wani abu a nan, kamar yadda masana suka nuna, shi wannan harshe na Guber ko Gobir ba wai yankin kasar Gobir (ta yau) ake magana kai ba, ana maganar yawancin kasahen Hausa ne kaf din su, wato kamar wata daula ce mai dauke da sassa da take mulka.

Wasu masanan kuma sun yi nuni da cewa ba sunan wannan kasa ta Hausa Gobir ba, daga baya ne kila ya koma Gobir din. Irin wadannan masana na kiran yankin da Gungu, wadda ita ma daula ce dadadfiya. Sun yi wannan hasashe ne bisa nuni da irin dangantakar wannan yanki da ciniki na karafa masu daraja irin su Copper. Wanda kuma aka nuna cewa arna ne mazauna wurin kafin su shiga addinin Kirista da Musulunci. Su wadannan al'umma ana kallon su a matsayin arna ne

saboda ba a da wata hujja da ta nuna cewa sun tava saduwa da wani addini na Allah ba ko an tava sada su da wani saƙo daga Allah. Daga cikin irin waɗannan al'umma akwai Maguzawa, da ake nuni da cewa sun sami wannan suna daga Larabawan da suka tako wannan yanki suka same su cikin duhun jahilci da bautar gumaka, haka kuma wasu masana na nuni da cewa cikinsu akwai Dakarkari, domin ita kalmar dakakir na nufin gumaka tun asali.

Idan kuma muka dubi yadda ake rufe gawarwakin shugabanni a yankin da ake wa laƙabi da na ƙasar Hausa ya yi kama da yadda arnan da ke zaune a wasu sassa na wannan yanki ke yi, an ga haka a yankin Gobir da Katsina da kuma Zamfara, (Malumfashi, 2018).

2.3.3 Samuwar Wasu Ƙasashen Hausa

Bincike ya kuma nuna cewa daga shekara 9,000 zuwa 5,000, wasu daga cikin al'ummar wannan yanki na Arewacin Afirka da yankin Palasdinu da Parisa sun bar wannan yanki zuwa sassan ƙasar Hausa. Ana ganin waɗannan al'umma dangogin Annabi Ibrahim ne da matarsa Saratu da Hajara da 'ya'yansu Ishaƙ da Isma'il.

Haka kuma daga baya an samu wasu daga cikin ƙabilu ko al'ummomin da suka rayu da Annabi Musa sun warwatsu zuwa wasu sassan na ƙasar Hausa, waɗanda suna cikin al'ummar da suka samar da wasu ƙasashen Hausa, musamman ƙasar Daura. Daga nan kuma, musamman daga shekara ta 1,000 aka shigo da labarin zuwan baki a cikin tarihi da adabin bakan Hausawa, wanda aka nuna shi ne ya haifar da taririhin Bayajidda a ƙasar Hausa, (Malumfashi, 2018).

Gusau (2008), ya bayyana cewa garuruwa da birane na Hausawa sun samu ne daga gidajen gona da ƙauyuka da unguwanni. Har ila yau, zaman gandu da magidanta Hausawa suka faro, ya yi sanadiyyar samar da garuruwa waɗanda suka bunƙasa zuwa birane. Haka kuma tun daga farkon K16 zuwa K19 aka yi ta samun yake-yake na faɗaɗa ƙasar mulki a tsakanin garuruwan Hausawa. Gusau, (2008) ya cigaba da cewa a wannan lokaci babu wani tsari na gamaddar mulki kuma babu wani gari mai ƙarfi da zai iya haɗa garuruwan a ƙarƙashin jagoranci ɗaya. Abin da ake yi a zamanin shi ne, kowane gari yana ƙoƙari ne ya faɗaɗa kansa ta yadda ko zai sami irin wannan dama ta mallake wasu garuruwa. Ashe kenan ba gari ɗaya ne ya haifar da garuruwan ƙasar Hausa ba, kuma ba a lokaci guda ɗaya ne aka kafa su ba. Idan ana son sanin asalin kafuwar garuruwan Hausa, dole ne sai an koma wa ainihin tarihin kowane gari, (Gusau, 2008).

Saboda haka, abin da za mu yi a wannan gavar shi ne, nuni kaitsaye game da samuwar wasu kasashen Hausa, musamman kasar Katsina da Zamfara da Kano da Argungu da Zazzau da kuma Daura.

2.3.3.1 Katsinawa

Gusau (2008), ya bayyana cewa asalin kafuwar birnin Katsina yana komawa ne ga wasu maharba wadanda ake wa lafabi da Adawa. Su wadannan maharba sun zauna ne a gindin wasu duwatsu da suke a Durvi-ta-Kusheyi da kuma Birnin Bugaje. Masana sun tabbatar da cewa Bagari Jirgo shi ne ya kafa masarautar Katsina ta Have wadda ta yi shugabanci wajen shekaru 3,500 da suka wuce. Har ila yau, wani labarin kunne-ya-girmi-kaka ya ce Katsi da Buga suna daga cikin kabilar Adawa da Samudawa wadanda aka yi maganarsu a Alkur'ani Mai Tsarki (Surat al-Fajri, aya ta 6-9). Wani ra'ayi kuma yana ganin akwai mutane zaune a Durvi-ta-Kusheyi da wasu kauyuka na kusa da ita tun lokaci mai nisan gaske kuma mazauna wadannan duwatsu sun zauna a wuraren ne saboda dibar tama da samun wajen noma, (Gusau, 2008).

Har ila yau, labarin kunne-ya-girmi-kaka an sami tsarin sarauta a kasar Katsina karshen karni na 15. An kawo jerin sarakuna fiye da 35 da suka mulki Katsina fiye da shekaru 400 kafin jihadin Shehu Usmanu Danfodiyo. Daga irin wannan tarihihi ne aka nuna cewa Kumayo dan sarkin Daura Bawo dan Bayajidda ya kafa kansa a karagar mulki Katsina bayan ya cinye Birnin Durvawa. Daga nan kuma zuri'arsa suka cigaba da mulki, har lokacin da Korau daga 'Yandoto ya karve mulki. A wani kaulin kuma an nuna cewa shi Korau ya karve mulki ne daga hannun Sanau bayan ya kashe shi, kuma shi ne ya sa aka gina ganuwa wadda ta zagaye Durvawa da kira kira Katsina, (Gusau, 2008).

Wasu masanan kuma sun nuna cewa, sarautar Katsina ta samu tun a karni na 13 karkashin daular da aka faro daga Birnin Ambutai. Har ila yau, Katsina ta kara fafafa a karni na 16 ta kuma cigaba sosai inda da sami 'yan kasuwa fatake, suka shigo ta daga Songhay a sakamakon yakin Morocco a shekara ta 1591. Shi kuma Palmer (1982) ya kawo ra'ayin cewa a wajajen karni na 12 (1100) wani daga cikin Barebarin Diggare wanda ake kira Kumayau shi ne ya rayar da wata daula kusa da mazauna Durvi-ta-Kusheyi da garin Bugaje, (Gusau, 2008).

Wani abin lura daga wannan bayani na Gusau (2008) game da kafuwar kasar Katsina shi ne, bayanin ya sake jaddada tafiye-tafiyen Hausawa daga nahiyar Asiya zuwa Afirka, domin kuwa kabilar Samudawa da Adawa sun rayu ne a nahiyar Asiya da wani vangare na kasashen Larabawa. Haka kuma zuwan 'yan kasuwa fatake daga Morocco, ya sake jaddada kaurace-kaurace da tafiye-tafiyen da suka haifar da cike duniya da kaka-gida kamar yadda muka yi bayani a darussan baya.

Wannan ya sake tabbatar da cewa akwai Hausawa Katsinawa tun tale-tale, kila a iya cewa tun kafin ko bayan samuwar ɗan'Adamu na zamani.

2.3.3.2Zamfarawa

Zamfarawa su ne Hausawan da suke yankin Kasar Zamfara. Ita kuwa kasar Zamfara tana da faɗin da ya kama tun daga Kogin Rima a arewa har zuwa Gulbin Zamfara daga kudu. Ta kuma kama tun daga Dajin Rugu daga yabas, har zuwa Dutsin Disau a gundumar Tureta ta yanzu daga yamma. Har ila yau, Zamfara ta kafu a matsayin daula kafin karni na 15, kuma ta bunkasa sosai a K18, (Gusau, 2008).

Gusau (2008) ya bayyana cewa Daular Zamfara ta rayu kafin mulkin Gobirawa, tana da mazaunin mulki inda Sarkin Zamfara yake zaune wato birnin Zamfara. Babban birnin Zamfara ya rushe saboda vullowa da havakar Daular Gobir a karni na 18, da kuma wargaza al'adu da jama'ar Zamfara suka yi wanda ya kara wa al'amarin wahala. Kuma saboda nasarar jihadi a karni na 19, an lalata kuma an rushe manyan garuruwan Zamfara kamar su Kiyawa da Jata da Banga da waɗansu kananan garuruwa. A madadin waɗannan garuruwa, an sami sababbin garuruwa da suke karkashin Daular Zamfara waɗanda suka haɗa da Zurmi da Mafara da Bakura da Maradun da Anka da Gummi da Zoma da Kagara da sauransu. Bugu da kari, akwai wasu garuruwan Zamfara da suka zauna karkashin rikon Katsina, waɗanda suna yamma da kasar Katsina ta Korau, shi ya sa ma ake kiran su Katsinar Laka. Waɗannan garuruwa sun haɗa da 'Yandoto da Kwatarkwashi da Samri da sauransu. Wasu daga cikin garuruwan sun rushe a sakamakon jihadin Shehu Usman Danfodiyo, aka kuma sami wasu sababbin garuruwan kamar Gusau da Tsafe, (Gusau, 2008).

Shi ma wannan tarihi na kafuwa da bunkasar Zamfara ya sake jaddada cewa tun tale-tale akwai al'umma zaune a cikin wannan yanki da ake kira Zamfara (kamar wasu kasashen Hausa), domin kuwa an nuna cewa duk da dadewar daular Gobir, amma Zamfara ta kafu a matsayin daula kafin kafuwar daular Gobir ɗin, ko kuma kafin kwararowan Gobirawa zuwa yankin kasar Zamfara da sauran kasashen Hausa.

2.3.3.3Hausawa Kanawa

Hausawa Kanawa su ne Hausawan da suke yankin da ake kira kasar Kano, wannan ya haɗa da jihohin Kano da Jigawa na yanzu. Sai dai ba za a iya hakikance mutanen da suka fara zama a ciki ba. Sai dai da yake farfajiyar Kano tana daga cikin wurare masu yalwa ainun da albarkar kasa, don haka noma ya zama babbar sana'a a wurin. Ga shi kuma ana samun karfen tama da ake haƙo shi daga gindin dutsen Dala da sauran duwatsun da suke zagaye da wurin wanda ake amfani da shi wajen kere-

kere. Wannan yanayi na wurin ya sa mutane daga wurare daban-daban sun yiwo kaura zuwa gare shi. Saboda haka, kamar yadda masana tarihi suka nuna daga cikin mutanen da suka fara kai jiki wurin akwai Abagayawa waɗanda suka zo daga Gaya, suka zauna gefen dutsen Dala da sauran duwatsu na wurin domin neman karfen tama. Shugaban waɗannan mutane maƙeri ne da ake kira Kano, wanda daga sunansa ne ake kiran wannan wuri da Kano har yanzu. Daga wannan lokaci aka yi ta samun kauratowar mutane tare da shugabanninsu suka yi kaka-gida a gefen dutsen Magwan da Fanisau da Gwauron Dutse da sauransu, (Gusau, 2008).

Wannan zama nasu ya tabbata ne da tsarin shugabanci, inda ake zaven mutum mai fifikon karfi game da tsafin da suke bauta ya zama shugaba. Shugaban shi ne yake kula da abin bautarsu da magana da shi (abin bautar) da tsare dokokin farauta da kuma tabbatar da biyayyar jama'a ga abin bautar. Abin bautar nasu shi ne Tsumburbura wanda yake zaune a cikin bukka a kan dutsen Dala. Har ila yau, an bayyana cewa Barbushe yana daga cikin mutanen farko-farko jarumai da aka zava a matsayin shugabanni. Shi kuma mutum ne mai karfi da jaruntaka da kwarjini, yana da fadawa da suke taimaka masa yi wa tsafinsu hidindimu, kuma yana da makafan tsafi masu yi masa kirari. Sannan yana da dagatai ko masu unguwanni da suke taimaka masa gudanar da harkokin mulki. Akan kuma keve wata rana ta bukin cikas shekara a kowace shekara. A yayin wannan buki, Barbushe yakan sauko daga gidansa da ke kan dutsen Dala ya yi wa mutane jawabi kan abubuwan da Tsumburbura ya gaya masa. Bayan mulkin su Barbushe an sami gidajen sarauta na mazauna daban-daban na sarakunan Have kafin jihadin Shehu Usman Danfodiyo. Daga cikin su ne akwai Bagauda wanda aka ce wai jikan Bayajidda ne, (Gusau, 2008).

Sai dai wasu masana irin su Malumfashi (2018) sun nuna cewa shi fa Bagauda da aka ce ya sari sabon birnin Kano, shi ma zuwa ya yi da girmansa, kuma sunansa laƙabi ne, ba sunan yanka ba, shi ya wasu ke ce da shi Bagoda, ko kuma Bakoda, ko kuma mutumin da ya fito daga al'ummar Kibɗawa, kenan Bakibde ne, wato mutumin kasar Masar ne shi ma, (Malumfashi 2018).

Kenan Bagauda ba shi ne asalin Kano ba, ba kuma ɗan Bawo ba ne ko jikan Bayajidda, wani dakaren ne can daban, kila daga cikin dakaru ko zuriyar Bayajidda ko Abu Yazid! Me ya sa muka ce haka? Ko a cikin tarihin Sarakunan Kano da ake bayanin Bagauda cewa aka yi a daidai shekara ta 1,000 Bagauda ya yi zama a wani gari da ake kira Adirani har tsawon shekara biyu, daga nan ya wuce zuwa wani gari da ake ce da shi Barka, nan ma kusan shekara biyu ya yi, daga can sai garin SHEME, a kasar Kazaure, inda daga can ne ya isa Kano. A Kanon ne ko dai shi ko

danginsa suka yi mulki na kusan tsawon shekara 60, (Malumfashi 2018).

Me yake da muhimmanci a daidai wannan gava? Ko kafin zuwan baki da suka yi kaka-gida a gefen dutsen Dala da kuma zuwan Bagauda, akwai mutane a kasar Kano. A wancan lokacin ana kiran yankin ne da Santolo, mutanen kuma Santolawa, (Malumfashi 2018). Har ila yau, idan ta tabbata Bagauda Bakivde ne, to hakan ya sake jaddada alakar Hausawa da Kivdawa, ya kuma sake fito da bayanin tafiye-tafiyen kakannin-kakannin Hausawa daga nahiyar Asiya zuwa nahiyar Afirka.

2.3.3.4 Hausawa Zazzagawa

Hausawa Zazzagawa su ne Hausawan da suke zaune a yankin da ake kira kasar Zazzau mai cibiya a birnin Zariya ta jihar Kaduna a yau. Game da kafuwar kasar ta Zazzau kuwa, Gusau (2008) ya bayyana cewa ba a gano garuruwa da dama da suka kafu kafin Birnin Zariya ba, kila saboda ba a sami gudanar da bincike irin na tono abubuwa a Tarihin Zazzau ba, kamar yadda Abdullahi Smith (1970) ya nuna. Birane guda biyu kawai ake iya cewa an samu mazauna a cikinsu, su ne Turunku da Kufena, Watakila kuma sai Gadan wadda ta samu a wajajen karni na 15; ko da yake ba ta kai bunkasar Turunku da Kufena ba. Dukkan wadannan birane guda biyu sun rayu kafin karni na 15, kuma an yi masu ganuwadomin kariya daga abokan gaba, (Gusau, 2008).

Gusau (2008) ya cigaba da cewa a karshen karni na 15 aka sami wani sarki da ake kira Bakwa ya je ya kwace mulkin Kufena sai Turunku ta zama tsayayyiyar daula mai cin gashin kanta. A nan ne sarakuna suka yi shugabancin kasar Zazzau da take farkashin Kufena da ita da Turunku. Daga nan suka kafa babban birni wanda suka kira Zariya, gabas da birnin Kufena. An sa wa wannan birni sunan Zariya daga sunan wata 'yar sarki Bakwa wadda ake kira 'Zariya'. Kenan, ana jin asalin sarautar Zazzau ta Sarkin Zazzau ya somo ne daga Turunku, (Gusau, 2008).

Bugu da kari, ita sarautar Zazzau ta samo asali ne daga sunan wani takobi 'Zazzau' wanda a lokacin duk jama'ar kasar Turunku suke girmamawa ko bautawa. Domin ko rantsuwa za su yi, sukan yi da wannan takobi Zazzau. Da tafiya ta tafi sai bukatar a sami jagora wanda alhakin kula da hidimta wa wannan takobi zai rataya a wuyansa. Duk wanda aka nafa sai ana kiran sa 'Mai Zazzau', shi ya sa har yanzu ake kiran Sarkin Zazzau 'Mai Zazzau'.

Haka kuma, Sarkin Zazzau ya dogara ne da irin taimakon da zai iya samu daga garuruwa da suka hadu suka yi kasar Zazzau. Don haka, Sarkin Zazzau yana da mataimaka masu ba shi shawara da suka hada kungiyar masu sarauta. Manyan masu sarauta na lokacin su ne Galadima

da Wambai da Dallatu da Madawaki: su ne kuma ginshikan kasar Zazzau. An yi sarakunan Have a Zariya kimanin 60 kafin jihadin Shehu Usmanu Danfodiyo na 1804, mulki ya koma ga hannun masu jihadi. Sannan kuma ba a sami kintacen lokacin da waɗannan sarakunan Have na Zazzau suka rayu ba, (Gusau, 2008).

A dunkule, mutanen da suka rayu a tsohuwar daular Zazzau ta Turunku da Kufena, har zuwa sabon birnin Zariya, duk Hausawa ne, kuma mawuyaci ne a ce ga ainihin lokacin da suka fara rayuwa a wannan yanki (na Turunku). Daga bisani kuma an samu kwararowar bakin al'ummu daga kasashe daban-daban da kuma kananan kabilu da suke a kudancin Zariya, har dai zuwa lokacin da Fulani suka cakudu da Hausawa Zazzagawa sakamakon jihadin Shehu Usman Danfodiyo kamar kowace kasa ko daula ta kasashen Hausawa.

2.3.3.5 Hausawa Argungawa

Hausawa Argungawa/Kabawa mutane ne da suke zaune a kasar Kabi kuma sun fito ne daga kasar Makka suka biyo ta Masar zuwa Kabi. An nuna cewa a da can, mutanen wannan wuri suna karkashin ikon kasar Songhay wadda take kasa ce mai karfi kwarai a zamanin. Daga Songhay ne ake nafa masu masu Gwamna wanda zai shugabance su. Amma wanda ya fara sarauta a kansu shi ne wani shahararren mutum da ake kira Muhammadu Kanta. Asalin Kanta mutumin kasar Katsina Laka ne da aka haife shi a garin Bawa yanzu da ke cikin kasar Anka ta jihar Zamfara. Daga nan, sai Kanta ya yi kaura daga kasar Katsina ya je Kabi ya zauna. A nan ne ya shiga cikin rundunar mayakan Sarkin Songhay, ya yi yake-yake da yawa waɗanda ya nuna bajinta ainun, (Gusau, 2008).

Har ila yau, a shekarar 1516 Kanta ya yi wa Sarkin Songhay tawaye inda ya yi faɗa da shi saboda wani dalili na rabon ganimar yaƙi da aka samo daga Azbin. Lokacin da Kanta ya yi tawaye sai Kabawa suka goyi bayansa domin su kuvuta daga mulkin kasar Songhay. Wannan taimako shi y aba Kanta karfin gwiwa na kafa masarauta ya kuma zama Sarkin Kabi na farko daga 1516 zuwa 1554, (Gusau, 2008). Daular Kabi ta zauna a Surame da Birnin Kabi da Augi da kuma Argungu. Duk waɗannan garuruwa Kabawa ne. Shi kansa Sarkin Argungu, ana kiran sarautar tasa da Sarkin Kabin Argungu, wato Sarkin Kabawa na kasar Argungu.

Wannan bayani na kafuwar Argungu ya fito da irin dangantakar da aka samu tsakanin Kabawa da daular Songhay, an kuma nuna cewa daga kasar Makka Kabawa suka fito suka biyo ta Masar, har suka yada zango a Kabi/Argungu. Wannan ya sake jaddada batun kaurace-kauracen al'umma daga yankin Afirka zuwa nahiyar Asiya da kuma dawowarsu nahiyar ta Afirka.

2.3.3.6 Hausawa Daurawa

Hausawa Daurawa su ne Hausawan da suke kasar Daura ta jihar Katsina a yau. Gusau (2008), ya nuna cewa asalin Daura ya faru ne a sakamakon haduwar wata al'umma a wannan wuri da ake kira Daura. Birnin Daura ya samu a sanadiyyar kauratowar mutane daga kasashen Asiya zuwa kasashen Afirka. Haka kuma manazarta tarihin Daura irin su Tsigia (1978) sun nuna cewa Tarihi bai bar wani cikakken bayani game da mutanen farko da suka kafa garin Daura. Amma ana kyautata zaton cewa asalinsu Larabawa ne, kuma mutanen Palasdinu ne. Ana jin sunan kakansu Najib, yana kuma da da sunansa Abdulkadir. Shi Abdulkadir dan Najib shi ne ya baro Palasdinu ya koma Libya cikin Afirka ta Arewa. Daga nan ya yi kaura zuwa Turabulus, garin da ya nemi ya yi sarauta, da bai samu ba ya bar garin ya yiwo kudu ya sauka a bakin Kusugu. Don haka, ana jin wannan zuwa na Abdulkadir a wannan wuri shi ne asalin kafa garin Daura. Shi dai wannan labari ne na kunne-ya-girmi-kaka, kusan masu Tarihin ka ne suke bayar da shi da yawa, (Gusau, 2008).

Gusau (2008) ya cigaba da cewa abin da ake iya cewa game da hakifanin kafuwar Daura shi ne an tabbatar cewa an sami bayanin wasu mutane sun zauna a wannan wuri da suka jima suna gudanar da harkokin mulkinsu da sauran abubuwan rayuwarsu ta yau da kullum, (Gusau, 2008).

Har ila yau, a cikin kundin tarihin Daura na Girgama an sami wasu bayanai da suke cewa mata ne aka samu sunayensu waɗanda suke shugabanci, kuma mukamin sarautar shi ne Magajiya. Girgam ya kafin Bayajidda ya iso Daura ana jin an yi magajiyoyi kimanin 17 da suka yi mulki, bakwai a Tsohon Birnin Daura, goma a Sabon Birnin Daura, (Gusau, 2008). Waɗannan Magajiyoyi su ne kamar haka:

Tsohon Birni	Sabon Birni
Kufuru	Innagari
Ginu	Daura
Yakuno	Gamata
Yakunya	Shata
Walzamu	Batatume
Yabamu	Sandamata
Gizirgizir	Jamata
	Hamata
	Zama
	Shawata (Daurama), (Gusau, 2008).

A dunkule, Daura wani gari ne mai tarihi, sannan ɗaya daga cikin garuruwan kasar Hausa, mutanen da ke cikinsa Hausawa ne, (Adamu,

1997). Kuma ana danganta kasar Daura da samuwa ko kafuwar kasashen Hausa Bakwai da Banza Bakwai daga zuri'ar Bawo dan Bayajidda da kuma Karab-gari. Sai dai ko kafin wannan jini na Bayajidda ko Abu Yazid ya iso kasar Hausa ya zama 'tushe' ko 'asalin' kasashen, akwai kasashen da al'ummarsu da suka hada da 'Daura' da 'Gobir' da 'Zazzau' da 'Santolo' da 'Kabbi' da 'Pawwa', waɗanda duk sun rayu da kafuwa da ginuwa kafin wani wai shi Bayajidda ko jininsa ko dakarensa ya taka kafa a kasar Hausa, (Malumfashi, 2018).

Daga karshe, shi ma tarihin Daura duk da ya dogara ne ga labaran kunne-ya-girmi-kaka, amma ya sake jaddada kaura ko tafiye-tafiyen al'umma daga nahiyar Asiya da Arewacin Afirka zuwa wannan yanki ko farfajiya ta kasar Hausa.

Auna Fahimta

1. Mata ne aka samu sunayensu waɗanda suke shugabanci, kuma muƙamin sarautar shi ne_____.
2. Hausawa Argungawa/Kabawa mutane ne da suke zaune a _____

2.4 Takaitawa

A wannan darasi an dubi zaman Hausawa a nahiyar Afirka ne. An tattauna zaman Hausawa a Lalle da Asodu sai kuma zaman Hausawa a wasu kasashen Hausa irin su Katsina da Zazzau da Kano da Zamfara da Argungu da kuma Daura. Mun gane cewa Hausawa sun zauna a kasashe masu yawa a nahiyar Afirka, kafin kafuwarsu da kuma yin kaka-gidansu a yankunan da suke zaune a yau, wato kasar Hausa. Har ila yau, daga Tarihin kafuwar wasu kasashen Hausawa, mun sake jaddada batun kaurace-kauracen al'umma tsakanin nahiyoyin Afirka da Asiya zuwa farfajiyar kasar Hausa ta yau.

2.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Magajiya: - muƙamin sarautar ne

2.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

2.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Mata ne aka samu sunayensu waƙanda suke shugabanci, kuma muƙamin sarautar shi ne _____
- agajiya.
2. Hausawa Argungawa/Kabawa mutane ne da suke zaune a _____
- kasar Kabi

KASHI NA UKU HAUSA BAKWAI DA BANZA BAKWAI

Abubuwan da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Hausa Bakwai da Banza Bakwai
 - 3.3.1 Tarihi Da Tarihihi A Kasar Hausa
 - 3.3.2 Bayani Game da Bayajidda
 - 3.3.3 Asalin Bayajidda
 - 3.3.4 Rayuwar Bayajidda da Yake-yakensa
 - 3.3.5 Zuwan Bayajidda kasar Borno da Daura
 - 3.3.6 Me ya faru a bayan nan?
- Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A darasin da ya gabata, mun kalli zaman Hausawa a nahiyar Afirka ne. A wannan darasin kuwa za mu dubi batun Hausa bakwai da banza bakwai ne. Saboda haka za mu tattauna batutuwan da suka shafi tarihi da tarihihi a kasar Hausa, musamman bayani a kan Bayajidda; abin da ya shafi asalinsa da yake-yakensa da kuma zuwansa kasar Borno da Daura, sai kuma abin da ya biyo bayan nan.

3.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Bayanin kasashen da ake kira Hausa Bakwai da Banza Bakwai
- Mizani tsakanin tarihi da tarihihi a kasar Hausa
- Bayani domin rarrabe aya da tsakuwa game da Bayajidda
- Asali da rayuwa da yake-yaken Bayajidda.
- Zuwan Bayajidda kasar Borno da Daura da kuma abin da ya biyo baya.

3.3 Hausa Bakwai da Banza Bakwai

Garuruwan da ake kira Hausa bakwai garuruwa ne da aka ce wai zuri'ar Bawo dan Bayajidda suka mulka, su ne Daura da Gobir da Birom da Kano da Katsina da Zazzau da kuma Rano. Su kuwa garuruwan Banza Bakwai garuruwa ne da zuri'ar Karab-da-gari suka mulka, su ne Gwari da Kabi da Kwararafa (Jukun) da Nupe da Yoruba da Zamfara da Yawuri. Yaya batun ya kasance?

Kamar yadda wasu masana irin su Adamu (1997) suka bayyana, bayan mutuwar Bayajidda da matarsa Daurama, sai dansa Bawo ya dare kan gadon sarautar Daura, dan'uwansa Karab-da-gari kuma yana hakimi. Kuma dukkanninsu Allah ya ba su zuri'a domin shi Karab-da-gari ya haifi 'ya'ya har guda bakwai maza, amma ba a ambaci sunayensu ba, haka kuma 'ya'ya mata ba a san ko guda nawa ba ne.

Shi kuwa Bawo ya haifi 'ya'ya maza guda shida, wato Bagauda da Gazori uwarsu daya, da Ubandoma da Gunguma uwarsu daya, da Zaman Kogo da Kumayo uwarsu daya, shi ma ba a ambaci yawan 'ya'yansa mata ba, (Adamu, 1997). Har ila yau, a lokacin da Bawo ke mulkin Daura an yi wata matsananciyar yunwa a kasar Hausa, kuma wai an ce babu inda ake samun abinci sai a kasar Kano, don haka mutane daga ko'ina suka yi ta kaura suna tururuwar shigowa Kano domin samun abinci. Kuma tun da babu wani tsayayyen shugaba, sai zalunce-zalunce suka yi yawa a ko'ina a kasar Hausa, (Adamu, 1997).

Bayan abu ya ta'azzara sosai, sai wasu jama'a suka hada kai suka kai kuka Daura wajen Bawo, kamar dai yadda aka saba lokacin da Sarauniya Daurama ke kan mulki, duk abin da ya dami jama'a sukan kai kuka gare ta. Saboda haka, lokacin da kararraki suka yi yawa, sai Bawo ya yanke shawarar aikawa da shugabanni domin su lura da abubuwan da ke faruwa a wadancan garuruwa. Don haka sai ya tura 'ya'yansa da na dan'uwansa Karab-da-gari suka riƙe ƙasashen da ake kira Hausa Bakwai da Banza Bakwai a yanzu, ƙasashen su ne:

Hausa Bakwai;

1.	Birom	-	Zauna gari
2.	Daura	-	Gazori
3.	Gobir	-	Uban doma
4.	Kano	-	Bagauda
5.	Katsina	-	Kumayo
6.	Rano	-	Zaman Kogo
7.	Zazzau	-	Gunguma, (Adamu, 1997).

Banza Bakwai;

1. Gwari
2. Kabi
3. Kwararrafa (Jukun)
4. Nupe
5. Zamfara
6. Yawuri
7. Yoruba, (Adamu, 1997).

Abin lura a nan shi ne, ‘Zauna Gari’ wanda aka ba wa mulkin ‘Birom’ wato ‘Garun Gabas’ ba ɗan Bawo ba ne ɗan’uwansa ne, hasali ma yayansa ne. Domin kuwa shi ne ɗan Bayajidda na fari da matarsa ta Borno wato Magaram ta Haifa kafin Bayajidda ya iso garin Daura. Amma tun da Bayajidda ya bar Magaram a Birom, ba a sake jin ɗuriyarta ba, sai yayin da za a naɗa ɗanta sarautar garin, (Adamu, 1997).

3.3.1 Tarihi Da Tarihihi A Kasar Hausa

Malumfashi (2018) ya bayyana cewa yawancin binciken da masana suka yi ya tabbatar da abu ɗaya, akwai mutane da ake kira ‘Hausawa’, amma a wasu zamunna ba harshen Hausa, sai dai wani abu da ake kira harshen mutanen wannan lokaci, wanda har yau ba a san ko wane ne ba! Wasu sun yi nuni da cewa harshen farko da wannan al’umma ta yi amfani da shi ‘Asiyanci’ ne daga baya kuma ya koma ‘Larabci’, sai kuma ‘Kibɗanci’ daga nan kuma sai aka koma ‘Masaranci’ ko ‘Gobirci’. Daga shi ne kuma aka samar da ‘Habashanci’ da ‘Maguzanci’. Shi kuma ‘Maguzanci’ masana sun kasa shi zuwa gida biyu. Akwai ‘Maguzanci’ kafin bayyanar ‘Larabawa’ a wannan yanki da kuma ‘Maguzanci’ bayan zuwan ‘Larabawa’ a yankin da ‘Maguzawa’ ke zaune, (Malumfashi, 2018).

Duk wannan me ya kara nunawa da tabbatar mana? Akwai jan aiki wajen kofarin tabbatar da asalin Hausa da Hausawa. Aiki ja da ke gaban masu bincike bai wuce ganin cewa tun azal yawancin tarihin asali na kowace al’umma yana farawa daga al’amurran da suka shafi kunne-ya-girmi-kaka ba. Shi kuma wannan fage da yake ba rubutaccen al’amari ba ne, yana zuwa da givi, wanda a lokutta da dama yana kawo shakku da kokwanto dangane da gaskiyar lamurran da aka ayyana, (Malumfashi, 2018). Har ila yau, masana sun yi ittifaƙin cewa lallai ana iya tsintar dami-a-kala, wato a hararo wani abu na tarihin al’umma daga adabin bakan al’umma. A nan ne Jan Vansina ya buwaya, ya kuma sanar da mu alakar tarihi da adabin baka. Kenan za a iya cewa akwai tarihin asalin Hausawa tun kafin rubutu ya zauna a kasar Hausa, (Malumfashi, 2018).

Wannan shi ya sa Lange (2012) ya bi wannan mataki domin samar da wata kafa ta fahimtar lamarin, ya kuma daddagi wannan batu soasai a

cikin aikin binciken da ya yi game da matsayin tarihihin Bayajidda da ginuwar tarihin Hausawa. Ya nuna cewa yawancin abubuwan da suka faru a cikin wannan tarihihi na Bayajidda ba su rasa nasaba da al'amurran tarihi da suka faru da kakannin-kakannin Hausawa tun zamansu na Gabas ta Tsakiya da kuma yankunan Arewacin Afirka daga baya, wato zamunnan Annabi Ibrahim da Annabi Musa, (Malumfashi, 2018).

Hujja ta farko da ya zo da ita, ita ce zancen Lamarudu da Kan'ana a cikin tunanin mutanen Daura na dauri. Ya batun ya ke? Lange ya nuna cewa a lokacin da aka natsu aka yi nazarin al'adu da wasu rayayyun tadoji na al'ummar Daura da wasu sassa na kasashen Hausa, musamman abin da ya shafi nadin sarauta da kadè-kadè da raye-raye da ire-iren su za a iya tsintar wani abu daga tarihin al'umma. Ya dubi sautin da ke fita daga tambarin da aka kadà wa Dauramomin farko a kasar Daura har zuwa Dauramar da aka ce Bayajidda ya haɗu da ita da kuma wanda ake kadà wa Sarakunan Daura da aka yi bayan Daurama har zuwa yau, inda sautin ke alaƙanta Daura da Lamarudu da Kan'ana, (Malumfashi, 2018).

Wane ne Lamarudu? Kamar yadda tarihi ya nuna, wani sarki ne a yankin Mesopotamiya a can dauri, (yau ana samun wannan yanki a tsakanin kasashen Iraki da Kuwaiti da sassan Arewacin Saudi Arebiya da gabashin Syria da kudu- maso gabashin Turkiyya) a daidai lokacin kafuwar daulolin Akkadiyawa da Assariyawa na dauri. Ita wannan daular ta ginu tsakanin al'umma da dama a cikin tarihi, musamman zamanin Annabi Ibrahim da Musa, a tsakanin shekara ta 2,334 zuwa 2,279 ko kuma a tsakanin 2,254 zuwa 2,218 kafin bayyanar Annabi Isa. Kamar yadda bincike ya nuna gyauron waɗannan al'umma ne suka rayu da yin hijira zuwa sassan duniya cikin har da kasar Daura. Yaushe wannan ya faru, shi ne bincike bai gama tabbatarwa ba. Abin da za a iya cewa shi ne a wani zamani da ya shuɗe wannan al'umma da ta rayu cikin wannan yanki ta sauya matsuguni zuwa wasu sassa na kasar Daura, (Malumfashi, 2018).

Bayan zaman dirshan a kasar Daura da ya samar da al'umma da sarauta da aure tsakanin farare, wato 'Yahudawan' da 'Larabawan' da suka zo daga waje da kuma baƙaƙe (waɗanda ba Musulmi ba, kuma 'yan ƙasa ba), daga nan ne 'Hausawa' suka tuzgo, (Malumfashi, 2018).

3.3.2 Bayani Game da Bayajidda

Tarihihin Bayajidda shi ne ya kasance madubi na farko a wannan fage na asalin Hausawa, shi ne kuma ya takalo masana da dama suka shiga rumbun nazarin sanin asalin Hausawa na haƙiƙa. Tun da farko wannan tarihihi na Bayajidda a ka yake ba rubuce ba. 'Larabawa' da suka zo da na'uin karatu da rubutu a kasar Hausa da shi ne aka yi amfani don fara

adana wannan tarihi a cikin takarda. An ga haka daga rubuce-rubuce na masana da malamai a kasar Hausa, musamman a zamanin masu jihadi. Littafin *In fakal-maisur fi ta'rih biladal-takrur* na Muhammadu Bello ya zo da wani vangare na wannan tarihihi. Zuwan Turawa ya kara wa wannan tarihihi martaba. Clapperton da 'yan'uwansa masu bincike a cikin littafinsu, *Travels and Discoveries in Northern and Central Africa*, sun yakuto wani abu na wannan tarihi daga haduwarsu da Muhammadu Bello ko karanta wasu ayyukansa, (Malumfashi, 2018).

Saboda haka za mu iya cewa daga zamanin masu jihadi har zuwan Turawa kasar Hausa, tarihin Bayajidda ya ci karensa ba babbaka tsakanin masana da al'ummar Hausawa. Sai dai H. R. Palmer, wanda yake jami'i ne da ya yi aiki a yankunan kasar Hausa da dama shi ne ya bayyano tarihin Bayajidda sosai, har ya samu gindin zama a tsakanin masana da al'ummar Hausawa. An ga haka a cikin littafinsa, *Sudanese Memoirs*. Wannan tarihihi na Palmer shi ne ake jin ya zo da jawabi mai yalwa game da samuwa da kuma wanzuwar tarihin Bayajidda, a rubuce. A ciki, Palmer ya bayyana Bayajidda da wani wai shi Sa'id Abdurrahman dan Abdullahi ko ko Abu Yazid, dan Sarkin Bagadaza Abdullahi, wanda shi ne ya zo kasar Daura ya auri Daurama, aka yi masa lafabi da Bayajidda, wato wanda bai jin harshen Hausa da farko, (Malumfashi, 2018).

Sai dai nazarce-nazarce game da wannan tarihihi sun nuna Abu Yazid ko Bayajidda da Palmer ya ruwaito a 1928 bai taka kasar Hausa ba. Ba kuma Balaraben Bagadaza ba ne ba. To wane ne? Daga binciken da aka gudanar game da wannan batu, an samu ganin Abdurrahman kala biyu da suka yi kama da wanda aka ce ya shigo cikin kasar Hausa. Akwai Sa'id Abdurrahman dan Abdullahi, mutumin Bagadaza da kuma Abdurrahman dan Rustam, dan Sarki ne na kasar Parisa, wanda ya samar da daular Rustimawa a karni na takwas, wanda shi kuma Barbar ne, ba Balarabe ba, (Malumfashi, 2018).

Idan aka natsu aka dubi wadannan 'ya'yan sarakai biyu, za a ga cewa Sa'id Abdurrahman dan Abdullahi, mutumin Bagadaza ba zai kasance Bayajidda ba. Me ya sa? Da farko da alama ba a yi wannan mutum ba a cikin tarihi a daidai lokacin da Bayajidda ko Abu Yazid ya rayu a doron kasa. Bisa bin diddigin da aka yi an fahimci cewa ba wani Sa'id Abdurrahman dan Sarki Abdullahi a kasar Bagadaza. Sarki Abdullahi da aka yi magana kuma a tarihi ba karni daya suka rayu da wanda aka ce shi ne ya haifi Abu Yazid ko Bayajidda ba. Wanda ya so ya yi daidai a suna da zamani da Abu Yazid ko Bayajidda shi ne Abdurrahman dan Rustam, shi kuma asalinsa dan yankin Tunisiya ne, haifaffen yankin Afirka Ta Yamma, a yanzu, a wani gari kusa da Gao a shekarar 884, (Malumfashi, 2018).

Bisa wannan fasali shi kuma za a iya cewa ba shi ne ya auri Daurama ba a shekara ta 1,000 da aka gani a cikin littafin Palmer da aka buga a 1928 ba. Da alama Palmer ne dai ya ‘kirkire’ shi daga baya a cikin wani littafin nasa daban da aka buga a shekarar 1936, wato *The Bornu, Sahara and Sudan*. Sai dai shi Abdurrahman dan Rustam, wanda aka kira da Abu Yazid ko Bayajidda ya rasu tun a shekarar 947, yana da shekara 63 a doron kasa, (Malumfashi, 2018).

Saboda haka in har shi ne ya zo kasar Bornu da Daura ba mutuwa ya yi ba, sai da ya shekara 53 a bisa hanyarsa ta zuwa Daura, ya kuma auri Daurama yana da shekara 116. Wanda tunani ba zai dauka ba! Ya abin yake?

Shi Abdurrahman dan rustum din nan ne da aka kashe, daga cikin iyalansa ko dakaru aka samar da Bayajidda. Hasashen shi ne ko da ya rasu dakarunsa sun ci gaba da yaƙi da aka fi karfinsu ne suka arce zuwa cikin Sahara har suka iso Bornu. A nan ne bayanin Palmer na 1936 ya tsaya. Daga nan ne suka ingiza zuwa sassan Daura, suka saje da ‘yan kasa, suka samar da wasu Dauloli na kasar Hausa, ciki har da Daura, wannan kuma kari ne da ya biyo baya ko dai ta fuskar kunne-ya girmikaka ko kuma tasirin wancan tarihin da Palmer ya kattaba a 1928, (Malumfashi, 2018).

Dukkan wannan fadi-tashi ta tarihi da tarihi, ya kara nuna yadda al’umma ke samuwa da kafuwa da wanzuwa daga wani kufai na wata rayuwa zuwa wani domin a samar da tarihi ko wani abu mai kama da haka. Duk da cewa ana da tababa kan wannan tarihi, ba zai hana a yi nazarinsa domin gano inda gaskiya ta makale ba da inda kuma karya ta shiga watayawa domin tayar da shi, (Malumfashi, 2018).

3.3.3 Asalin Bayajidda

Baya ga bayanin da muka kawo daga cikin aikin Malumfashi (2018), shi ma Adamu (1997) ya nuna cewa asalin Bayajidda wai mutumin Bagadaza ne ta kasar Iraki a yanzu, kuma mahaifinsa sarki ne a wancan lokaci. Ya kara da cewa akwai labarai da dama a kan rabuwar Bayajidda da kasarsu, wasu sun ce wai wata sarauniya ce mai suna Zidams ta haddasa rigima a kasar tasu, har Abu-Yazid ya yi kaura ya bar garin. Wasu kuwa suka ce wai rigima ce ta shiga shi Abu-Yazid da mahaifinsa, sai ya yi fushi ya bar garin, (Adamu, 1997).

Wasu kuwa wafanda su ne suka fi yawa cewa suka yi, wai wani kafiri ne mai suna Ziyduwa ya yaƙi Sarkin Bagadaza Abdullahi wato mahaifin Bayajidda kenan, har ya fatattake su suka rabu gida arba’in, wasu daga ciki suka yi gabas, wasu yamma, wasu arewa, to wai sai Bayajidda su suka yiwo kudu, har ma wasu na zaton cewa tare da iyalansa ya taho.

Wasu kuwa cewa suka yi shi da askarawansa ne kawai. To ko ma dai mene ne ya faru, akwai maganar yaƙi kuma akwai ƙaura, (Adamu, 1997).

Kamar yadda Palmer ya bayyana, ba wani ba ne Bayajidda ko Abu Yazid sai wani da aka ce Babar ne daga Arewacin Afirka, cikakken sunansa wai Abu Yazid Makhlad ibn Kaidad al –Zanati. An haife shi a shekarar 884; sai dai ba a da masaniyar takamaimai inda aka haife shi, an ce ko dai a birnin Gao ne ko kuma a kusa da birnin na Gao, wato a Tademekket, inda mahaifinsa a lokacin yake hada-hadar kasuwancinsa, (Malumfashi, 2018). Mahaifin Abu Yazid an ce mashahurin ɗan kasuwa ne na gani-da-fada, ɗan ƙabilar Babar ne na al’ummar Zanata da ke cikin yankin Kudancin ƙasar Tunisiya ta yau, inda nan Abu Yazid ya girma, ya kuma tasa bayan haihuwarsa, (Malumfashi, 2018).

3.3.4 Rayuwar Bayajidda da Yake-yakensa

A shekarar 909 Miladiyya, wani da ake kira 'Ubaid Allah shi ya zama Kalifan Fatimawa na yankin Arewacin Afirka, a cikin tsawon shekara 24 da ya yi yana mulki, ya sha samun adawa daga sassa daban-daban na al’ummar yankin, ciki kuwa har da na wasu daga al’ummar Babar da Abu Yazid ke wa shugabanci, wato Ibadawa, da ke zaune a tsakanin al’ummar Jabal Awras. An ce in bacin irin yadda Kalifa 'Ubaid Allah ya tashi tsaye, ya kuma tura sojoji suka dinga fafatawa da wadannan ‘yan adawa da mulkinsa bai kai labari ba. Matsi da kisan su da ya yi ta yi, ya sa wasu daga cikin su suka gudu, wasu suka famtsama zuwa sassan Makka da Madina, ciki kuwa har da shi Abu Yazid, (Malumfashi, 2018).

Bayan shekaru an ce a shekarar 937 Abu Yazid ya sake komowa Arewacin Afirka, ya sake saƙewa da dakarunsa, a lokacin nan kuma wanda ke mulkin Fatimawa shi ne Al-Ƙa'im, wanda ya gaji 'Ubaid Allah a matsayin Kalifa. Sun sake fafatawa da dakarun Abu Yazid har Allah ya ba Kalifan sa'a dakarunsa suka kame Abu Yazid a garin Tuzur, amma an ce wasu daga cikin ‘ya'yansa da magoya baya sun bi hanyoyin da suka ci sa'a aka sako shi daga ɗauri. Daga wannan lokaci ne aka ce yaƙin basasa ya ta'azzara a Arewacin Afirka, har ‘yan adawa suka yi nasarar kame garin Ƙairawan a shekarar 943, suka kuma yi fata-fata da sojojin Fatimawa da ke zaune a Al-Akhawan. Wannan nasara ita ta sa boren dakarun Abu Yazid ya ƙara ci gaba, sa'annan a daidai wannan lokaci aka ce boren Mahadi ya ta'azzara, sa'annan Kalifa al-Ƙa'im a daidai wannan lokaci shi ma ya rasu, mulki ya koma hannun ɗansa al-Mansiir, (Malumfashi, 2018).

Hawan al-Mansiir ke da wuya abubuwa suka canza a fagen yaƙi da bore, shi kuma Abu Yazid daga shekarar 946 ya shiga kai hare-hare zuwa

sassa daban-daban na yankin Arewacin Afirka da suka hada da yankin Susa, amma dakarun al-Mansiir sun fatattake shi, da shi da mayaƙansa, inda aka ce ya arce zuwa cikin hamadar Sahara; duk da haka sojojin Kalifan ba su kyale shi ba, sun bi su da yaƙi har zuwa shekarar 947, inda suka tare shi, suka ci sa'a suka kashe shi a wani gari da ake ce da shi Kiyana, a yankin Zab, inda aka ce an babbaka gawarsa, aka saka cikin wani keji da wasu birai ke wasa da ita, (Malumfashi, 2018).

Sai dai a kula, kamar yadda rahoton binciken ya nuna, rasuwar Abu Yazid, ba ta sa an daina boren da Ibadawa suka soma ba, musamman daga 'yan ƙabilar Babar da kuma 'ya'yan Abu Yazid da suka ci gaba daga inda ya tsaya. Amma da yake abin nan da Hausawa ke cewa sarkin yawa ya fi sarkin ƙarfi, ga kuma ƙarfin hukuma, dole ta sa waɗanda suka rage daga dakarun Ibadawa suka antaya cikin rairayin hamada, suka yi kudu, suka kuma vace daga tarihin Arewacin Afirka, (Malumfashi, 2018).

Daga wannan ɗan takaitaccen bayani za a fahimci abubuwa guda biyu muhimmai; na farko dai in har an yi Abu Yazid to da alama bai rayu ba, balle har ya shigo cikin ƙasar Bornu, ya wuce Daura. Abu na biyu kuma shi ne, in har lallai shi wannan Abu Yazid ya rayu, ya kuma iso ƙasar Borno da Daura, to da alama ba shi ba ne ya shigo cikin wannan yanki, saboda tarihin shigowar sa ƙasar Hausa bai bayyana cewa shi Babar ba ne, a dukkan tarihin da aka gani a baya (cikin littafin tatsuniyoyi na Frank Edgar da na cikin tarihin sarautun Kano da na Sudanese Memoirs) ba inda aka bayyana haka, hasali ma sun fi mayar da hankali wajen cewa shi ɗan sarkin Bagadaza ne a ƙasashen Larabawa ba wai ɗan asalin Arewacin Afirka ba. Ta yaya za a tabbatar da haka? A cikin bayanan da muka yi a baya, mun ga yadda a rubutun Palmer ne kurum na 1928, ya gutsure labarin Bayajidda da cewa daga ƙarshe mutanen Bornu sun sami labarin cewa Abu Yazid ya zama Sultan na Daura. Ba inda Palmer ya zo da bayanin shigar Abu Yazid ƙasar Daura da yadda ya kashe macijiya har ya zama Sarki kamar yadda sauran suka yi, sai dai a littafinsa na 1936, inda da alama ya bi sahan sauran marubuta irin wannan tarihihi ne da suka riga suka kama ƙasa, shi ma ya cikasa nasa da labarin zuwan Abu Yazid ƙasar Daura daga Borno da kashe maciyar da ya yi, (Malumfashi, 2018).

3.3.5 Zuwan Bayajidda Ƙasar Borno da Daura

Idan ana maganar Bornu, ba wai yankin jihar Borno da muke gani a yau ba ne a Arewacin Nijeriya, ta wuce nan, har ta shiga cikin yankin Chadi da sassan Arewacin Afirka kamar yadda muka gani can baya. Sai dai ita Daular Bornu ce ta samar da Bornon da muke gani a yanzu, (Malumfashi, 2018).

Adamu (1997) ya bayyana cewa daga marubuta har masu nazari babu wanda ya ambaci dadewar su Bayajidda a hanya, sai dai kawai aka ce sun zauna a wurare da dama, kamar su Nubiyar a kudancin Misira da wani gari a yamma da Khartoum ta kasar Sudan daga nan har suka isa gefen tafkin Chadi, sannan suka zo wani gari wai shi Galangazargamu, daga nan suka iso Borno, (Adamu, 1997).

Don gudun kada rundunar Bayajidda ta yaƙi Sarkin Barno ko kuma ta cutar da su, sai aka aura wa Bayajidda diyar sarkin Bornon mai suna Magaram. Suna cikin zamansu a kasar Borno sai Sarkin Borno ya vullo da wata dabara inda yake aron wasu askarawan Bayajidda duk lokacin da yaƙi ya tunkaro shi, idan an sami galaba sai ya ƙi dawo wa da Bayajidda su, maimakon haka sai ya naɗa su sarautar ƙauyukan da suka cinye. A kwana a tashi har Sarkin Barno ya ƙarar da askarawan Bayajidda kaf, abin da ya rage daga Bayajidda sai matarsa Magaram, kuma an ce daga nan ne sai Sarkin Barno ya yi niyyar kashe Bayajidda, sai dai kafin hakan ta afku sai wani bafade daga bayin Sarkin Barno ya gaya wa Magaram shirin da sarkin ke yi, ita kuma ta gaya wa maigidanta. Jin haka sai suka yanke shawarar barin garin, dare na yi sai Bayajidda ya ɗaura wa dokinsa sirdi ya ɗora matarsa suka yi yamma, (Adamu, 1997).

Daidai lokacin da suka bar garin Magaram tana ɗauke da ciki wata takwas, saboda haka da suka iso wani gari wai shi Garun Gabas sai nakuda ta kama ta, don haka sai ta ba mijinta Bayajidda shawarar ya wuce ya bar ta a nan kada a biyo su a kama shi, ita kuwa ta tsaya ta haifi ɗanta namiji a wannan gari aka sa masa suna Birom. Shi kuma Bayajidda ya cigaba da tafiya har ya kai garin Gaya inda a nan ne aka ƙera masa wata wuƙa ko takobi, da yake garin suna da cigaba sosai na ƙere-ƙere, (Adamu, 1997).

Bayan Bayajidda ya kwana biyu a garin Gaya sai ya nausa, ya cigaba da tafiya bai zame ko'ina ba sai garin Daura, inda ya iske sarauniya Daurama tana mulki. A zamansa na Daura ne ya kashe macijiyar da ta addabi mutanen Daura na wancan lokacin, abin da ya zama silar da ya auri Magajiya Daurama, kuma ta ƙara masa da ƙwarƙwara suka samar da zuri'ar da aka ce wai su ne asalin kafuwar ƙasashen Hausa Bakwai da Banza Bakwai.

3.3.6 Me ya faru a bayan nan?

Bayajidda ya sauka da dare a gidan wata tsohuwa mai suna Ayyana, bayan ya huta kaɗan sai ya nemi ta ba shi ruwa ya sha kuma ya shayar da dokinsa. Sai tsohuwa Ayyana ta gaya masa cewa babu ruwa, hasali ma dai rijiya ɗaya tak gare su a duk faɗin garin da kewaye, wadda suke samun ruwa daga gare ta, kuma daga kwana bakwai sai wata bakwai

ɗin. Wannan abu ya faru ne ranar daren kasuwa, wato ranar talata kuma washegari Laraba ne kasuwar garin ke ci, (Adamu, 1997).

Tsohuwa Ayyana ta cigaba da gaya wa Bayajidda cewa dalilin rashin samun ruwan kuwa shi ne akwai wata katuwar macijiya da ake kira ‘Sarki’ a cikin rijiyar, kuma idan ba ranar ɗibar ruwan ba ne, sai macijiyar na ta biyo igiyar guga ta sari mai ɗibar ruwan. Sai dai duk da haka wannan labarin na Ayyana bai razana Bayajidda ba, sai ya ce ta ba shi aron guga, ta kuwa ba shi, tare da yi masa bankwana domin ta san kila rabuwarsu kenan, sai ranar alkiyama, (Adamu, 1997).

A lokacin da Bayajidda ya je rijiya ya zura guga macijiya ta riƙe sai ya jawo ta ya fille mata kai da wuƙar nan da aka ƙera masa a garin Gaya, ya sa kan nata a burgamensa, ya sha ruwa ya shayar da dokinsa, ya koma gidan Ayyana. Da gari ya waye mutane sun zo ɗibar ruwa suka ga macijiya shirim a waje bakin rijiya sai suka firgita, suna tunanin lallai an mata laifi, zuwa rana sai labari ya iske Magajiya Daurama ta zo da kanta domin tabbatar wa idonta. Karshe dai aka gane ashe Sarki (macijiya) ta mutu. Ita kuwa Magajiya ta yi shela tare da alƙawarin duk wanda ya kashe macijiyar nan to za ta raba garin ta ba shi sarautar rabi, (Adamu, 1997).

Jama’ar gari suka yi ta zuwa suna cewa su ne suka kashe macijiyar amma in an nemi shaida sai abu ya faskara, har dai tsohuwa Ayyana ta zo ta gaya wa Magajiya duk yadda suka yi da baƙonta Bayajidda da dare. Magajiya Daurama ta sa aka nemo Bayajidda ta gaya masa alƙawarinta kuma ya tabbatar mata shi ya kashe macijiya ya ɗauko kan macijiya daga burgamensa ya jefar ƙasa, aka gwada aka ga lallai shi ne. Sai dai ya nuna mata maimakon ta ba shi rabin gari, shi so yake ya aure ta, bayan aure ya tabbata sai ta ba shi kyautar wata baiwarta Bagwariya a matsayin ƙwarƙwara, (Adamu, 1997).

Ba a jima ba sai ƙwarƙwarar nan ta sami ciki kuma ta haifi ɗa namiji. Abunka da halin mata na kishi, sai ita Bagwariyar ta roki Bayajidda ya sanya wa yaron suna ‘Karab-da-gari’ ko ‘Karve-gari’, wato wai “mun karvi gari”, wannan kuwa habaici ne ga uwar gijiyarta Daurama. Daga bisani babu jimawa sai ita ma Magajiya Daurama ta sami ciki ta haifi ɗa namiji, sai ta sanya masa suna “Bawo”, ma’ana “garin nan da ake cewa an karve, to a dawo da shi”. Kenan ita ma ta mayar da habaici ga Bagwariya baiwarta, (Adamu, 1997).

Kamar yadda aka nuna wai su waɗannan ‘ya’yan na Bayajidda wato Bawo da ɗan’uwansa Karab-da-gari, su ne asalin Hausawa da sarautar ƙasashen Hausa, wato Hausa Bakwai da Banza Bakwai, bayan mutuwar iyayensu, (Adamu, 1997).

Auna Fahimta

1. Wadanne kasashe ne Hausa Bakwai?
2. Yaushe Bayajidda ya zo kasar Daura ?

3.4 Takaitawa

A wannan darasi an dubi batun Hausa bakwai da banza bakwai ne. An tattauna batutuwan da suka shafi tarihi da tarihihi a kasar Hausa, musamman bayani a kan Bayajidda; abin da ya shafi asalinsa da yake-yakensa da kuma zuwansa kasar Borno da Daura, sai kuma abin da ya biyo bayan nan, wato batun kashe macijiya da auren sarauniya da kuma samun zuri'a.

3.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Daula: - yanki

3.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Wadanne kasashe ne Hausa Bakwai?
 1. Birom
 2. Daura
 3. Gobir
 4. Kano
 5. Katsina
 6. Rano
 7. Zazzau
2. Yaushe Bayajidda ya zo kasar Daura ?
 - Da daddare

Abubuwan da Suke Ciki

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufofin Darasi
- 4.3 Hausawan Zamani
- 4.3 Kasar Hausa a Yau
 - 4.3.1 Al'adun Hausawa
 - 4.3.2 Karuruwan Harshen Hausa
 - 4.3.3 Addinin Hausawa
 - 4.3.4 Zamantakewar Hausawa
- Auna Fahimta
- 4.5 Takaitawa
- 4.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 4.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.8 Amsoshin Tambaypyin Auna Fahimta

4.1 Gabatarwa

A wannan darasin za mu dubi batun Hausawan zamani ne. Wato za mu tattauna kasar Hausa a yau da al'adun Hausawa. Sai kuma karuruwan harshen Hausa da kuma addini da zamantakewar Hausawa. Hausawan zamani sun sha bamban da Hausawan dauri ta fuskoki da dama da suka hada da al'adu da yanayin kasa da zamantakewa da sauransu, sakamakon cudanya da wasu al'ummomi na gida da na waje. Saboda haka, a wannan kashi za mu yi wa wannan batu na Hausawan zamani duban tsanaki.

4.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Bayanin kasar Hausa a yau
- Yaya al'adun Hausawa suke?
- Bayani game da karuruwan harshen Hausa
- Tattauna addini da zamantakewar Hausawa.

4.3 Hausawan Zamani

Hausawa a matsayin mutane ba wai kabila ko al'umma ba sun daɗe a doron kasa, kuma suna nan har yanzu, kuma ko nan gaba za a same su, kai har Mahadi. Shi kuwa harshe ko yaren Hausa, sabon abu ne, haɗaka ce ta harsuna ko yarurruka mabambanta a cikin tsawon zamani. Yanzu masu magana da harshen su ake ce da Hausawa, ko da kuwa sun haɗu a cikin harshen ne daga mabambantan harsuna ko yarurruka, (Malumfashi, 2018).

Saboda haka, Hausawa a wannan zamani wasu al'umma ne da suke zaune a kasar Hausa a cikin yankin Afirka ta yamma. Kuma su Hausawa mutane ne baƙaƙe, wato baƙar fata, ko da yake akan samu 'yam farare jefi-jefi a cikinsu musamman idan aka samu auratayya da wata kabila kamar Fulani ko Yamalawa ko Shuwa ko Auzunawa ko Sadaka-yalla da makamantansu, (Adamu, 1997).

Yana da muhimmanci a lura cewa duk da Hausawa sun sami cakuduwu da al'ummomi mabambanta na cikin gida da na waje, sun kuma ari wasu daga cikin al'adu da dabi'u na al'ummomin, amma duk da haka Hausawa ba su saki al'adunsu ba, musamman tufafi.

3.2 Kasar Hausa a Yau

Idan ana magana a kan ainihin kasar Hausa, za a iya lalubo ta a cikin Afirka ta yamma, wato farfajiyar nan da ke tasakanin dazuzzukan da ke kurkusa da gavar tekun Atilantika daga kudu cikin Nijeriya zuwa hamadar sahara a arewa cikin kasar Nijar. Wasu kuwa suna ganain cewa kasar Hausa tana nan daga abin da ya kama tsakanin tafkin Kogin Chadi gabas, zuwa gwiwar kogin Kwara a can yamma, don haka ne ma wasu suke kiran ta da suna Sudan ta yamma, (Adamu, 1997).

Idan kuwa ana batun kasar Hausa a yau, to sai a duba taswirar Afirka, za a sami kasar Hausa a tsakanin layi na goma sha biyar (15N) zuwa na goma sha takwas (18N) na arewa da Ikwaito. Har ila yau, kasar Hausa tana tsakanin layi na takwas (8E) zuwa na goma sha biyu (12E) a gabas da layin Greenwich, (Adamu, 1997).

Daga abin da ya gabata, kasar Hausa a yau, tana cikin Afirka ta yamma a Arewacin Nijeriya da kudancin Nijar. A kwance ta tavo har wajen su Maradi da wasu garuruwa na kasar Nijar. Haka kuma daga gabas ta yi iyaka da kasar Borno wato kan iyaka da Hadeja. Daga yamma kuwa ta yi da wani yanki na kasar Dahomey, wato 'Benin' a yanzu, a gavar

kogin Kwara. Daga yamma kuwa ta yi iyaka da ƙabilun Gwari da ƙabilun kudancin Zariya da kuma kudancin Bauci, (Adamu, 1997).

Bugu da ƙari, ƙasashen Hausa kuwa, su ne kamar su Kano da Katsina da Daura da Zazzau da Sakkwato da kuma arewacin Bauchi. A ƙasar Nijar kuwa, akwai irin su Kwanni da Damagaram da Maradi da sauransu, (Adamu, 1997).

3.2.1 Al'adun Hausawa

Asalin kalmar al'ada kalmar Larabci ce, amma dai abin da take nufi a dubkule shi ne hanyar rayuwar al'umma ko abin da suka ginu a kai ko abubuwan da suka saba aikatawa yau da kullum. Kuma kowace al'umma tana da irin tata al'adar da ake saurin gane ta da ita. Saboda haka, al'ummar Hausawa mutane ne masu tsananin riƙo da al'adunsu, shi ya sa duk inda Bahaushe ya shiga ya fita daban tun wajen suturarsa da abincinsa da zamantakewarsa da sauransu, (Adamu, 1997).

Haka kuma, Hausawa duk inda suka shiga a duniya sukan taru wuri ɗaya ne ya-su-ya-su, sukan kira wurin da da suna 'Zango' ko 'Sabo' ko ma 'Hausawa' kai-tsaye. Har ila yau, mutane ne masu son zaman lafiya, ko da rikici ya faru a inda suke, ba su faye shiga ba, sun zama 'yan ba ruwanmu, (Adamu, 1997).

Hausawa ba su faye yar da al'adunsu su rungumi na wata baƙuwar al'umma ba, musamman abin da ya shafi sutura da abinci da sha'anin aure da haihuwa da tarbiyya da bukukuwa da sauran mu'amalar yau da kullum. Wani abin ban sha'awa Hausawa sukan iya auren mace daga kowace al'umma suka haɗu da ita, amma ba kasafai suke aurar da 'ya'yansu mata ga wasu ƙabilu da ba Hausawa ba, (Adamu, 1997).

A dunkule, al'adun Hausawa suna da matuƙar yawa, irin su girmama baƙo da girmama na gaba da aikin gayya da auren zumunci da kuma ciyyayya, Har ila yau Hausawa sukan sanya sunan na gaba, su voye suna saboda kara, sukan durƙusa wa babba, da sauran ɗabi'u kyawawa. Ko da yake akwai wasu al'adun da ba su faye kyau ba kamar yawan sakin aure da yawom almajiranci da tara mata da ƙarancin kula da 'ya'ya da da sauransu, (Adamu, 1997).

Sana'a wata abar alfahari ce a al'adun Hausawa kuma galibi sana'a gado take bi, kowace sana'a akwai gidan da suka sharara da ita. Saboda haka sana'o'in suna da yawa kamar su noma da kiwo da saka da sassaka da ɗinki da da ƙira da rini da da jima da gini da fawa da su da farauta da kiɗa da waƙa, da sauransu. Bugu da ƙari kusan kowace sana'a akwai sarkinta da makadanta da mawaƙanta, kai har ma da wasu al'adu na

masu yin ta da suka sha bamban da na masu wata sana'ar, (Adamu, 1997).

3.2.2 Karuruwan Harshen Hausa

Karuruwan harshe wasu 'yan bambance-bambance ne da ake samu tsakanin yankuna ko rukunonin al'umma masu amfani da harshe guda, amma suna fahimtar junansu. Irin waɗannan bambance-bambance sukan kasance ne ko dai a furucin wasu kalmomi ko sautuka ko ginin jimla da sauransu. Ana kallon karin harshe ta fuskoki biyu' wato karin harshen rukuni da kuma karin harshen yanki.

Karin harshen rukuni ya shafi irin bambance-bambancen da ake samu ne yayin magana tsakanin mabambanta rukunonin al'umma. Alal misali, Hausar rukunin ɗalibai ta sha bamban da ta rukunin 'yan kasuwa ko masu wata sana'a a wajen gudanar da sana'o'insu. Ire-iren kalmomin da suke ginawa ko yadda suke gina jumloji in ba kana a cikin rukunin nasu ba ne, ba lallai ne ka gane ba. Haka kuma karuwai su ma wani rukuni ne na al'umma waɗanda yadda suke sarrafa harshensu ya bambanta da yadda malamai ke magana da harshen Hausa, wasu kalmomin keɗantattu ne ga rukunin jama'ar da suke amfani da su daidai da buƙatuwar mu'amalarsu da juna.

Shi kuwa karin harshen yanki kamar yadda sunansa ya nuna, ya shafi irin bambance-bambancen da ake samu ne a harshe tsakanin ɗaya mazauna mabambantan yankuna. Dalilai da dama ke haifar da sauya muhalli ko rarrabuwar al'umma misali, hijira sakamakon yaƙe-yaƙe ko annoba kamar fari da yunwa da sauransu. Yayin da al'umma suka rarrabu, akan sami sauye-sauye a harshensu tsakaninsu da wasunsu da suke zaune a wani yanki na daban duk kuwa da harshe guda ne suke amfani da shi. Saboda haka, harshen Hausa yana da karuruwan harshe na yanki daidai da ƙasashe ko garuruwan Hausawa a ƙasar Hausa; akwai Dauranci da Bausanci da Kananci da Katsinanci da Sakkwatanci da Zazzaganci da sauransu. A wata fuskar kuma, ana iya sake karkasa waɗannan karuruwan harshe zuwa gida biyu, wato karin harshen gabas da na yamma.

Masana irin su Zariya (1982) da Abubakar (1983) da Newman (2001) da sauransu, sun bayyana karin harshen gabas ya ƙunshi Kananci da Zazzaganci da Bausanci da Guddiranci da Dauranci. Shi kuwa karin harshen yamma ya ƙunshi Katsinanci da Sakkwatanci da Tawanci ko Adaranci da Arewanci da Kurfayanci da Agadasanci.

Har ila yau, bayan zuwan Turawan mulkin mallaka an ƙirƙiri Daidaitacciyar Hausa domin tafiya da kowa da kowa da kuma samun saukin fahimta tsakanin sauran karuruwan harshen Hausa. Karin harshen

Kananci shi ne kaso mafi tsoka cikin daidaitacciyar Hausa amma ba wai Kanancin ne dɔngurungum aka dɔuka a matsayin daidaitaccen kari ba. Saboda haka, an kirƙiri daidaitacciyar Hausa ne domin koyarwa a makarantu da ayyukan gidajen watsa labarai da jaridu/mujallu da kuma duk wasu ayyuka na hukuma domin kawar da rufani da samar da daidaito a karuruwan harshen Hausa.

3.2.3 Addinin Hausawa

Asalin kalmar ‘addini’ kalmar Larabci ce da take nufin hanyar bauta, ko dai bautar Allah (SWT) ko kuma bautar wani abu daban, (Adamu, 1997). A gargajiyanƙe kowace al’umma akwai abin da take bauta wa a matsayin ubangiji; wasu rana, wasu ruwa, wasu dabbobi, wasu kuma su sassaƙa wani butum-butumi da itace ko ƙarfe wato gunki su riƙa bauta masa a matsayin ubangiji, (Adamu, 1997).

Adamu (1997) ya nuna cewa Hausawa a matsayin al’umma ba su yi bautar gunki ba, maimakon haka Aljanu suka dɔuka ubangijinsu, shi suke bautawa, da shi suke neman taimako da biyan buƙata. Bautar aljan/iskoki a wajen Hausawa iri biyu ce; akwai ta gida ko dangi ko kuma mutum dɔya, a inda za su riƙi wata dabba ko tsuntsu suna kiwon sa ba domin a ci ko a sayar ba, sai domin neman kariya da kuma biyan buƙata. Irin wannan dabba da sukan kiwata kuwa sun haɗa da akuya ko tunkiya fara ko baƙa ko sandar bagaruwa ko kyalla ko buzurwa ko uda ko balama da sauransu. A tsuntsaye kuma kamar kaza fara ko baƙa ko wake-wake ko firgi-firgi da sauransu, (Adamu, 1997).

Hanya ta biyu ta bauta kuwa ita ce duk gari, inda suke da wani dodo da suke yi masa bauta shekara-shekara, a inda jama’ar gari kowa zai fito a ƙarshen shekara a wata rana ta musamman da abin da zai yanka wa dodo. Sai a haɗu a wuri dɔya kowa ya tuƙe tsirara, mata da maza. Sannan a yayyanka dabbobin kuma kowa ya faɗi buƙatarsa, sai kuma shi dodon ta bakin mai kula da shi ya faɗa wa jama’a abin da zai faru a wannan shekara na alheri ko akasinsa. Wato kamar samun damina mai albarka da samun ‘ya’ya da dabbobi. Ko kuma yunwa da fari da yaƙi da mace-mace na mata da yara da dabbobi da sauransu, (Adamu, 1997).

Irin wannan bauta ita ce ta ‘Tsumburbura’ a Kano wadda take dutsen Dala, mai kula da tsafin kuma ana ce da shi ‘Barbushe’, ko kuma a wajen Maguzawan ‘Kainafara’ a Birci ta ƙasar Katsina. Har ila yau, irin wannan bauta ita ce addinin gargajiya na Hausawa kuma ita ce ta haifar da ‘Bori’ wajen yarda ko amincewa da tasirin Aljanu/iskoki da neman taimakonsu. Al’ummar Hausawa suna cikin wannan hali na addinin gargajiya ne sai suka rungumi addinin Musulunci sakamakon hulɗar kasuwanci tsakaninsu da Larabawa, (Adamu, 1997).

Daga nan sai malamai suka yi ta zuwa kasar Hausa domin yadda addinin Musulunci da kuma jaddada shi, ana cikin haka har kusan dukkan al'ummar Hausawa suka watsar da addininsu na gargajiya suka karvi addinin Musulunci in ban da kalilan da suka yi saura a kan Maguzanci, (Adamu, 1997).

Bayan Hausawa sun karvi addinin Musulunci sai yawancin al'adu da dabi'unsu suka koma irin na Musulunci musamman aure da haihuwa da mutuwa da kuma sha'anin zamantakewa na yau da kullum, (Adamu, 1997).

3.2.4 Zamantakewar Hausawa

Zamantakewar Hausawa zamantakewa ce cikin tsari tun daga cikin gida zuwa unguwa zuwa gari da kasa baki daya, wato a kowane mataki akwai jagora ko shugaba.

Tsari na zamantakewa yana farawa ne tun daga cikin gida, a zamanin da Bahausha yana auren mata ne daidai karkinsa, ba a kayyade adadin matan da zai aura a tsarin addinin gargajiya ba. Amma bayan Bahausha ya karvi addinin Musulunci, sai adadin matan da zai aura suka tafaita ga huɗu kawai kamar yadda addinin Musulunci ya tanadar. Bisa al'ada, miji shi ne gaba da matarsa, shi ne jagora gare ta da kuma 'ya'yan da suka haifa. Shi ya sa a tsari na zaman gargajiya Hausawa suna zama ne a 'gidan gandu', gidan yakan kasance babban gida ne mai dauke da zuri'a guda; kakanni da iyaye da 'ya'ya da jikokinsu, wani sa'in ma har da tattava kunnensu.

A irin wannan zama na gidan gado, babba a gidan shi ne maigida, wato wanda ya fi kowa yawan shekaru, maganarsa ake ji, duk hukuncin da ya yanke ya yanku. Kowa daga cikin 'ya'ya da jikoki suna zaune da iyalinsu a wannan gida kuma a tukunya daya ake dafa abincin gidan. Haka nan kuma akwai gonar gandu wanda ake noman gandu a ciki, kowa can yake zuwa aikin gandu, in ya so da yamma sai ya je gayaunarsa. Sai dai idan tafiya ta yi nisa gidan gandu ya cika, mutanen gidan sukan yi fita-waje su gina wani gidan. A yanzu kuwa saboda tasirin bakin al'ummu Hausawa kan gina gida daidai da zamani, a yawancin lokuta daga mutum sai iyalansa; matansa da 'ya'yansa.

Daga cikin gida kuma in an fito waje akwai tsarin shugabanci na Mai Unguwa. Kowace unguwa akwai mai unguwarta, wanda shi ne alhakin shugabanci ya rataya a kansa. Daga mai unguwa kuma sai Dagaci ko maigari wanda duk sha'anin jagoranci na garin yana wuyarsa ne, bayan maigari/dagaci akan sami Hakimai wafanda dagatai ke karkashinsu. Daga su kuwa sai Sarkin Yanka wanda kasar tana karkashin ikonsa. Wannan tsarin ya taimaka sosai wajen dunkulewar Hausawa a matsayin

al'umma ɗaya, ko bayan jihadin Shehu Usmanu Danfodiyo aka haɗe duk ƙasashen Hausa a matsayin daular Usmaniyya. Shi ya sa ko da Turawan mulkin mallaka suka zo ƙasar Hausa suka tarar da wannan shimfiɗaɗɗen tsarin sai suka yi amfani da shi wajen mulkin ƙasar Hausa a kaikaice.

Auna Fahimta

1. _____ zamantakewa ce cikin tsari tun daga cikin gida zuwa unguwa zuwa gari da ƙasa baki ɗaya, wato a kowane mataki akwai jagora ko shugaba. Me ake nufi da kalmar addini a Larabce?

4.4 Takaitawa

A wannan darasin an tattauna batun Hausawan zamani ne, abin da ya shafi ƙasar Hausa a yau da al'adun Hausawa. Sai kuma karuruwan harshen Hausa da kuma addini da zamantakewar Hausawa. Hausawan zamani sun sha bamban da Hausawan dauri ta fuskoki da dama da suka haɗa da al'adu da yanayin ƙasa da zamantakewa da sauransu, sakamakon cudanya da wasu al'ummomi na gida da na waje.

4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- gonar gandu: - ita ce babbar gona ta mai gida da kowane yaro can yake zuwa aiki.
- Gayaunarsa: -ita ce gonar yaran gida.

4.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

4.9 Amsoshin Tambaypyin Auna Fahimta

1. zamantakewa ce cikin tsari tun daga cikin gida zuwa unguwa zuwa gari da fasa baki daya, wato a kowane mataki akwai jagora ko shugaba.

Zamantakewar Hausawa

2. Me ake nufi da kalmar addini a Larabce?

- Ana nufin hanyar bauta, ko dai bautar Allah (SWT) ko kuma bautar wani abu daban

RUKUNI NA 2

- Kashi Na 1 Asalin Harshe
Kashi Na 2 Samuwar Harshen Hausa
Kashi Na 3 Ahalin Harsunan Yankin Chadi

KASHI NA DAYA ASALIN HARSHE

Abubuwan da Suke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufofin Darasi
- 1.3 Asalin Harshe
 - 1.3.1 Aljanna
 - 1.3.2 Duniya/Jidda
 - 1.3.3 Rarrabuwar Harsuna
 - 1.3.4 Bayan Ruwan Dufana
 - 1.3.5 Harshen Zamani
 - 1.3.6 Harshen Hausawa na asali
- Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar Wasu Kalmomi
- 1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

A wannan darasin za mu dubi batun asalin harshen Hausawa ne. Batutuwan da za mu tattauna sun hada da asalin harshe tun daga aljanna zuwa duniya, musamman Jidda inda aka sauke Hawwa'u har Adamu ya same ta a wajen suka cigaba da rayuwa. Sai kuma rarrabuwar harsuna tun bayan ruwan Dufana da kuma harshen zamani daga bisani a kalli harshen Hausawa na asali.

1.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Bayanin asalin harshe a aljanna da kuma farkon duniya a Jidda.
- Nazartar yadda harsuna suka rarrabu bayan ruwan Dufana
- Fayyace harshen zamani
- Gane harshen Hausawa na asali.

1.3 Asalin Harshe

Idan muna batun asalin harshe dole ne mu koma ga asalin ɗan'Adamu. Ba don komai ba sai don hujjoji musamman na addini sun tabbatar da cewa tun lokacin da aka halicci Annabi Adamu aka sanar da shi sunayen dukkan abubuwa. Kenan harshe baiwa ce da Allah (SWT) ya hore wa ɗan'Adamu kuma ya ajiye shi a wurare daban-daban na duniya. Shi ya sa ake ganin tun farko idan al'umma ta zauna a wani wuri, shi kenan sai ta riƙa magana da harshen da aka ajiye a wannan wuri. Abin da za mu yi a daidai wannan gavar shi ne bin diddigin asalin harshe tun daga inda rayuwa ta somo wato aljanna zuwa duniya, musamman a Jidda.

1.3.1 Aljanna

Kamar yadda bayanai suka kasance a cikin yawancin addinai da al'adu, Adamu shi ne mutum na farko a doron ƙasa; ya rayu a aljanna tare da matarsa Hawwa'u. A cikin aljanna an tabbatar da cewa sun yi magana da harshen Larabci ne kamar yadda addinin Musulunci ya tanada ko kuma wani harshe da ake kira 'Proto', wato harshen asali, kamar yadda masana harshe suka tanada. Saboda haka, tun da Adamu da Hawwa'u su ne asalin kowane ɗan'Adamu da yake doron ƙasa ciki kuwa har da Hausawa, za mu iya cewa harshen asali a aljanna shi ne harshen 'Larabci' ko 'Proto', (Malumfashi, 2018).

Har ila yau, an bayyana cewa yayin da aka busa wa Adamu rai bayan an kammala halittarsa, abu na farko da ya fara yi shi ne 'atishawa'. Atishawar nan kuwa duk harsunan duniya harsuna uku ne kadai ke da ita, wato harshen Larabci da Masancin dauri (Ancient Egyptian) da kuma harshen Hausa. Kenan, in an bi ta wannan kauli, asalin harshe a aljanna harsuna uku ne, wato Larabci da Masancin dauri (Ancient Egyptian) da kuma harshen Hausa, (Malumfashi, 2018).

Idan muka gangaro batun yadda Shaidan ya ribaci Adamu da Hawwa'u suka ci itaciyar da aka hane su da ci a aljanna, nan ma an bayyana cewa bayan sun ci, ita Hawwa'u ta haɗiye nata shi ne ya zama jinin hailsa da mata ke yi duk wata, shi kuma Adamu an sa mala'ika ya makure wuyarsa don kada abin da ya ci daga itaciyar nan ya wuce makogwaronsa. A yayin wannan makura ne Adamu ya yi ta kakari, cikin kakarin ne aka ce duk wani harshe na duniya sai da ya yi Magana da shi. Wannan ya nuna asalin kowane harshe daga aljanna ne, ciki kuwa har da harshen Hausa.

1.3.2 Duniya/Jidda

Hasashe-hasashe na masana ya nuna an saukar da Adamu da Hawwa'u a doron kasa na duniya bayan sun yi shekara 47 a cikin aljanna, duk da cewa an sauke su a mabambantan wurare; inda shi Adamu aka sauke shi a yankin Asiya ta yau, (Indiya/Pakistan/Afghanistan), kodayake akwai masu nuni da cewa an sauke shi a Dihna, wani yanki tsakanin Ta'if da Makka. Ita kuma Hawwa'u aka sauke ta yankin da a yanzu ake kira Jidda/Makka/Bakka, amma ko da suka hadu sun kuma ci gaba da yin magana da harshen 'Larabci' ko 'Proto'. Saboda haka, harshen da suka yi amfani da shi a duniya (a Jidda) shi ne harshen 'Larabci' ko 'Proto' din. Daga bisani ne aka fara samun rarrabuwar harsuna a doron kasa, (Malumfashi, 2018).

1.3.3 Rarrabuwar Harsuna

Rarrabuwar harsunan duniya ya faro ne tun daga lokacin da mutane suka fara rarrabuwa, wato lokacin da aka fara samun kaura ko hijira ko tafiyetafiye na rukunin al'umma. Me muke so mu ce a nan? A darussan baya, mun bayyana cewa lokacin da rikicin aure ya hada Habila da dan'uwanasa Kabila, ta kai ga kisar kai na farko a tarihin duniya, inda Kabila ya kashe dan'uwan nasa Habila saboda ya fi so ya auri 'yar'uwar haihuwarsa maimakon ya auri 'yar'uwar haihuwar Habila kamar yadda aka tsara. Wannan kisa ta sanya Adamu da Hawwa'u sun fusata da Kabila, sun yi watsi da shi, a dalilin haka Kabila da jama'arsa suka yi kaura zuwa wani sabon matsuguni.

Da yake masana ilimin harsuna sun nuna cewa a duk lokacin da aka samu savani a tsakanin al'umma har ta kai ga wasu daga cikin al'ummar suka yi kaura zuwa wani wuri daban, to harshe zai canza. Saboda haka, ake hasahen wannan rabuwa ita ce ta haifar da samuwar karin harshe na farko a duniya. Domin kuwa ko da Kabila ya sauya mazauni shi da iyalinsa nesa da inda iyayensa da 'yan'uwa suke zaune, hakan ya haifar da canjin harshe. Kenan, bayan shekaru, kalmomi sababbi za su shiga cikin harshen Kabila da mutanensa, su kuma yi watsi da wasu tsofaffin kalmomi da suka gado tun wajen su Adamu da Hawwa'u

Har ila yau, masana sun tabbatar da cewa idan aka sami tazarar muhalli ko matsuguni tsakanin al'umma, harshe da yanayi da al'adu sukan bambanta, hakan yana haifar da bambance-bambance a tsakanin su wajen magana amma suna fahimtar junansu, wannan shi ake kira karin harshe. Idan kuma bambancin ya yi nisa har ta kai ga ba sa fahimtar junansu, sai a sami sabon harshe, kamar yadda masana harshe suka tabbatar. Saboda haka bayan shekaru, kalmomi sun shiga cikin harshen Kabila da mutanensa, sun kuma yi watsi da wasu tsofaffin kalmomi da

suka gado tun wajen su Adamu da Hawwa'u. Wannan shi ya haifar da rarrabuwar harsunan duniya tun farkon al'amari, (Malumfashi, 2018).

1.3.4 Bayan Ruwan Dufana

Bincike ya tabbatar da cewa bayan ruwan Dufana dukkan al'ummar da ke a doron kasa sun yi magana da harshe guda ne. Kuma wannan harshe shi ne ya rarrabu zuwa rassa sama da 3,000 a yau, ko ma sama da 7,000. Sai dai sanin yaya sunan harshen, abu ne da har yau ba a gano ba, duk kuwa da masana tarihin asali sun daddage batun. Binciken nasu dai ya tabbatar shi wannan harshen shi ne ya rarrabu har zuwa harsuna da kare-karen harsuna sama da 7,000 a doron kasa a yau.

A wani ra'in kuma an nuna cewa bayan ruwan Dufana, wasu masu taurin kai daga cikin mutanen da suka tsira sun yi tunanin gina wani babban gari mai suna 'Babila'. Bayan sun gina garin sai kuma suka ga cewa za su iya gina hasumiyar da za ta kai su sama. Da hasumiyar ta yi nisa sai ta rushe, shi kenan sai duk wanda ya fado daga hasumiyar da wanda ke cikin garin sai bakinsa ya juye. Wai daga nan ne mutane suka rarrabu kowa harshensa daban.

Kenan da ma can al'umma guda ce, harshe guda ne. Daga wannan al'umma ne aka samar da sauran al'ummomi, daga wannan harshe ne aka samar da sauran harsuna, duk tushe ko asalinsu guda ne bayan ruwan Dufana.

1.3.5 Harshen Zamani

Idan ana maganar harshen Hausa na zamani, za mu iya cewa shi harshen Hausa 'tsoho' ko 'sabo' ne, domin hadaka ce ta harsuna ko yarurruka mabambanta a cikin tsawon zamani. Saboda haka, harshen Hausa harshe ne mai saurin nashe harsuna, har ta kai ga wanda ba Bahaushe ba ne na asali ya fi tasirantuwa da harshen fiye da harshensa na uwa. Har ila yau, harshen Hausa ya mamaye kananan harsunan da suke kewaye da kasar Hausa ta yau kamar Fulatanci da Gwaranci da sauransu. Haka nan kuma wasu harsunan, musamman na kudancin Kaduna suna mutuwa, Hausar ta haɗiye su. Bugu da ƙari, masana ilimin harsuna irin su Greenberg (1963) sun saka harshen Hausa cikin jerin sahu na harsunan da suke ƙarƙashin ƙungiyar Chad. Harshen Hausa ya barbazu a ƙasashen duniya har ma ya yi kaka-gida a wasu ƙasashen kuma ya zama harshe na farko a wurinsu. A faɗin nahiyar Afirka yanzu, babu wani harshe da yake yaɗuwa ba ƙaƙƙautawa kamar harshen Hausa.

1.3.6 Harshen Hausawa na asali

Daga nazarin da aka gudanar an fahimci ba wani abu harshen Hausa a tsawon zamani. Harshen Hausa na asali ya mutu, abin da muke ji da gani yanzu ya gaje shi ko kuma ya vullo ne daga cikin waɗansu harsuna da suka yi haɗaka daga baya. Daga nan harshen Hausa ya mamaye sauran harsuna, suka zama harshen Hausa.

Saboda haka, kakan harshen Hausa shi ne Afro-Asiatic, wato harsunan da suka samo asali daga mazauna yankin Afirka da Asiya (mun dai riga mun bayyana dalilan wanzuwar haka tun samuwar ɗan'Adamu na zamani), saboda haka wannan ba abin mamaki ba ne. 'yan'uwan da ke cikin wannan zuri'a ta harsunan Afro-Asiatic su ne tsohon harshen Masar (Ancient Egyptian) da Yahudanci (Hebrew) da Habashanci (Amharic) da Buzanci (Tamashek) da Somaliyanci (Somali) da Oromiyanci (Oromo) da Hausa da Mandara da Kanuri. Kenan idan wasu sun dage cewa Hausawa Habashawa ne kila suna da hujja, domin 'yan'uwan juna ne. Haka kuma idan wasu sun dage cewa Hausawa Misirawa ne, su ma suna da hujja, domin harshen Hausa yana da dangantaka da tsohon Misiranci. Haka idan wasu suka ce Hausawa ai Buzaye, su ma suna da hujja, domin harshen Buzaye na Tamashek da harshen Hausa 'yan'uwa ne. Idan kuma wasu suka ce Hausawa Yahudawa ne, shi ma da alamun gaskiya domin harshen Hausa da Hibraniyanci, suna da alaka, (Malumfashi, 2018).

Auna Fahimta

1. kakan harshen Hausa shi ne _____
2. _____ shi ne mutum na farko a doron kasa; ya rayu a aljanna tare da matarsa Hawwa'u.

1.4 Takaitawa

A wannan darasi an tattauna asalin harshe tun daga aljanna zuwa duniya, musamman Jidda inda aka sauke Hawwa'u daga bisani Adamu ya same ta a wajen suka cigaba da rayuwa. Sai kuma rarrabuwar harsuna tun bayan ruwan Dufana da kuma harshen zamani, daga karshe kuma an kalli harshen Hausawa na asali.

1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Asali: tushe

Zamani: lokaci

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. kakan harshen Hausa shi ne _____
- Afro-Asiatic
2. ___ shi ne mutum na farko a doron kasa; ya rayu a aljanna tare da matarsa Hawwa'u.

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufofin Darasi
- 2.3 Ahalin harsunan Afirka da Asiya
 - 2.3.1 Na Afirka
 - 2.3.2 Na Asiya
 - 2.3.3 Haduwarsu
- Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

Da yake a darasin da ya gabata mun dubi batun asalin harshen Hausawa ne. A wannan darasin za mu dubi samuwar harshen Hausan ne. Batutuwan da za mu tattauna sun hada da ahalin harsunan Afirka da Asiya da haduwarsu.

2.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Bayanin ahalin harsunan Afirka da Asiya
- Fayyace ahalin harsunan na Afirka da na Asiya
- Gane haduwarsu.

2.3 Ahalin harsunan Afirka da Asiya

Greenberg (1966) a cikin littafinsa mai suna *The Languages of Africa* (Harsunan Afirka) ya karkasa harsunan Afirka zuwa rukuni-rukuni har shida wato rukunin Afro-Asiatic da Niger-Congo da Nilo-Saharan da Niger-Kordofan da Chari-Nile da kuma Khoisan. Har ila yau, ya bayyana Hausa tana cikin rukunin Afro-Asiatic, wadanda suke da

dangantaka, musamman ta fuskar gundarin kalmomi da kuma kalmomin nahawu.

Adamu (1997) ya kara da cewa gidan Afro-Asiatic, wato ahalin harsunan Afirka da Asiya babban gida ne mai rassa da yawa kuma ya karkasu har gida biyar. Gidajen kuwa su ne Semetic da Ancient Egyptian da Berber Tuareg da Kushitic da kuma Chadi inda nan Hausa take.

Abin da ke da muhimmanci a nan shi ne, a gane cewa shi wannan ahali tun daga sunan ya kunshi harsunan da suka samo asali daga mazauna yankin Afirka da Asiya kuma yana da ahali a nahiyar Afirka da kuma nahiyar Asiya har yanzu.

2.3.1 Na Afirka

Ahalin wadannan harsuna a nahiyar Afirka sun hada da tsohon harshen Masar (Ancient Egyptian) da Habashanci (Amharic) da Buzanci (Tamashek) da Somaliyanci (Somali) da Oromiyanci (Oromo) da Hausa da Mandara da Kanuri da sauransu.

2.3.2 Na Asiya

Ahalin wadannan harsuna a nahiyar Asiya kuwa sun hada da Larabci da tsohon harshen Masar (Ancient Egyptian) da Yahudanci (Hebrew) da sauransu.

2.3.3 Haduwarsu

Wadannan harsuna suna da alaƙa da juna saboda asalinsu abu guda ne kamar yadda muka yi bayani a baya. Ana samun misalan wadannan alaƙa ne ta fuskar gundarin kalmomi da rukunan nahawu da sauransu.

Mu dauki misalin harshen Hausa da harshen Masarawan dauri. Dubi kalmar /atishawa/ kamar yadda masana suka nuna /shu/ ubangiji ne a Misiranci da /Atum/ ya halitta ta hanyar yin atishawa. Saboda haka /shu/ iska ce da ake shaƙa da fitarwa. Shi kuwa /shu/ ubangiji ne mai alamu biyu, gunkin iska da na rana. A cikin Misirancin dauri /rana/ na nufin /art-t-shu/ wato idanun Shu. Wannan ya yi kama da kalmar nan ta Hausa /atishawa/, domin shi gunkin /Atum/ da ya halicci /Shu/ ta hanyar fitar da iska shi ne asalin atishawar da Misirawa da Hausawa ke yi. Haka kuma kalmomi irin su /niƙa/ da /ƙashi/ a Hausa suna da makamanta a Misirancin dauri, /niƙa/ ko /ƙas/. Ko /mutu/ a Hausa da /mut/ a cikin Misirancin dauri. Ko kuma /uwa/; mahaifiya, a Hausa da /ua/; gunkin haihuwa a Mirisancin dauri, (Malumfashi, 2018).

Auna Fahimta

1. Gidan Afro-Asiatic, wato ahalin harsunan Afirka da Asiya babban gida ne mai rassa da yawa kuma ya karkasu har _____
2. Ahalin waƙannan harsuna a nahiyar Asiya kuwa sun haɗa da Larabci da tsohon harshen Masar (Ancient Egyptian) da _____

2.4 Takaitawa

A wannan darasin mun dubi samuwar harshen Hausa ne. Batutuwan da aka tattauna sun haɗa da ahalin harsunan Afirka da Asiya da haɗuwarsu. Mun gano cewa asalin harshen Hausa ya samu ne daga ahalin harsunan Afirka da Asiya, wato ‘Afro-asiatic’ kuma yana da ‘yan’uwa a nahiyar Afirka da Asiya.

2.5 Ma’anar Muhimman Kalmomi

Asali: tushe

Zamani: lokaci

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). “Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People.” Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: “*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*.” Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). “Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali.” Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami’ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Gidan Afro-Asiatic, wato ahalin harsunan Afirka da Asiya babban gida ne mai rassa da yawa kuma ya karkasu har gida biyar
2. Ahalin wadannan harsuna a nahiyar Asiya kuwa sun hada da Larabci da tsohon harshen Masar (Ancient Egyptian) da_Yahudanci (Hebrew)

Abubuwan da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Ahalin Harsunan Yankin Chadi
 - 3.3.1 Waɗanne Harsuna Ne?
 - 3.3.2 Yaushe Suka Rayu?
 - 3.3.3 ‘yan’uwan Harshen Hausa a Yau Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma’anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A darasin da ya gabata mun dubi batun samuwar harshen Hausan ne, inda muka gano cewa harshen Hausa yana cikin ahalin harsunan Afirka da Asiya. Shi ya sa a wannan darasin za mu dubi ahalin harsunan yankin Chadi inda harshen Hausa ya faɗo ciki. Za mu tattauna ko waɗanne ne harsunan kuma yaushesuka rayu, in ya si mu dire da bayyana ‘yan’uwan harshen Hausa a yau.

3.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Bayanin ahalin harsunanyankin Chadi
- Fayyace waɗanne harsuna ne ‘yan yankin Chadi
- Gane yaushesuka waɗannan harsuna suka rayu.
- Fito da ‘yan’uwan harshen Hausa a yanzu

3.3 Ahalin Harsunan Yankin Chadi

Kamar yadda muka yi bayani a baya, harshen Hausa ya fito ne daga cikin ahalin harsunan yankin Chadi. Shi ya sa masana zuri’ar harsuna suka bayyana cewa harabar Tafkin Chadi ita ce mahaifar Hausa. Wai a

can dauri an yi wani harshe a harabar Tafkin Chadi. Wannan harshe shi ne ya rarrabu daga baya ya zama harsuna daban-daban. Harsunan da aka samu ta wannan hanya kuwa su ne, Angas da Bolewa da Ngizim da Hausa da Kare-kare da Tera da sauransu.

Galibi wadannan harsuna kamar yadda Greenberg (1966) ya nuna, suna kewayen tafkin Chadi ne, wato arewacin Nijeriya da kasar Chadi da kuma jamhuriyar Nijar a yau. Haka nan harsunan suna da dangantaka da juna musamman ta fuskar gundarin **kalmomi** da kuma rukunan nahawu.

3.3.1 Wadanne Harsuna Ne?

Wadannan harsuna ahalin yankin Chadi ana iya rarraba su zuwa gida huɗu, wato Yammacin Chadic da Tsakaiyar Chadic da Gabashin Chadic da kuma Kudancin Chadic, (Adamu, 1997).

Harsunan Yammacin Chadic sun haɗa da Hausa da Bolanci da Kare-Kare da Kanakuru da Angas. Sai kuma Bade da Ngizim da Wargi da Miya da Soya. Su kuwa harsunan Tsakiyar Chadic sun kunshi Tere da Bura da Margi da Highi da Mandara da Gisoga da Dama da Vacama. Sai kuma Kotoko da Musgu da Gidar, (Adamu, 1997).

Idan aka waiwayi harsunan Gabashin Chadic kuwa za a sami harsuna irin su Kara da Somfai da Tumau. Sai kuma Bangla da Mokulu da Sokoro. Amma su harsunan Kudancin Chadic su ne Masa da Zime da kuma Lame, (Adamu, 1997).

3.3.2 Yaushe Suka Rayu?

Kafin mu daddagi wannan batu, yana da muhimmanci mu koma baya kaɗan. A darussanmu na baya an nuna cewa kakannin-kakannin ‘yan Adamu da suka baro nahiyar Asiya suka sake shigowa nahiyar Afirka sun tarar da yanayi mai daɗin rayuwa a ciki, sun wataya a sassa daban na Arewa da Tsakiyar Afirka, musamman a yankin da Sahara yanzu ta mamaye, daga baya suka yi mazauni na karshe a yankin Kogin Chadi, kafin daga baya da kogin ya soma kafewa, ruwa ya janye, Sahara ta sake bayyana, suka sake ingizawa gaba domin neman mafaka a cikin yankunan Nijar da sassan Arewacin Nijeriya, (Malumfashi, 2018).

Kamar yadda aka sani, al’umma na kaura da tafiye-tafiye ne tattare da harshe da al’adu da adabi da al’amurran bauta nasu na gado, saboda haka wadannan kakannin-kakannin ‘yan Adamu da suka shigo wannan yanki sun taho da nasu lamurran ciki kuwa har da harshe, ana ma jin su ne al’umma ta farko da suka samar da kakan harshen Hausa na asali wato Afro-Asiatic, wanda shi ya samar da ‘ya’ya masu yawa ciki har da ahalin Chadic, kenan masu kwayar halittar Hausawa tun tale-tale, su ne

asalin duk wani harshe da ya fito daga cikin wannan ahali na harsunan Chadic, (Malumfashi, 2018). Saboda haka, akwai jan aiki wajen tabbatar da hakikanin lokacin da waɗannan harsuna suka fara rayuwa. Sai dai a iya tsinkayar tun daga lokacin da wannan kakan harshen Hausa wato Afro-Asiatic ya haifi ahalin harsunan na yankin Chadic , kuma har yanzu mafi yawa daga cikin waɗannan harsuna suna raye.

3.3.3 ‘yan’uwan Harshen Hausa a Yau

Bincike-bincike sun nuna daga cikin ‘yan’uwan harshen Hausa na kusa-kusa, akwai wasu daga cikin waɗannan harsuna, wato irin su Ron da Bole da Zaar da Bura da Kamwe da Bata da Angas da Bade da Warji da Buduma da Musgu da Gidar da Tumak da Nancere da Kera da Dangaléat da Mukulu da Sokoro da Ngizim da Kare-Kare da Kanakuru.

Saboda haka, idan dai waɗannan harsuna da al’ummu ‘yan’uwa juna ne na kusa Hausa da Hausawa, kenan tana kuma yiwuwa daga cikin waɗannan dangi ne harshen Hausa ya tusgo.

Auna Fahimta

1. Harsuna ahalin yankin Chadi ana iya rarraba su zuwa gida _____
2. Idan aka waiwayi harsunan Gabashin Chadic kuwa za a sami harsuna irin su Kara da Somfai da _____.

3.4 Takaitawa

A wannan darasin mun dubi ahalin harsunan yankin Chadi ne. Batutuwan da aka tattauna sun haɗa da sanin waɗanne harsuna ne ahalin harsunan Chadi da kuma lokacin da suka rayu, sai kuma aka fayyace ‘yan’uwan harshen Hausa a yau. Mun gano cewa harshen Hausa yana cikin ahalin harsunan Chadi, wato kuma yana da ‘yan’uwa a kurkusa da shi.

3.4 Ma’anar Muhimman Kalmomi

Ingizawa: turawa

Tale-tale: asali

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. UK: Odford University Press.

Adamu, M. T. (1997). *Asalin Hausawa Da Harshensu*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers Ltd.

Malumfashi, I. (2018). "Human Journey, Human Origin: On the footprints of Hausa People." Makalar da aka gabatar a wajen 1st International Conference on the theme: "*Gobir Kingdom-Past and Present: Transformations and Change*." Organized by Faculty of Arts and Islamic Studies (FAIS), Usmanu Danfodiyo University, Sokoto- Nigeria, 9th to 13th July, 2018.

Malumfashi, I. (2018). "Hausa Da Hausawa a Doron Kasa: Matsayin Nazarin Kwayar Halitta Domin Nazarin Tarihin Tarihi Da Asali." Makalar Da Aka Gabatar A Taron Kara Wa Juna Sani Kan Tarihin Kasar Gobir A Tsangayar Fasaha Da Addinin Musulunci, Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Malumfashi, I. (2019) (ed). *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Limited.

Vansina, J.M. (1985). *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.

3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Harsuna ahalin yankin Chadi ana iya rarraba su zuwa gida_____ - hudu
2. Idan aka waiwayi harsunan Gabashin Chadic kuwa za a sami harsuna irin su Kara da Somfai da _____ - Tumau.